

JURA

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja

Tartalomból

STUDIUM

ARATÓ BALÁZS – CSÁKNÉ FILEP JUDIT – RADÁCSI LÁSZLÓ:

Családi vállalkozások jogi környezete

MÉSZÁROS PÁL EMIL:

A perkoncentráció, mint alapelv, vagy mint elvárás megjelenése a polgári perben

NOVÁK PÁL:

Az e-sport fogalmának jogi meghatározása

SZILOVICS CSABA:

A nők szerepe az ókori Egyiptom adórendszerében

COLLOQUIUM

BATAA, NINJIN:

ICSID: the future of jurisdictional certainty

CSIZMADIÁNÉ PETHŐ TÍMEA:

A bíró kizárásának szabályai az új büntetőeljárásról szóló törvény tükrében

FEKETE KRISTÓF BENEDEK:

Parkolás veszélyhelyzetben

KŐMÜVES BARBARA:

Az egészséges környezethez való jog megítélése a „Vörösiszap-katasztrófa” tükrében

NGUYEN, LINH T.M.:

General principles of family law and their impact on the matrimonial property law in Vietnam

TATÁRNÉ GYÖNGYÖSI JOHANNA:

Mater semper certa est – vagy mégsem? Dizájner babák és háromszülős gyermekek

AD HOC

HÁMORI ANTAL:

A tudós bíró, aki az Igazságra tanított sokakat – Lábady Tamás

JURA

a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos lapja

2020. 4. szám

HU-ISSN 1218-0793

Felelős kiadó: Dr. Fábíán Adrián dékán

A Szerkesztőbizottság

Elnöke: Dr. Korinek László

Tagjai: Dr. Fábíán Adrián, Dr. Herke Csongor, Dr. Kecskés András,
Dr. Maczonkai Mihály, Dr. Szécsényi László, Dr. Szilovics Csaba,
Dr. Tóth Mihály, Dr. Trócsányi László, Dr. Visegrády Antal,
Dr. Knut Werner Lange, Dr. Lucian Bercea, Dr. Peter Hay,
Dr. Veronica Rebreanu, Dr. Andityas Soares de Moura Costa Matos,
Dr. Mirela Župan

Főszerkesztő: Dr. Tilk Péter

Szerkesztő: Dr. Bankó Zoltán, Dr. Mohay Ágoston

Postacím: 7602 Pécs, Pf. 450
e-mail: tilk.peter@ajk.pte.hu

A lap, valamint a benne szereplő valamennyi cikk szerzői jogilag védett, ezeknek a szerzői jogi törvény keretein kívül történő bármilyen felhasználása jogellenes és büntetendő. Fénymásolatok személyes használatra készíthetők az egyes tanulmányokról, vagy azok részleteiről. Üzletszerűen készített, illetve felhasznált másolatok díjkötelesek. A megjelenítésre szánt kéziratokat kérjük a fenti e-mail címre eljuttatni. A tanulmányok kötelező és támogató lektorálás után publikálhatók. A beküldendő tanulmányok leírási és idézési követelményei a <http://jura.ajk.pte.hu/> linken található. Folyóiratunk korábbi számai a <http://jura.ajk.pte.hu/index.php?link=letoltes> linken is elérhetők.

A Jura c. folyóirat leírási és szerkesztési követelményei megtalálhatók a <http://jura.ajk.pte.hu/honlapon>.

TARTALOM

STUDIUM

ARATÓ BALÁZS – CSÁKNÉ FILEP JUDIT – RADÁCSI LÁSZLÓ:

Családi vállalkozások jogi környezete 5

MÉSZÁROS PÁL EMIL:

A perkoncentráció, mint alapelv, vagy mint elvárás megjelenése a polgári perben 29

NOVÁK PÁL:

Az e-sport fogalmának jogi meghatározása 43

SZILOVICS CSABA:

A nők szerepe az ókori Egyiptom adórendszerében 59

COLLOQUIUM

BATAA, NINJIN:

ICSID: the future of jurisdictional certainty.....80

CSIZMADIÁNÉ PETHÓ TÍMEA:

A bíró kizárásának szabályai az új büntetőeljárásról szóló törvény tükrében.....93

FEKETE KRISTÓF BENEDEK:

Parkolás veszélyhelyzetben 109

KÖMÜVES BARBARA:

Az egészséges környezethez való jog megítélése a „Vörösiszap-katasztrófa”

tükrében 123

NGUYEN, LINH T.M.:

General principles of family law and their impact on the matrimonial

property law in Vietnam 131

TATÁRNÉ GYÖNGYÖSI JOHANNA:

Mater semper certa est – vagy mégsem? Dizájner babák és háromszülős

gyermekek 148

AD HOC

HÁMORI ANTAL:

A tudós bíró, aki az Igazságra tanított sokakat – Lábady Tamás 166

CONTENTS

STUDIUM

BALÁZS ARATÓ – JUDIT CSÁKNÉ FILEP – LÁSZLÓ RADÁCSI:

Family Businesses' Legal Environment 5

PÁL EMIL MÉSZÁROS:

The concentration of trial as a general principle or an expectation in the civil lawsuit 29

PÁL NOVÁK:

The legal definition of esport.....43

CSABA SZILOVICS:

The role of women in the tax system of ancient Egypt.....59

COLLOQUIUM

NINJIN BATAA:

ICSID: the future of jurisdictional certainty..... 80

TÍMEA CSIZMADIÁNÉ PETHŐ:

The rules of disqualification of judges in the light of the new Criminal Procedure Code 93

KRISTÓF BENEDEK FEKETE:

Parking in the State of Danger 109

BARBARA KÓMÜVES:

The right to a healthy environment in the light of the “Red Sludge Disaster” 123

LINH T.M. NGUYEN:

General principles of family law and their impact on the matrimonial property law in Vietnam 131

JOHANNA TATÁRNÉ GYÖNGYÖSI:

Mater semper certa est – or not? Designer and three-parent babies.....148

AD HOC

ANTAL HÁMORI:

The learned judge that who taught many the Truth – Tamás Lábady.....166

STUDIUM

Arató Balázs

*egyetemi docens, Károli Gáspár
Református Egyetem Állam- és
Jogtudományi Kar*

Csákné Filep Judit

*tudományos munkatárs, Budapest LAB –
Vállalkozásfejlesztési Központ, Budapesti
Gazdasági Egyetem*

Radácsi László

*tudományos főmunkatárs, Budapesti
Gazdasági Egyetem*

Családi vállalkozások jogi környezete

I. Bevezetés

A hazai tudományos diskurzusban rendszeresen jelennek meg és kapnak teret a családi vállalkozásokat fókuszba állító tanulmányok, amelyek a családi cégek egyedi jellemzőinek, problémáinak egyre több rétegét elemzik. A családi vállalkozásokról a SEED Alapítvány jóvoltából már 1997-ben átfogó jelentés készült.¹ Scharle a családi vállalkozások, a munkanélküliség és az önfoglalkoztatás kapcsolatát vizsgálta.² Az ezt követő írások a Magyarországon lökészerűen megjelenő generációváltás kérdését boncolgatták.

Bálint specializáltan a középvállalkozások utódlási folyamatának stratégiai lehetőségeit vizsgálta,³ Filep,⁴ Filep és Szirmai⁵ a kkv-szektorra vonatkozóan végeztek kutatásokat. Reisinger az egyetemi hallgatók motivációját vizsgálta a családi vállalkozás átvételére.⁶ Nábrádi, Bárány és Tobak az agrárium családi vállalkozásainak utódlási specialitásait elemezték.⁷ Noszkay gyakorlati tanácsadói tapasztalatok alapján vont le következtetéseket az utódlásra vonatkozóan.⁸ Az utódlás, mint téma aktualitása az elmúlt években is jelentős maradt.⁹

Az elmúlt években az utódlás kihívásai mellett a családi vállalkozások kutatásának új irányai is megjelentek. A vezetés és a kultúra családi vállalkozásokban történő megmutatkozását Málóvics és Vajda vizsgálták,¹⁰ míg Wieszt¹¹ a családterápia családi cégekben történő alkalmazásának lehetőségeit és a családi vállalkozási identitás jelentőségét elemezte. A szocioemocionális vagyoni kérdéskörét Makó, Csizmadia és Heidrich vizsgálták,¹² míg Kása, Radácsi, Timár és Zsigmond¹³ a családi vállalkozások mentorálásának lehetőségeit tárták fel. Speciálisan a családi cégek finanszírozásával Csákné Filep¹⁴ és Csákné Filep és Karmazin¹⁵ foglalkoztak. Németh és Németh¹⁶, Bogáth¹⁷, Németh és Dőry¹⁸ a családi vállalkozások és a controlling kapcsolatát kutatták. A családívállalkozás-kormányzás hazai vizsgálatának első lépéseit Csákné Filep, Kása és Radácsi¹⁹ tették meg.

A családi cégek definiálásával és a vállalkozásokon belüli részarányuk meghatározásával két szak-

mai műhelyben is mélyrehatóan foglalkoznak.²⁰

A családi vállalkozások és az általuk tapasztalt problémák fontosságát az Európai Unióban is érzékelték, így azok feltárására átfogó kutatási program indult.²¹ A téma kutatói által vizsgált témakörök hazai viszonylatban is egyre szélesednek, ám meg sem közelítik a nemzetközileg tapasztalható sokszínűséget. A családi cégek vizsgálatának számos rétege létezik, az alkalmazott tudományok szempontjából magyar vonatkozásban két fontos témakör rajzolódik ki. Az első a definiálás kérdése, hiszen egy jelenség vizsgálata során elengedhetetlen az elemzés egységének pontos meghatározása. A másik lényeges kérdés a családi vállalkozások utódlása, a generációváltás, amelynek aktualitását az adja, hogy a sajátos közép-európai történelmi fejlődésből fakadóan az elmúlt és az elkövetkező évtizedben a cégek tömegesen szembesülnek az első cégátadással kapcsolatos teendőkkel.

A családi cégek nemzetgazdaságban betöltött szerepének felismerésével és a téma mind tudományos, mind szakpolitikai diskurzusban való egyre erőteljesebb megjelenésével párhuzamosan az elmúlt években a hazai jogrendszer a családi vállalkozások számára több ponton kedvezően változott. Ugyanakkor annak vizsgálata, hogy a nemzetközi jó gyakorlatok fellelhető-e a hazai eszköztárban, illetve hogy ezek mennyiben szolgálják a különböző méretkategóriákba tartozó családi vállalkozások érdekeit, ezidáig nem történt meg. Cikkünkkel a családi vállalkozás

szakirodalom hazai viszonylatban eddig feltáratlan területéhez szeretnénk hozzájárulni. A téma nemzetközi viszonylatban is hiánypótló, hiszen a családi vállalkozás kutatás egyéb kutatási területekhez viszonyított pozíciójának bibliometrikus elemzése rávilágított, hogy családi cégek kutatása a jogi tudományterülethez igen gyengén kapcsolódik.²²

A Budapesti Gazdasági Egyetem „Családi Vállalkozások Kutatási Programjában” annak gyakorlati szempontú vizsgálatát tűztük ki célul, hogy a definiálás és az utódlás kapcsán felmerülő lehetséges megoldási módok tekintetében – elsősorban az európai uniós – jó gyakorlatok mennyiben lelhetőek fel a magyar jogrendszerben, azok alkalmazhatók-e a hazai családi cégek számára, illetve tapasztalható-e különbség az elérhető eszközök felhasználhatóságában, a nagy- és közép-, illetve a mikro- és kivállalkozások vonatkozásában. Munkánk során nem volt célunk a nemzetközi gyakorlatok teljes körű feltérképezése, csupán a legelterjedtebb, a gyakorlatban rendszeresen alkalmazott megoldások csoportba gyűjtésére törekedtünk, amelyben a legnagyobb segítséget a kutató csapat családi vállalkozásokra specializálódott gyakorló jogásztól kaptuk. Szintén nem volt célunk az egyes jogi eszközök, megoldási módok hazai jogrendszerbe történő gyakorlati beillesztési lehetőségeinek vizsgálata.

Leginkább a következő kérdésekre igyekeztünk választ találni:

1. A nemzetközi tapasztalatok tükrében hogyan értékelhető a

magyar családi vállalkozások definíciós és utódlási sajátosságaira vonatkozó jogi környezet?

2. Az elérhető hazai eszközök összhangban állnak-e a nemzetközi jó gyakorlatokkal?
3. A rendelkezésre álló jogi lehetőségek egyaránt megoldást nyújtanak-e a közép- és nagyvállalati, illetve a mikro- és kisvállalati kör számára?

II. Jogi és szakirodalmi háttér

1. A családi vállalkozások definiálásának kérdései

A családi vállalkozások számára kedvező jogszabályi környezet biztosításához elengedhetetlen a családi céggént történő kezelés kritériumainak meghatározása, amely a legtöbb európai országban és európai uniós szinten egyaránt eddig megoldatlan feladatként áll a jogalkotók előtt. A fejezet célja, hogy áttekintést adjon az eddig elért eredményekről és törekvésekről, valamint a legfőbb nehézségekről.

Bár a családi vállalkozások az Európai Unióban és a tagállamokban egyaránt a gazdaság gerincét alkotják, uniós jogforrási szinten sajnos mégsem találunk semmilyen rendelkezést rájuk vonatkozóan. Az Európai Bizottság 2009-ben egy szakértői csoportot állított fel a családi vállalkozások vizsgálata érdekében.²³ A szakértői csoport legfontosabb feladata a családi vállalkozások uniós definíciójának megalkotása, valamint azon értékek feltárása

volt, amelyek leginkább jellemzők az ilyen cégekre, és amelyek miatt kiemelt figyelmet érdemes szentelni támogatásuknak. Ezt követően az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság állított össze 2015-ben véleményt a témában „Európai családi vállalkozások: az újbóli növekedés és a jobb munkahelyek forrása” címmel.²⁴ Sajnálatos módon azonban sem a 2009-es, sem a 2015-ös szakértői munkát nem követte uniós jogalkotás, jóllehet a dokumentumok sok-sok előremutató és hasznos gondolatot tartalmaztak, és készítőik számos cselekvési javaslatot fogalmaztak meg. Tait álláspontja szerint a családi vállalkozásokhoz kapcsolódó jogi szabályozásnak sokkal jelentősebb súlyt kellene kapnia.²⁵ Érvelése alapján, míg társasági törvény létezik, addig családi társasági törvény nem, pedig erre nagy szükség lenne. A családokon belüli leggyakrabban jelentkező konfliktusok, mint például a testvérviszályok, a szülők és gyermekeik közötti ellentétek és a válások a családi vállalkozások esetében speciális problémákhoz vezetnek. Míg az átlagos nem családi cégek esetében az érintetteket általában racionális viselkedés jellemzi, a családtagok viselkedésére inkább a korlátozott racionalitás és az individualizmus a jellemző, amely a szokásostól eltérő üzleti magatartást követésében testesül meg.²⁶

A családi vállalkozást gyakran a kkv szinonimájaként használja a köznyelv. Ez azonban félrevezető, hiszen nem minden kkv családi vállalkozás, és családi vállalkozásokat, főként Nyugat-Európában, nem kizárólag a kkv-k között találunk, hanem a legnagyobb

multinacionális vállalatok között is.²⁷ A családi vállalkozásokat nem csupán a méret, hanem más jellemzők mentén is érdemes görcső alá venni. Általánosan elfogadott egységes jogi definíció a mai napig nem létezik sem hazánkban, sem az Unióban, s ez főként azért jelent problémát, mert ez lenne az alapja annak, hogy a családi cégeket elkülöníthessük más vállalkozási típusoktól, ez a vállalati kör önállóan megjelenhesenek a különböző statisztikákban, és lehetőség nyíljon a családi vállalkozásokat érintő átfogó adatgyűjtésre.²⁸ A jogalkotók csak akkor lesznek képesek célzott támogatói-szabályozói környezetet kialakítani, ha megszületik az egységes törvényi definíció, és választ kapunk legalapvetőbb kérdéseinkre, vagyis arra, hogy mikor tekinthető egy cég családi vállalkozásnak, milyen ismérvek mentén határolhatók el a családi cégek más típusú vállalkozásoktól, és melyek azok a jellemzők, amelyek miatt össztársadalmi, nemzetgazdasági érdek fűződik működésük támogatásához.

Egy 2009-es kutatás eredményeként az Európai Bizottság – nem uniós jogforrási szinten – elfogadott egy családi vállalkozás definíciót,²⁹ amely alapján „egy vállalkozás méretétől függetlenül családi vállalkozásnak tekinthető, ha:

- a döntési jogok többségével a céget alapító természetes személy(ek), vagy olyan természetes személy(ek), akik a vállalkozásban tulajdonrészt szereztek, illetve a korábban említettek házastársai, szülei, gyermekei vagy

gyermekei közvetlen leszármazottai rendelkeznek,

- a döntési jogok közvetettek vagy közvetlenek,
- legalább a család vagy a rokonság egy képviselője formálisan is részt vesz a vállalkozás irányításában.
- Tőzsdén jegyzett cégek abban az esetben tekinthetők családi vállalkozásnak, ha a személy, aki a céget alapította, vagy megvásárolta, illetve családja vagy leszármazottai a döntési jogokat képviselő részvények legalább 25%-val rendelkeznek.”

Az Európai Unió által javasolt definíció jó kiindulási alap, de önmagában nem elégséges a hazai jogalkotáshoz, mivel nem veszi figyelembe Magyarország történelmi, gazdasági, földrajzi sajátosságait, továbbá nincs tekintettel a gazdaság méretére és a vállalkozások fejlettségi szintjére. Lényegét tekintve hasonló fogalom meghatározással állt elő a Münchenben működő Stiftung Familienunternehmen (Családi Vállalkozások Alapítvány), ám ez a definíció sem tudott jogszabályi szintre emelkedni.³⁰ A családi vállalkozások definíálása során a jogértelmezésben kiemelt jelentőséggel bír a család jogi dimenziójának megítélése is, amely jelentős hatással van a családi vállalkozások egyediségének és heterogenitásának megértésére. Ennek ellenére a téma mind gazdasági, mind jogi szempontból kevés figyelmet kap.³¹

Érdemes görcső alá venni az egyes tagállamok joganyagát abból a szempontból, hogy a jogforrási hierarchián

belül melyik ország hol foglalkozik a családi vállalkozásokkal, vonatkozik-e rájuk külön törvény, vagy esetleg alacsonyabb jogforrási szinten valósul meg a jogalkotás – akár fogalom meghatározás, akár a működést érintő részletes szabályozás formájában.

Valószínűsíthetjük, hogy egy adott tagállam családi vállalkozások iránti elkötelezettségének egyik fokmérője, hogy a jogforrási hierarchia mely szintjén történt jogalkotás a témában. Azokban a tagállamokban, ahol kiemelten fontosnak tartották a családi vállalkozások védelmét, ott külön törvény született, és a jogalkotó a családi vállalkozások működését átfogó szabályozással igyekszik támogatni. Máshol, mint például a V4-ek esetében (kivéve Csehországot, ahol jogszabályi szinten definiálták a családi vállalkozásokat), ilyen mértékű szabályozás még nem valósult meg.³² Ennek legvalószínűbb oka, hogy a rendszerváltáskor alakult vállalkozások mostanában jutnak el az első generációváltás fontos mérföldkövéhez, és a jogalkotók, valamint a szakmai kamarák napjainkban találkoznak intenzíven ezzel a problémakörrel.

Máltán, a világon elsőként, 2016 óta külön törvény foglalkozik a családi vállalkozásokkal.³³ Ez a jogszabály nem csupán definíciót ad a családi vállalkozásokra, és nem csak azt határozza meg, hogy ki számít, illetve ki nem számít családtagnak, hanem emellett olyan átfogó jogszabályi keretet is biztosít, amely elősegíti a törvény hatálya alá tartozó vállalkozások generációkon átívelő fennmaradását is. A máltai jogalkotó a külön jogszabállyal a családi vállalkozások számára olyan támoga-

tó jogi környezetet alakított ki, amely nélkülözhetetlen a vállalkozások hatékony működéséhez.

A máltai jogszabály először is meghatározza a törvény célját, majd rögtön ezt követően definiálja a családtag fogalmát. Eszerint családtag a családi vállalkozás tulajdonosának házastársa, felmenő ági rokona, közvetlen leszármazottja és annak hozzátartozója, testvére és leszármazottja. A máltai definíció emellett különbséget tesz vállalkozási formák között is. A tőzsdén jegyzett részvénytársaság esetében ahhoz, hogy családi vállalkozásként legyen regisztrálható, a részvények többségét és az irányítási jogokat legalább két családtagnak kell birtokolnia. Nem tőzsdei részvénytársaságra ennél szigorúbb szabályozás vonatkozik. Az ő esetükben ugyanis a társaság összes részvényét legalább két családtagnak kell birtokolnia és legalább az egyik családtagnak formálisan is részt kell vennie a társaság irányításában, vezetésében. Közkereseti és betéti társaságoknál szintén legalább két családtagnak kell rendelkezésre bocsátania a vállalkozás tőkeszükségletének teljes egészét azzal, hogy nekik kell többségi résszel bírniuk a nyereségrészesedésben, és legalább az egyik családtagnak a döntéshozatali jogok többségével is rendelkeznie kell.

Külön érdekesség a máltai szabályozásban, hogy vagyongazdálkodó társaság is minősülhet családi vállalkozásnak. Vagyongazdálkodó társaság a máltai szabályok értelmében akkor válhat regisztrált családi vállalkozássá, ha az összes részesedést vagy érdekeltséget egy vagyongazdálkodó birtokolja a családtagok mint

kedvezményezettek érdekében. Azzal, hogy vagyongazdálkodó társaság is megszerezheti a regisztrált családi vállalkozás státuszt, a jogalkotó a támogatók körébe vonta például a vagyongazdálkodó alapítványokat és a családi alapítványokat, valamint a bizalmi vagyongazdálkodás jogintézményét is, felismerve, hogy a családi vagyon egyben tartásának, átörökítésének bevett formáit nem zárhatja ki a családi vállalkozások köréből.³⁴

Olaszországban magában a polgári törvénykönyvben található törvényi szabályozást a családi vállalkozásokra vonatkozóan.³⁵ Az olasz jogalkotó ezzel messze megelőzött minden más országot, hiszen már 1975-ben a polgári jogi kódexbe kerültek a családi vállalkozásokra vonatkozó szabályok. Az olasz szabályozásban szembetűnő, hogy a jogalkotó elsődleges célja azon háztartásbeli nők kiszolgáltatottságának csökkentése, akik munkájukkal közvetve, vagy közvetlenül hozzájárulnak egy család, vagy családi vállalkozás sikeréhez. A jogszabály *expressis verbis* kimondja, hogy az a családtag, akinek nincs egyéb jogviszonya, és aki folyamatosan a családban, vagy a családi vállalkozásban munkát végez, jogosult a vállalkozás nyereségéből részesedni. A hetvenes években rendkívül elterjedt volt az a szokás, hogy a nők háztartásbeliként, munkaviszony nélkül egész életüket a családi háttér megteremtésére, a gyermekek felnevelésére tették fel, sokszor úgy, hogy formálisan semmilyen módon nem jelentek meg a családi vállalkozásban. Munkájuk semmilyen módon nem konvertálódott át sem közvetlen társasági részesedéssé, sem

munkaviszonyra vagy munkajövedelemre, így a házasság, az életközösség válás miatti esetleges megszűnése esetén jövedelem nélkül maradtak volna a jogszabályi védelem hiányában. Az olasz szabályozásban kiemelendő jó példa továbbá a család fogalmának meghatározása, vagyis az, hogy milyen fokú rokoni kapcsolat releváns a családi vállalkozás meghatározása szempontjából, és mikor beszélhetünk egyáltalán családi vállalkozásról.

Csehország érdemeit is ki kell emelni a definícióalkotásban, hiszen a V4-ek közül elsőként 2019-ben itt született törvényi szintű fogalom meghatározás a családi vállalkozásokra.³⁶

Spanyolországban a gazdasági miniszter, Finnországban pedig a kereskedelmi miniszter rendeletben határozta meg a családi vállalkozás fogalmát, vagyis e két államban a jogforrási hierarchia alacsonyabb szintjén találjuk meg a definíciót.³⁷

Érdemes megemlíteni Ausztriát is, ahol bár külön törvény nem vonatkozik a családi vállalkozásokra, de egyes jogszabályok keretei között található olyan rendelkezéseket, amelyek a családi vállalkozások számára kedvezők.³⁸

Érdekes, hogy Litvániában nem a jogalkotó, hanem a Legfelsőbb Bíróság foglalkozott a kérdéssel. Véleményt adott ki, amelyben kifejtette, hogy a házasság ideje alatt létrehozott vállalkozást még akkor is családi vállalkozásnak kell tekinteni, ha csupán a felek egyike került feltüntetésre társasági részesedéssel rendelkező személyként a cégiratokban és a hivatalos nyilvántartásban.³⁹

Magyarországon a családi vállalkozások nincsenek jogszabályban definiálva, az agráriumban azonban létezik a családi gazdaságokat meghatározó és kialakítás alatt állnak a mezőgazdasági családi vállalkozásokat definiáló és számukra kedvezményeket biztosító jogszabályok.⁴⁰

A tagországi szinten létező és az egységes európai uniós családi vállalkozás definíció mellett egyaránt szólnak érvek, ugyanakkor a jogszabályi hierarchiába történő illesztés az egyéb jogszabályi kapcsolódások rendezése (családjog, házasságkötések joga, öröklési jog) alapos átgondolást igényel. Továbbá intő példák lehetnek az uniós jogalkotó számára az egységes uniós kkv-definíció kapcsán ismertté vált visszasságok, jogbizonytalanságok. Mivel uniós jogforrás rendelkezik nem csak a kkv-k definíciójáról, hanem működésük támogatásáról is, ami egyébként rendkívül kedvező az ilyen típusú vállalkozások számára, ezért olyan vállalkozások is igyekeztek különféle jogtechnikai és egyéb módszerekkel kkv-ként feltüntetni magukat, amelyek nem feleltek meg a valóságban a kkv kritériumoknak.

A családi vállalkozások definiálásával kapcsolatos eredmények összegzéseként elmondható, hogy a családi vállalkozások jogi szempontú definiálása minden országban sürgető feladatként jelentkezik, a megoldás minősége és egyáltalán a téma napirenden tartása a vizsgált országokban igen eltérő. Míg Málta élen jár a családi vállalkozásokat támogató jogi környezet kialakításában, a V4 országok (Csehország kivételével) ugyan felismerték a témakör je-

lentőségét, az első lépéseket megtették, ám célzott és átfogó jogalkotói munkára kevés példa található, amelynek háttérében a család jogintézményének bonyolultsága, a jogrendszerbe való illesztés nehézségei, az európai uniós iránymutatások hiánya, továbbá a definícióhoz jövőben kapcsolható támogatási lehetőségek igazságosságának biztosítása képezte gátak sejtethők.

2. Az utódlás, generációváltás jogi eszközeinek nemzetközi jó gyakorlatai

A családi vállalkozások utódlása a világ minden országában kihívás elé állítja az érintetteket. Gazdaságpolitikai szempontból kiemelt jelentőségű, hogy minél több vállalkozás átadása sikeresen menjen végbe, amelynek támogatása érdekében az egyes országok különféle kezdeményezésekkel, jogi eszközökkel igyekeznek támogatni a folyamatot. A fejezet célja, hogy bemutassa az Európai Unió tagországai által legjobb gyakorlatként számon tartott megoldásokat. Az Európai Unió egyes tagállamaiban fellelhető jó gyakorlatok Klimek alapján kerültek összegzésre.⁴¹

A generációváltás támogatására Hollandiában a gazdasági minisztérium vezetett be komplex utódlási csomagot.⁴² A holland gazdasági minisztérium minden olyan vállalkozásnak kiküldi ezt az utódlási csomagot, ahol a vállalkozás tulajdonosa eléri az ötvenötödik életévet. A minisztérium emlékezteti a vállalkozás tulajdonosát arra, hogy ideje saját nyugdíjas éveinek pénzügyi tervezésébe kezdeni, egy-

szersmind felhívja a figyelmet az utódlás fontosságára

Belgium külön intézetet hozott létre „Családi Vállalkozások Intézete” néven⁴³, amely három nyelven is elérhető utódlási chartát biztosít.

Szlovéniában a szakmai, a kézműves és kisvállalkozói kamara edukációval segíti a generációváltás előtt álló vállalkozásokat, olyan szemináriumok, képzések szervezésével, ahol a fő téma az utódlás.⁴⁴

A családi vállalkozások egyben tartásának és zavartalan tovább működésének fontosságát ismerte fel Ausztriában a jogalkotó az ipari tevékenységről és a munkáról szóló törvény 1994-ben történt kodifikálásakor.⁴⁵ A jogszabályon belül elszórva találjuk meg azokat a rendelkezéseket, amelyek mentén egyértelműen kirajzolódik a családi vállalkozások számára kedvező jogalkotói viszonyulás. Ha ezeket a paragrafusokat egymásra tekintettel értelmezzük, akkor összességében az lesz a benyomásunk, hogy a törvény a vállalkozó (a törvény szóhasználatában: ipari tevékenységet végző) személy halála esetén a vállalkozás továbbvitelében közreműködő családtagok javára számottevő mértékben lazít az egyébként igen szigorú alkalmassági követelményeken és képesítési előírásokon. Ha a vállalkozás irányítója és tulajdonosa elhalálozik, akkor a cég továbbvitele szempontjából privilegizált személyi kör a gyermek és a házastárs. Mivel Ausztriában az iparüzési (vállalkozói) tevékenység folytatására való jogosultság megszerzéséhez szigorú személyi és képesítésbeli előírásoknak kell megfelelni, ezért – a jogalkotó segítő hozzá-

állása hiányában – könnyen előállhatna az a helyzet, hogy az örökösök, vagy azok, akik a társasági részesedést halál esetére szóló ajándékozás útján szerzik meg, nem felelnek meg a követelményeknek. A törvény a hagyatéki eljárás során történő megsemmisüléssel ellen is védelmet nyújt. Szemben például a hazai szabályokkal, az osztrák jogban a hagyatéknak is van egy bizonyos jogi személyisége, ami azt jelenti, hogy a hagyaték átadásáig a hagyatéki képviselő az alanya mindazon jogoknak és kötelezettségeknek, amelyek a családi vállalkozás egyben tartásához és működtetéséhez feltétlenül szükségesek. Nem alakulhat ki olyan helyzet, hogy a cég a hagyatéki eljárás hosszú ideje alatt nem tud megtenni valamilyen jognyilatkozatot, és ezért végzetesen eladósodik, vagy felszámolásba sodródik. Hagyatéki képviselő az lehet, aki kellőképpen tudja valószínűsíteni örökösi jogállását. Vita esetén a bíróság dönt viszonylag gyors eljárás keretében.⁴⁶

Haag és Sund a válás svéd jogi szabályozásának vizsgálata kapcsán vizsgálták a jogi keretek családi vállalkozásokra gyakorolt hatását.⁴⁷ Kutatásuk nyomán rávilágítottak, hogy a családi vállalkozás egyéb vagyontárgyakhoz (ingatlanok, befektetések) hasonló kezelése hátrányos és számos negatív hatást eredményezhet. Véleményük szerint a fentebb ismertetett osztrák szabályozási gyakorlat a követendő jó példa, ahol a tőzsdén nem jegyzett vállalkozásokban való részesedések (kivéve, ha azok egyértelműen befektetési céllal tartottak) nem képezik a házastársak által szerzett közös vagyon ré-

szét, ezzel kiküszöbölve a tulajdonrész megosztásából, egy esetlegesen nem kívánt tulajdonos megjelenéséből fakadó problémákat. Ugyanakkor ezen megoldás is felvethet igazságtalanságokat, hiszen a családi vállalkozások működtetésében, fejlesztésében a házastársak gyakran formális szerepvállalás nélkül vesznek részt, vagy éppen minden idejüket a családjuknak szentelték annak érdekében, hogy házastársuk maximálisan az üzleti célok megvalósítására koncentrálhasson.

A jogutódlás speciálisan osztrák jogintézményei közül említést érdemel a haszonbérbe adás (Pacht). Ennek lényege, hogy a tulajdonos a vállalkozást haszonbér fejében egy harmadik személy használatába adja határozott vagy határozatlan időtartamra. Ez a harmadik személy nem válik tulajdonossá, csupán a vállalkozás üzemeltetésére, hasznainak szedésére válik időlegesen jogosulttá. A konstrukció általában felmondási jogot is biztosítja a felek számára, azaz ha a tulajdonos úgy véli, rossz irányba halad a cég, lehetősége van az irányítást ismét magához vonni. A jogintézmény eladással szembeni előnye, hogy nem szükséges hozzá jelentős anyagi forrásokat mozgósítani, hiszen a haszonbér összege lényegesen alacsonyabb a cégátruházás esetén fizetendő vételárnál. Biztosíték a visszavonuló vezető számára, hogy a haszonbérlet nem illeti meg a továbbadás joga, a vállalkozás alhasználatba nem adható, így az eredeti állapot bármikor, nehézségek nélkül helyreállítható. A konstrukció hátránya, hogy nem nyújt végleges megoldást a jogutódlásra, a leköszönő vezetőt továbbra is

szoros szálak fűzik a céghez, vagyis a vállalkozás haszonbérbe adásával legfeljebb idő nyerhető a potenciális utód jobb megismeréséhez, vagy pedig egy még alkalmasabb utód (pl. időközben felcseperedő gyermek, unoka) későbbi időpontban történő kiválasztásához.

Az osztrák jogban is ismert elővásárlási jog mellett hasonló jogintézményként megjelent az ún. magához vonási jog (Aufgriffsrecht) kikötésének lehetősége. Ez azt jelenti, hogy egy vagy több üzletrész tulajdonos bizonyos feltételek bekövetkezése esetén jogosult lesz a kieső tulajdonostárs társasági részesedését magához vonni, vagyis ellenérték fejében megszerezni. Ha e jog gyakorlására haláleset miatt kerül sor, akkor az elszámolási, vételárfizetési kötelezettség nyilvánvalóan az elhunyt örökösei irányában terheli azt, aki az üzletrészt magához kívánja vonni. Nem elővásárlási jogról van szó, hiszen a magához vonás jogának gyakorlása nem az üzletrész tulajdonos általi értékesítéséhez kapcsolódik, a jogosítvány azonban mégiscsak hasonló természetű, hiszen a jogosultak az örököket megelőzően szerezhetik meg az érintett üzletrész tulajdonjogát. Az osztrák jogszabályok lehetővé teszik, hogy a tagok a társaság létesítő okiratában egymás javára kikössék üzletrészeik ilyen módon történő megszerzésének jogát, ez pedig hatékony eszköz, adott esetben pedig végső mentsvár a családi vállalkozás egyben tartására.

Az osztrák jogban már nem élő, de korábban alkalmazott eszköz az ún. előgondoskodó meghatalmazás (Vorsorgevollmacht) volt. A családi vállalkozásban többségi részesedéssel

rendelkező személy meglévő, orvosi igazolással alátámasztott betegsége vagy fenyegető egészségromlása esetén az üzletrészéhez kapcsolódó jogok gyakorlására meghatalmazást adhatott egy, a bizalmát élvező harmadik személynek. Ez nem jelentett sem végleges megoldást, sem pedig klasszikus értelemben vett jogutódlást, csupán arra szolgált, hogy a többségi tulajdonos hirtelen halála, vagy belátási képességének gyorsan bekövetkező, nagymértékű csökkenése esetén a vállalkozás ne essen áldozatul az átmeneti időszaknak. Gyakori volt, hogy a meghatalmazó a meghatalmazásban konkrét instrukciókat is megfogalmazott arra nézve, hogy a meghatalmazott milyen módon gyakorolja a többségi társasági részesedéshez kapcsolódó jogokat a meghatalmazás hatályosulása esetén.

Az osztrák jogalkotó a fentebb ismertetett támogató szabályokat úgy iktatta törvénybe, hogy nem tartotta szükségesnek a családi vállalkozásokra vonatkozó jogszabályi szintű fogalom meghatározást, jöllehet annak indokoltságát a jogászok és szociológusok Ausztriában is évek óta hangsúlyozzák.

A bizalmi vagyonkezelés az angolszász országokban elterjedt megoldás, de a német és az osztrák jogrend is lehetőséget biztosít az alkalmazására. A bizalmi vagyonkezelés háromszereplős jogviszony, melynek alanyai a vagyonrendelő, a vagyonkezelő és a kedvezményezett. Lényege akként ragadható meg, hogy a vagyonrendelő a tulajdonát képező dolog vagy dologösszesség (vagyon) tulajdonjogát a vagyonkezelőre ruházza vagyonkezelés céljából,

meghatározza a vagyonkezelés módját, és egyúttal megjelöli a kedvezményezettet, vagyis azt a személyt, akinek érdekében és javára a vagyonkezelésnek történnie kell. A jogviszony további sajátossága, hogy vagyonkezelő a vagyont a saját nevében, de a vagyonrendelő által megjelölt kedvezményezett javára kezeli. Ezt tükrözi a kapcsolódó terminológia is, amely szerint a vagyonkezelő a jog szerinti, a kedvezményezett pedig a gazdasági tulajdonos. Tevékenységéért a vagyonkezelő díjazásban részesülhet, melyet a vagyonrendelő köteles megfizetni. A felek abban is megállapodhatnak, hogy a vagyonkezelőt a vagyonkezelési tevékenység eredményétől függő és abból fedezett díjazás illeti meg.⁴⁸

Németországban, azon belül is főként Bajorországban rendkívül kedvező hitelkonstrukciók és állami támogatási formák állnak rendelkezésre a családi vállalkozásokat érintő jogutódlás megkönnyítése érdekében. Fialat vállalkozók, akik szüleik, vagy akár idegen személyek családi cégének átvételét tervezik, hosszú futamidejű, alacsony kamatozású kölcsönöket vehetnek igénybe a többségi részesedést biztosító üzletrészek megvásárlásához és bizonyos feltételek teljesülése esetén állami támogatásban is részesülhetnek.⁴⁹

Szintén jó tagállami példának tekinthető a lengyel megoldás, ahol a lengyel Vállalkozásfejlesztési Ügynökség a Családi Vállalkozási Intézettel közösen készített utódlási csomagot.⁵⁰ A csomag tartalmaz egy utódlásról szóló útmutatót, emellett gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező szakem-

berek tartanak műhelybeszélgetéseket, amelyeken a családi vállalkozók ingyenesen vehetnek részt. A lengyel utódlási csomag komplexitását jól mutatja, hogy hasznosítható eszközrendszert biztosít a generációváltásban érdekelt családi vállalkozásoknak.

Nem lehet elégszer hangsúlyozni: ahhoz, hogy a családi vállalkozásokat hozzáértő és jól képzett utód vehesse át, aki felkészült az ilyen cégek sajátoságaiból eredő speciális helyzetekre, széles körű tudást adó képzéseket, lehetőleg egyetemi szintűeket kell biztosítani.⁵¹

Szintén jó példaként említhetők a családi vállalkozásokra specializálódott professzionális graduális, posztgraduális képzések, amelyek tudástranszferrel segítik a családi vállalkozások generációról generációra történő átadását, végső soron pedig akár évszázadokon át tartó folyamatos működésüket.

Európai szinten vizsgálódva, a családi vállalkozások tekintetében – Málta kivétel – átfogó jogalkotás sehol nem ment végbe, és még csak nem is vette kezdetét. Főként azokban a nyugat-európai országokban lelelhetők fel jó gyakorlatok, ahol a történelem kerekén nem törte többször is derékba a családi vállalkozások fejlődési ívét és a lételemüket jelentő folytonosságot.

Ha a családi vállalkozások kapcsán felmerülő kérdésekre jogalkotási megoldásokat keresünk, három lehetséges irány mutatkozik:

1. A tagállamok eltérő polgári jogi és eljárásjogi szabályait a klasszikus értelemben vett jogharmonizációval uniós

szinten rendezik. Ennek ki kell terjednie az adójogra és a polgári jog szinte valamennyi területére, de legfőképp az öröklési, a család- és a dologi jogra. A jogharmonizációs megoldás előnye, hogy az ennek jegyében fogant szabályozás minden tagállamra azonnal kötelezően vonatkozik, így határon átnyúló ügyleteikhez kapcsolódóan a vállalkozások könnyebben tudnak tervezni és döntéseket hozni. Az egysegítés azonban az eddigi tapasztalatok alapján egyben hátrány is, mivel nem veszi figyelembe a tagállamok közötti jelentős eltéréseket, és mint eddig szinte minden esetben, a kisebb, gazdaságilag fejletlenebb tagállamok, és az azokban honos vállalkozások érdekei sérülhetnek.

2. Az erre hivatott uniós szerv kizárólag a határon átnyúló ügyletekre és élethelyzetekre alkot közös uniós szabályokat, vagyis nem a tagállami szabályokat uniformizálják, hanem csak a határokon átívelő gazdasági szituációkra alakítanak ki közös uniós szabályrendszert. E megoldás legfőbb előnye kétségtávolú abban rejlik, hogy nem szükséges az egyes tagállamokban évszázadok alatt kialakult gyakorlatot és szemléletet radikálisan megváltoztatni, hanem a tagállami kereteken belüli jogügyletekre

maradhatnának a kialakult szabályok, vagyis egyik ország sem értékelné szuverenitásának csonkítására tett kísérletként az uniós jogalkotást. A speciális esetekre vonatkozó átfogó és egységes eljárás viszont a lényeges kérdésekben világos útmutatást adna a jogalkalmazóknak, így a családi vállalkozások (és egyéb jogalanyok) számára megteremtődne a működésükhöz szükséges jogbiztonság. A módszer hátránya, hogy a gyakorlati megvalósításhoz külön uniós intézményrendszert és szakértelmet kell allokálni. Ebben az esetben rendezni kellene a határokon átívelő ügyletek és a tagállami működési környezet eltérő jogi szabályozásából adódó konfliktusokat, ellentéteket is.

3. A harmadik lehetőség a családi vállalkozások lokalitásának hangsúlyozása, előtérbe helyezése jellemző és védendő értéként. Így már definíció szintjén – a támogatandó és védendő értékek mentén – kikerülnek azok a vállalkozások a törvény alkalmazási köréből, amelyek nem csak az adott egyetlen tagállamban működnek. (Ez természetesen nem jelenti azt, hogy termékeiket, vagy szolgáltatásaikat ne exportálhatnák más tagállamba, sőt, ez támogatandó is, azonban a termék, vagy

szolgáltatás előállítási helye kizárólag az adott tagállam lehet.) A módszer előnye, hogy viszonylag gyors, a tagállami sajátosságokat megtartó jogalkotással, a fennálló jogrendbe jól beilleszthető módon lehetne olyan szabályrendszert létrehozni, amely tényleges segítséget nyújtana a helyi családi vállalkozásoknak. Hátránya, hogy a legnagyobb családi vállalkozások, amelyek – multinacionális működési struktúrával – több tagállamban letelepülve végzik tevékenységüket, és akár már a világpiacon is tényezőnek számítanak, ebben az esetben kimaradnának a szabályozási keretből, vagyis nem élvezhetnék azokat az előnyöket, amelyeket a jogalkotó a lokális családi vállalkozások számára biztosít.

Összességében megállapítható, hogy a három jogalkotási irány közül a harmadik, vagyis a lokalitás figyelembe vétele hozhatná a legtöbb pozitív változást a legkevesebb hátránnyal a családi vállalkozások számára.

A fejezetben bemutatásra kerültek a nemzetközi, elsősorban európai uniós jó gyakorlatok, amelyek jogszabályi úton támogatják a családi vállalkozások működését, továbbá értékelésre került a családi vállalkozások jogi szempontú támogatásának három lehetséges útja. Az itt áttekintett lehetőségek képezik a későbbiekben bemutatásra kerülő elemző munka alapját.

III. Módszertan

Munkánk során a családi vállalkozások definiálásához és az utódlás jogi eszközeihez kapcsolódó gyakorlatok feltérképezését és magyar viszonylatban történő értékelését tűztük ki célul.

Exploratív megközelítésű vizsgálatunk során a következő kérdésekre igyekeztünk választ találni:

1. A nemzetközi tapasztalatok tükrében hogyan értékelhető a magyar családi vállalkozások definíciós és utódlási sajátosságaira vonatkozó jogi környezet?
2. Az elérhető hazai eszközök összhangban állnak-e a nemzetközi jó gyakorlatokkal?
3. A rendelkezésre álló jogi lehetőségek egyaránt megoldást nyújtanak-e a közép- és nagyvállalati, illetve a mikro- és kisvállalati kör számára?

A témában korábban megjelent írássok feldolgozása abban az értelemben nem tekinthető klasszikus szakirodalom kutatásnak, hogy elsősorban nem a témában tudományos igényvel megírt folyóirat cikkek (a terület viszonylag alacsony szintű tudományos igényű feldolgozottsága miatt ez nem is lehetett célunk),⁵² hanem az Európai Unió megbízásából készített összehasonlító elemzések, gyakorlati útmutatókra támaszkodtunk. A pragmatizmus tudományfilozófiai elveit tartottuk szem előtt, a kutatási kérdésből indultunk ki, és arra koncentráltunk, hogy a témában mi az, ami módszertani szempontból működik.⁵³ A jogszabályi háttér feltérképezése során praktikus, gyakorlati

szemleletmóddal vizsgáltuk a különböző országok jogi megoldásait. Nem volt célunk a feltárt gyakorlatok jogi szempontú értékelése. Arra kerestük a választ, hogy az európai uniós megoldások tükrében, mennyire tekinthető teljes körűnek a hazai kapcsolódó szabályozás és a magyar jogi lehetőségek mennyiben elégítik ki a mikro és kisvállalkozások, illetve a közép és nagyvállalkozások igényeit. A kutatási terv elkészítése során a munkában résztvevők konszenzusos megállapodása szerint, alapozásként három részletező, magyarázó tanulmányt készítettünk.⁵⁴

- a családi vállalkozásokat leginkább érintő magyar jogszabályi környezet elemzését,
- a német jogrendszer hazai jogrendszerre általában tett jelentős hatása miatt a családi vállalkozások működését támogató német jogi eszközökről külön munka készült,
- összefoglalásra kerültek az európai uniós jó gyakorlatok, különös tekintettel az osztrák, máltai és lengyel megoldásokra.

A munka következő fázisában összegzésre kerültek a nemzetközi példák alapján gyűjtött jó gyakorlatok, amelyeknek megfeleltettük hazai jogszabályokban is fellelhető megoldásokat és értékeltük őket abból a szempontból, hogy mennyiben alkalmasak a különböző méretkategóriákba tartozó családi vállalkozásoknál felmerülő problémák megoldására. A szintetizáló munka összegzését az 1. számú táblázat szemlélteti.

1. táblázat: A családi vállalkozások működését támogató nemzetközi jó gyakorlatok között fellett jogi konstrukciók és értékelésük

Nemzetközi jó gyakorlat	Minta ország	Van-e magyar megfelelője?	Magyar nagy- és közép-vállalkozások számára alkalmazható lenne-e?	Magyar mikro- és kisvállalkozások számára alkalmazható lenne-e?	Megjegyzés	Hivatkozás
Definíció						
Családi vállalkozás definíció	Málta, Olaszország, Csehország, Spanyolország, Finnország, Litvánia	Nem	Igen	Igen		Málta: ACTI No. XLVIII of 2016 Olasz polgári törvénykönyv
Jogi konstrukciók						
Haszonbérbe adás, haszonbérlet (Pacht)	Ausztria, Németország	Nem. Más jogintézménnyel nem kiváltható.	Igen	Igen	A haszonbérleti konstrukció Magyarországon vállalkozásokra nem bejártatott, alkalmazási köre többnyire a mezőgazdasági termőföldre, egyéb ingatlanokra korlátozódik.	Blumenfeld (2014) Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, 2018b Ausztria: ABGB 1090. §, ABGB kommentár Rummel – Krejci, Reischauer, Wendehorst (2014) ³⁵
Magához vonási jog (Aufgriffsrecht)	Ausztria	Igen. Kft. esetében: Ptk 3:170. § (2) bekezdés. Rendelkezni kell róla részletesen a létesítő okiratban.	Igen	Igen	Furcsa kombinációja az elővásárlási és a vételi jogoknak.	Ausztria: GmbH ges. 76. § (2) bekezdés Magyarország: Ptk. 3:170. § (2) bekezdés.
Előgondoskodó meghatalmazás (Vorsorgevollmacht) – korábbi gyakorlat, jelenleg nem alkalmazható	Ausztria	Nem	Igen	Igen	Magyarországon nem alkalmazható az általános meghatalmazás. A joggyakorlat kizárólag az eseti meghatalmazásokat fogadja el, ez viszont nem jelent megoldást a kezelendő problémáira.	
Öröklés végrendelettel vagy öröklési szerződéssel	Németország	Igen	Igen	Igen		Blumenfeld (2014) Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, 2018b

Nemzetközi jó gyakorlat	Minta ország	Van-e magyar megfelelője?	Magyar nagy- és közép-vállalkozások számára alkalmazható lenne-e?	Magyar mikro- és kisvállalkozások számára alkalmazható lenne-e?	Megjegyzés	Hivatkozás
Eladás egyösszegű kifizetéssel	Németország	Részben. A társasági részesedés átruházásával, esetleg a szindikátusi szerződésben szabályozott módon.	Igen	Igen		Blumenfeld (2014) Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, 2018b
Eladás többszöri teljesítéssel (a részletfizetés gyakori formái: Elidegenítési járadék (Veräußerungsrente) illetve vállalati gondoskodási járadék (betriebliche Versorgungrente) életjáradék (Leibrente) vagy nyugdíj (Zeitrente); részletfizetés meghatározott időtartamra, állandó terhelés	Németország	Részben. Részletfizetéses konstrukció alkalmazható a társasági részesedés átruházásával, esetleg a szindikátusi szerződésben szabályozott módon. Nincs kiforrott konstrukció, jogcím azonban a vállalkozás és a visszavonuló vezető közötti kifizetésekre.	Igen	Igen		Blumenfeld (2014) Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, 2018b
Bérlét	Németország	Nincs kiforrott konstrukció.	Igen	Igen		Blumenfeld (2014) Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, 2018b
Management-buy-out, management-buy-in	Németország	Nem	Igen	Nem		Blumenfeld (2014) Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, 2018b
Családi alapítvány	Németország	Igen, de Magyarországon korlátozott az alkalmazhatósága utódlási szituációkban.	Igen, de nem jelent megoldást az utódlási problémákra.	Igen, de nem jelent megoldást az utódlási problémákra.		Blumenfeld (2014) Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, 2018b (Krempel, 2013)

Nemzetközi jó gyakorlat	Minta ország	Van-e magyar megfelelője?	Magyar nagy- és középvállalkozások számára alkalmazható lenne-e?	Magyar mikro- és kisvállalkozások számára alkalmazható lenne-e?	Megjegyzés	Hivatkozás
Kettős alapítvány	Németország	Nem	Igen	Nem		Blumenfeld (2014) Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, 2018b (Krempf, 2013) (Schwink, 2015)
Öröklési adómentesség	Németország	Igen, szülő-gyermek viszonylatban.	Igen	Igen		Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, 2018b
Vagyonkezelő alapítvány	Németország	Igen	Igen	Nem jellemző a magas alapítási költség és a jelentős fenntartási költségek miatt.		
Bizalmi vagyonkezelés	Nagy-Britannia (Trust), Németország, Ausztria (Treuhand)	Igen	Igen	Nem elterjedt az alkalmazása.		Blumenfeld (2014) Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, 2018b (Krempf, 2013) (Schwink, 2015)
<i>Finanszírozás</i>						
Generációváltást támogató hitelkonstrukciók és állami támogatási formák	Németország (Bajorország), Franciaország, Luxemburg	Részben – Hiventures MFB Generációváltás Tőkeprogram	Igen	Igen		Blumenfeld (2014) Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, 2018b (Krempf, 2013) (Schwink, 2015)
<i>Támogató szolgáltatások</i>						
Komplex utódlási csomag	Hollandia, Lengyelország, Németország	Nem	Igen	Igen		(Krempf, 2013)

Nemzetközi jó gyakorlat	Minta ország	Van-e magyar megfelelője?	Magyar nagy- és közép-vállalkozások számára alkalmazható lenne-e?	Magyar mikro- és kisvállalkozások számára alkalmazható lenne-e?	Megjegyzés	Hivatkozás
Családi Vállalkozások Intézete	Belgium	Részben (Budapesti Gazdasági Egyetem Budapest LAB Vállalkozásfejlesztési Központ, Budapesti Corvinus Egyetem Családi Vállalatok Központ)	Igen	Igen		(Krempel, 2013)
Egyetemi családi vállalkozás képzés	Franciaország, Ausztria Németország	Részben - egyetemi vállalkozásfejlesztési mesterszakok, nincs kifejezetten családi vállalkozás specializáció	Igen	Igen		(Hochschule für Wirtschaft und Recht Berlin, 2016) Wirtschaftsuniversität Wien (LLM)

A kapott eredményeket értékelését követően fogalmaztunk meg javaslatokat a fejlesztés lehetséges módjairól és a jövőbeli kutatási irányokról.

IV. Eredmények

Kutató munkánk során feltártuk a családi vállalkozásokat támogató jogi környezethez kapcsolódó jó gyakorlatokat, megismertük alapvető működésüket, majd átfogó és komplex értékelésük érdekében táblázatos formában összegeztük őket, feltüntetve a joggyakorlat megnevezését és a mintaként szolgáló országot. Megvizsgáltuk, hogy az adott joggyakorlat fellehető-e a hazai jogrendszerben, és szakértői alapon értékeltük, hogy az eszköz támogató hatása érvényesül-e a nagy-, közép-, illetve a mikro- és kisvállalkozások esetében.

Úgy véljük, a családi vállalkozások definiálása szorosan kapcsolódik a családi cégek utódlásának szabályozásához, hiszen a családi cégeket támogató gyakorlatok kialakításához elengedhetetlen azonosításuk, ezért a teljesség érdekében szerepeltettük a táblázatban. A definiáláshoz kapcsolódó elemzést és értékelést ugyanakkor logikailag indokoltabbnak tartottuk „A családi vállalkozások definiálásának kérdései” alfejezetbe építve bemutatni.

A definiáláson kívül három témakört, a jogi konstrukciókat, a finanszírozást és a támogató szolgáltatásokat különböztettük meg.

A tanulmány korábbi részében kifejítettük a családi vállalkozások definiálása mellett szóló érveket és a megvalósítási lehetőségeket. Egy egységes

definíció megalkotása bármely méretkategóriába tartozó családi vállalkozás számára hordozza az identitás megteremtésének előnyeit és alapul szolgál a családi cégek működését támogató jogszabályok és támogatási programok megalkotásához. Ugyanakkor, ahogyan arra a cikkben már rávilágítottunk, a definíció kialakítása és jogszabályi hierarchiában történő elhelyezése egyaránt komoly körültekintést és alapos előkészítést igénylő feladat.

A jogi konstrukciók tekintetében számos feltárt nemzetközi jó gyakorlat implementálásra került a hazai jogrendbe, ugyanakkor még jó néhány praktikus megoldást jelentő eszköz hiányzik. Az alapítványi működéshez és a bizalmi vagyongazdálkodáshoz kapcsolódó eszközök szabályozása részletes, de ezek jellemzően a nagy- és középvállalati kategóriába tartozó cégek számára jelentenek megoldást, komplexitásuk, továbbá kialakításuk és fenntartásuk költségei irrelevánssá teszi őket a mikro és kisvállalkozások számára. Az osztrák és német gyakorlatban megjelenő haszonbérlet, amely a mikro- és kisvállalkozások utódlási problémáira is megoldást jelenthetne, egyáltalán nem jelenik meg a hazai jogrendben. A Németországban elterjedt bérletre sincs kiforrott hazai konstrukció. A nemzetközi jó gyakorlatok és a hazai szabályozás közötti egyik jelentős különbség, hogy míg a cégeladáshoz kapcsolódóan számos speciális lehetőség létezik a német jogrendben, itthon erre vonatkozóan nincsenek bevett sémák, ezek a konstrukciók szindikátusi szerződések és a társasági szerződésben szabályozott módon alkalmazhatók. A

családi vállalkozások utódlási folyamata során sok esetben a sikertelen családon belüli átadás, vagy a nem családtagok vezetőikkel megvalósított irányítási struktúra kialakításának kudarca után a vállalkozás életben tartása annak értékesítésével valósítható meg. A családi vállalkozások akvizíciós tevékenységét a növekedési vágy is generálhatja. Ugyanakkor a családi cégek más vállalatokkal való összeolvadására, felvásárlására való hajlandóságát negatívan befolyásolja a családi kontrollhoz való ragaszkodás, a szocioemocionális vagyoni csökkenésétől való félelem, a növekedésből fakadó irányítási nehézségek, továbbá az átszervezések hatásaként jelentkező népszerűség veszteség.⁵⁶ Spanyol kutatók 13 nyugat-európai országban 9 éves időtartamra vonatkozóan vizsgálták a jogrendszer hatását a vállalati összeolvadások és felvásárlások hatására. Eredményeik alapján azokban az országokban, ahol a részvényesi jogok védelme magasabb szintű (szokásjogra épülő jogrendszerrel jellemezhető országok, szemben a polgári jog rendszerén alapuló jogi berendezkedésű országokkal), a jogi szabályozás képes a családi vállalkozások összeolvadásokkal, felvásárlásokkal szembeni averziójának csökkentésére.⁵⁷ A magyar kkv-szektor cégei körében a preferált családon belüli utódlás sikertelensége esetén egyre gyakrabban tapasztalható családi vagyontörés alternatíva a vállalkozás értékesítése.⁵⁸ A cégérték meghatározásának sincs a családi vállalkozások számára megfelelően kidolgozott, egységes módszertana, hanem csupán szétartó és nagyon költséges alternatívák léteznek, egyes

ágazatokban pedig egyenesen kijelenthető, hogy a nagyokon kívül senki nem rendelkezik kompetenciával a cégérték meghatározására, amely gyakran a cégeladások dinamikus lebonyolításának gátját képezi.

A céges utódlási kérdések rendezése során előbb-utóbb finanszírozási igények is felmerülnek. A nemzetközi jó gyakorlatok között számos generációváltást támogató hitelkonstrukció és állami támogatási forma lelhető fel, amelyhez hasonló eszköz implementálásra az elmúlt években Magyarországon is sor került.⁵⁹

A családi vállalkozások esetében kiemelt szereppel bírnak a különböző „puha” támogató szolgáltatások, amelyek a családi cégek speciális érzelmi dinamikájából fakadó nehézségeken igyekeznek átsegíteni az érintetteket, tudatosítva annak jelentőségét, irányítóként szolgálva az utódlási folyamatban. A puha támogató szolgáltatásokban kiemelt szerep jut a különböző utódlási csomagoknak, a hiteles kutató-támogató szervezeteknek és az egyetemeknek. Magyarországon a komplex utódlási csomagokon kívül, igaz még kezdeti fázisban, de jelen vannak olyan egyetemekhez kötődő vállalkozásfejlesztési központok, amelyek a jövőben kulcsszerepet játszhatnak majd a családi vállalkozások életében. Az egyetemi képzési kínálatban szintén található olyan vállalkozásfejlesztési szakok, ahol speciálisan fókuszálnak a családi vállalkozások sajátosságaira, ám ezek elsősorban a tudatosan tervező második generációs családtagoknak jelentenek hosszabb távú tudás- és tapasztalatszerzési lehetőséget. A magyar piac

ugyanakkor egyelőre híján van a hiteles, kifejezetten családi vállalkozások tagjai számára szabott, könnyen elérhető, rugalmas, felnőttképzési formában megvalósuló tudásszerzési lehetőségeknek.

Átfogóan vizsgálva a magyar családi vállalkozásokat körülvevő jogi környezetet, megállapítható, hogy a családi vállalkozások speciális helyzeteire vonatkozó jogi szabályozás hazai állapota ugyan választ ad a nagy- és közepes méretű családi cégek tipikus problémáira, a mikro- és kisvállalkozások számára kedvezőtlennek tekinthető. A kisebb cégek esetében felmerülő problémás helyzetekre nincsenek sztenderd, egyszerűen alkalmazható jogi megoldások. Habár a jogrendszer és a jelenlegi szabályozás lehetővé teszi az egyedi és speciális igények lefedését, ezek specializált jogi szakértelmet és egyedi megoldások kidolgozását igénylik, amelyek jellemzően meghaladják a kis cégek pénzügyi erőforrásait, szakmai hozzáértését, továbbá megvalósításuk időbeli átfutása is ellenállást válthat ki belőlük.

V. Konklúzió

Az Európai Unió nyugati tagállamaiban évtizedek, vagy akár évszázadok alatt kikristályosodott minták teszik lehetővé a cégen belüli zökkenőmentes utódlást, a volt szocialista blokk országában azonban mindennemű folytonosság hiányzik. Emiatt a generációváltás nem várt nehézségek elé állítja a rendszerváltás körül alakult családi vállalkozásokat. Nem állnak rendelkezésre

kezésre minták, hiszen a múlt század kilencvenes éveiben alakult családi cégeknél első ízben megy végbe generációváltás, így a visszavonulni kénytelen vezetők most szembesülnek először azokkal a problémákkal, amelyek kezelésében a nyugat-európai családi vállalkozásoknak már akár évszázados gyakorlatuk van.

Elemzésünk alapján megállapítható, hogy a családi vállalkozások működését befolyásoló jogi környezet az elmúlt időszakban számos, a nemzetközi jó gyakorlatok között fellelhető, a családi cégek számára előnyösen alkalmazható eszközzel bővült. A családi cégek jogi szempontú definiálása tekintetében hazánk nem tartozik az élen járó országok közé, ugyanakkor a definiálás kapcsán a cikkben részletes kifejtett kockázatok és dilemmák figyelembe vételével (a család jogintézményének bonyolultsága, a jogrendszerbe való illesztés nehézségei, az európai uniós iránymutatások hiánya, a definícióhoz jövőben kapcsolható támogatási lehetőségek igazságosságának biztosítása) a jogalkotói megfontoltság és óvatosság akár indokoltnak is tekinthető.

A hazai jogrendszerben megjelenő családi vállalkozások működését segítő szabályok többsége összhangban áll a nemzetközi jó gyakorlatokkal, ugyanakkor számos, elsősorban osztrák megoldás implementálása előnyös lenne. A nemzetközi szinthez képest a családi vállalkozások értékelésének és értékesítésének jogi szabályozása tekinthető a leginkább fejlesztésre szoruló területnek.

A családi vállalkozások számára fontos jogszabályi rendelkezések

vizsgálata alapján levont lényeges következtetés, hogy a jelenlegi szabályozásban elsősorban a nagy- és középvállalatok által alkalmazható és elérhető megoldások dominálnak. A hazai családi vállalkozások összes vállalkozáson belüli részarányának vizsgálatára irányuló kutatások egyöntetűen rávilágítanak, hogy a családi cégek felülreprezentáltak a kisebb méretkategóriákban.⁶⁰ Ezért kiemelt jelentőséget kellene tulajdonítani a mikro- és kisvállalkozások számára praktikus alkalmazható jogszabályi megoldások hazai jogrendbe történő implementálására. Az osztrák vonatkozó megoldások megismerése alapján sejthető, hogy az ottani jó gyakorlatok a hosszú évtizedek során felmerült nehézségek tapasztalatai alapján kerültek a szabályozásba. Hazai viszonylatban hasonló eredmények rövidebb idő alatt és nagyobb hatékonysággal úgy érhetőek el, ha vagy az osztrák, illetve hasonlóan fejlett országok szabályozását részleteiben vizsgálva kerül értékelésre az egyes elemek hazai alkalmazhatósága, vagy sokkal inkább fókuszálva a nemzeti sajátosságokra, a már lezajlott vagy éppen folyamatban lévő utódlási folyamatok jogi szempontú probléma vizsgálatával, lehetséges forgatókönyvek elemzésével kerülnek meghatározásra azon legfontosabb jogi eszközök, amelyek támogatást nyújthatnak a mikro- és kisvállalkozásoknak a generációváltás folyamatában.

A családi vállalkozások jogi környezetére vonatkozó kutatásunknak számos korlátja van. Egyrészt nem történt meg az európai uniós jó gyakorlatok minden egyes országra kiterjedő

feltérképezése. Ennek megvalósítása jóval meghaladta volna a rendelkezésünkre álló pénzügyi és humán erőforrás kapacitást, továbbá a pótlólagos befektetett munka mértékét az elérhető eredmények sem indokolták. A kutatás további gyengesége, hogy speciálisan jogi eszközöket vizsgál kifejezetten gyakorlati, alkalmazhatósági szempontból, figyelmen kívül hagyva a jogi szakterület által megkövetelt nézőpont rendszert. A jelzett hiányosságok ellenére bízunk benne, hogy vizsgálatunk a jó gyakorlatok teljes körű feltérképezésének és a jogtechnikai specialitások elemzésének hiányában is értékes, szakpolitikai szempontból hasznos megállapításokat eredményezett.

A szakpolitikai munkát támogató jövőbeli lehetséges kutatási irányként adódik a munkánk során feltárt nemzetközi jó gyakorlatok mélyebb tanulmányozása és a hazai implementálásuk lehetőségének vizsgálata, továbbá a tipikusan mikro- és kis méretű családi vállalkozásoknál jelentkező problémák (pl. válás, alapító hirtelen halála, testvérviszályok stb.) magyar jogrendben való leképeződésének forgatókönyv elemzése.

1 Gere Ilona: Családi vállalkozások Magyarországon. In: Családi vállalkozások Magyarországon, kutatási zárótanulmány. SEED Alapítvány, Budapest 1997.; Kuczi Tibor: A vállalkozás családi erőforrásai – családi vállalkozások. In: Családi vállalkozások Magyarországon, kutatási zárótanulmány. SEED Alapítvány, Budapest 1997.; Laczkó Zsuzsanna: Családi vállalkozás – konfliktus és kooperáció. In: Családi vállalkozások Magyarországon, kutatási zárótanulmány. SEED Alapítvány, Budapest 1997.

2 Scharle Ágota: Önfoglakoztatás, munkanélküliség és családi kisvállalkozások Magyarországon. Köz-

gazdasági Szemle 2000. XLVII. évf. 250-274. o.

3 Bálint András: Hogyan tovább kis- és középvállalkozások? Stratégiai lehetőségek az utódlás folyamatában. Vezetéstudomány 2004. 35. sz. 67-72 o.; Bálint András: Merre tovább középvállalkozások? – Stratégiai lehetőségek a vállalkozásátadás folyamatában. Ph.D. értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest 2006.

4 Filep Judit: The Possible Scenarios: The Generational Changeover in the Hungarian SME Sector. National Council for Graduate Entrepreneurship Working Paper 2006. 37. sz.

5 Filep Judit – Szirmai Péter: A generációváltás kihívásai a magyar KKV szektorban. Vezetéstudomány 2006, 37 (6). 16-24. o.

6 Reisinger Adrienn: Családi vállalkozás folytatásának tervei a felsőoktatási hallgatók körében. Vezetéstudomány 2013. 44. sz. 41-50. o.

7 Nábrádi András – Bárányi László – Tobak Júlia: Generációváltás a családi tulajdonú vállalkozásokban: Problémák, konfliktusok, kihívások, elméleti és gyakorlati megközelítés. Gazdálkodás 2016. 5. sz. 427-461. o.

8 Noszky Erzsébet: Tapasztalatok a családi vállalkozások átörökítésének dilemmái kapcsán. Vezetéstudomány 2017. 5(6). sz. 64-72. o. Elérhető: <https://doi.org/10.14267/veztud.2017.06.08>. Letöltés dátuma: 2019. július 12.

9 Konczosné Szombathelyi Márta – Kézai Petra: Családi vállalkozások – generációk és dilemmák. Prosperitas 2018. 3. sz. 48-76.o. Elérhető: https://doi.org/10.31570/prosp_2018_03_3. Letöltés dátuma: 2019. július 12.; Mosolygó-Kiss Ágnes – Csákné Filep Judit – Heidrich Balázs: Do first swallows make a summer? – On the readiness and maturity of successors of family businesses in Hungary. BGE Budapest LAB Working Paper Series 2018. 6. sz. Elérhető: https://budapestlab.hu/wp-content/uploads/2019/02/WP-6-2018-1_zart.pdf. Letöltés dátuma: 2019. július 12.; Bogdány Eszter – Szépfalvi Anita – Balogh Ágnes: Hogyan tovább családi vállalkozások? Családi vállalkozások utódlási jellemzői és nehézségei. Vezetéstudomány 2019. 50(2). sz. 72-85. o. Elérhető: <https://doi.org/10.14267/veztud.2019.02.06>. Letöltés dátuma: 2019. július 12.

10 Málovics Éva – Vajda Beáta: Vezetés és kultúra a családi vállalkozásokban: Szakirodalmi összefoglaló. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatásra Közleményei 2011. 3(1-2). sz., 215-221. o.

11 Wieszt Attila: A család hatása az egyén értékészletére: családterápiás alapú kutatás családi vállalkozásokban. Köz-Gazdaság 2015. 1. sz. 153-174. o.;

Wieszt Attila: Fontos, hogy mi családi cég vagyunk? Családi vállalkozási identitás és teljesítmény. *Vezetéstudomány* 2020. 51(2). sz. 60-73.o. Elérhető: <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2020.02.05>. Letöltés dátuma: 2020. május 29.

12 Makó Csaba – Csizmadia Péter – Heidrich Balázs: Heart and Soul: Transferring ‘Socio-emotional Wealth’ (SEW) in Family Business Succession. *Journal of Entrepreneurship and Innovation in Emerging Economies* 2018. 4(1). sz. 53-67. o. Elérhető: <https://doi.org/10.1177/2393957517749708>. Letöltés dátuma: 2019. július 12.

13 Kása Richárd – Radácsi László – Timár Gigi – Zsigmond Száva: Családi vállalkozások mentorálása, BGE Budapest LAB Working Paper Series 2018. 5. sz. Elérhető: <https://budapestlab.hu/wp-content/uploads/2018/06/WP-5-2018.pdf>. Letöltés dátuma: 2019. július 12.

14 Csákné Filep Judit: Családi vállalkozás, avagy a profitkergetés nélküli nyereségtermelés receptje. *Válóság* 2012a. 55(7). sz. 36-44. o.; Csákné Filep Judit: A családi vállalkozások pénzügyi sajátosságai. *Vezetéstudomány* 2012b. 43(9). sz. 15-24. o.

15 Csákné Filep Judit – Karmazin György: A családi vállalkozások pénzügyi jellemzői és az utódlással kapcsolatos pénzügyi kérdések. *Prosperitas* 2017. 3. sz. 7-32. o.

16 Németh Krisztina – Németh Szilárd: A vezetői számviteli és controlling módszerek alkalmazása és szerepe a családi vállalkozások működtetésében, utódlási folyamatainak sikeres menedzselésében – egy empirikus felmérés tapasztalatai. *Controller Info* 2007. Különszám. 213-229. o.; Németh Krisztina – Németh Szilárd: Professzionizálódó családi vállalkozások Magyarországon. *Prosperitas* 2018. 3. sz. 24-47. o. Elérhető: http://dx.doi.org/10.31570/Prosp_2018_03_2. Letöltés dátuma: 2019. július 12.

17 Bogáth Ágnes: A controlleri szerep a KKV családi vállalkozásoknál. *Controller Info* 2018. 6(3). sz. 12-15. o.

18 Németh Krisztina – Dóry Tibor: Influencing factors of innovation performance in family firms – Based on an empirical research. *Vezetéstudomány* 2019. 50(5). sz. 58-71. o. Elérhető: <https://doi.org/10.14267/veztud.2019.05.06>. Letöltés dátuma: 2019. július 12.

19 Csákné Filep Judit – Kása Richárd – Radácsi László: Családivállalat-kormányzás – a nemzetközi szakirodalom kategorizálása a három kör modell tükrében. *Vezetéstudomány* 2018. 49(9). sz. 46-56. o. Elérhető: <https://doi.org/10.14267/veztud.2018.09.04>. Letöltés dátuma: 2019. július 12.

20 Kása Richárd – Radácsi László – Csákné Filep Judit: Családi vállalkozások Magyarországon. BGE Budapest LAB Working Paper Series 2017. 4.sz. Elérhető: <https://budapestlab.hu/wp-content/uploads/2018/04/WP-4-2017.pdf>. Letöltés dátuma: 2019. július 12.; Wieszt Attila – Drótos György: Családi vállalkozások. In: (Kolosi Tamás – Tóth István György szerk.) *Társadalmi Riport* 2018. TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt., Budapest 2018. 233-247. o. Elérhető: http://www.tarki.hu/sites/default/files/trip2018/233-247_wieszt_drotos_Csaladi_vallalkozasok_Magyarorszagon.pdf. Letöltés dátuma: 2019. július 12.

21 Irene Mandl: Overview of family businesses relevant issues. Final report. *KMU Forschung Austria, Vienna* 2008. 1-175. o. Elérhető: <https://docplayer.net/5004871-Overview-of-family-business-relevant-issues.html>. Letöltés dátuma: 2019. július 12.

22 Alex Stewart: Can family business loosen the grips of accounting, economics, and finance? *Journal of Family Business Strategy* 2018. 9(3). sz. 153-166. o. Elérhető: <https://doi.org/10.1016/j.jfbs.2018.06.001>. Letöltés dátuma: 2019. július 12.

23 European Commission: Final report of the expert group, Overview of family business relevant issues: research, networks, policy measures and existing studies. *European Commission* 2009. 1-33. o. Elérhető: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/10388/attachments/1/translations>. Letöltés dátuma: 2019. július 12.

24 Jan Klimek: Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye – Európai családi vállalkozások: az újbóli növekedés és a jobb munkahelyek forrásai. *Európai Gazdasági és Szociális Bizottság* 2016. 1-6. o. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015IE0722&from=HU>. Letöltés dátuma: 2020. május 29.

25 Allison Anna Tait: *Family Law*. *University of Richmond Law Review* 2016. 75. sz. 75-101. o. Elérhető: <https://scholarship.richmond.edu/law-faculty-publications/1341/>. Letöltés dátuma: 2019. július 12.

26 Tait: i.m. 75-101. o.

27 Yetty Komalasari Dewi: In Search of Legal Foundation for Indonesian Family Firms. *Indonesia Law Review* 2016. 6(2). sz. 246. o. Elérhető: <https://doi.org/10.15742/ilrev.v6n2.228>. Letöltés dátuma: 2019. július 12.

28 Mandl: i.m. 1-175. o.

29 European Commission: i.m. 10. o.

30 Markus Weishaupt: Radikal anders – Die DNA erfolgreicher Familienunternehmen. *Campus*

Kiadó, Frankfurt/New York 2015.

31 Céline Barrédy: In search of future alternatives for family business: Family law contributions through Civil and Common Law comparison. *Futures* 2016. 75. sz. 44–53. o. Elérhető: doi:10.1016/j.futures.2015.09.005. Letöltés dátuma: 2019. július 12.

32 Petra Rydvalová – Eva Karhanová Horynová – Magdalena Zbrankova: Family Business as Source of Municipality Development in the Czech Republic. *Amfiteatru Economic* 2016. 18. sz. 168–183. o.

33 Family Business Act. ACT No. XLVIII of 2016, Málta

34 Lásd részletesen: Family Business Act. ACT No. XLVIII of 2016, Málta

35 Olasz Polgári törvénykönyv, [2094,2251]

36 Czech Ministry of Industry and Trade (2019). Family businesses lived to see the definition of family business approved by the government. Elérhető: <https://www.mpo.cz/en/guidepost/for-the-media/press-releases/family-businesses-lived-to-see-the-definition-of-family-business-approved-by-the-government---246241/>, Letöltés dátuma: 2020. május.29.

37 Klimek: i.m. 2. o.

38 Gesamte Rechtsvorschrift für Gewerbeordnung, 1994. Elérhető: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10007517>, Letöltés dátuma: 2020. május. 29.

39 Klimek: i.m. 2. o.

40 A családi gazdaságok létrehozásáról, nyilvántartásba vételéről, működtetéséről, valamint kiemelt támogatásokról szóló 326/2001. (XII. 30.) Korm.rendelet

41 Klimek: i.m. 1-6. o.

42 Holland Gazdasági Minisztérium (2008). Üzleti utódlási csomag. Elérhető: <http://verspunt.nl/mens-en-werk/2307>, Letöltés dátuma: 2020.07.28.

43 <https://www.familiebedrijf.be/>

44 <https://www.ozs.si/>

45 Lásd: Gesamte Rechtsvorschrift für Gewerbeordnung, 1994, azon belül: Fortbetrieb, 8.§ Allgemeine Voraussetzungen für die Ausübung von Gewerben, 41-45. § Fortbetriebsrechte.

46 Lásd: Gesamte Rechtsvorschrift für Gewerbeordnung, 1994.

47 Kajsa Haag – Lars-Göran Sund: Divorce in the family business: unfolding the legal problems by learning from practice. *Journal of Family Business Management* 2016. 6(1). sz. 81–96. o. Elérhető: <https://doi.org/10.1108/jfbm-06-2015-0021>. Letöltés dátuma: 2019. július 12.

48 Eva Blumenfeld: Unternehmensnachfolge –

Eine Übersicht der Möglichkeiten. R+V 2014. Elérhető: <https://www.ruv.de/ratgeber/unternehmen/absicherung/unternehmensnachfolge>, Letöltés dátuma: 2018. október 28.; Bundesministerium für Wirtschaft und Energie. 2018b. Elérhető: <https://www.bmwi.de/Navigation/DE/Home/home.html>; Thomas Krempel: Die Familienstiftung als Modell der Unternehmensnachfolge – Eine attraktive Option für Familienunternehmen. *Unternehmer Edition* 2013. 1(13). sz. Elérhető: <https://www.unternehmeredition.de/die-familienstiftung-als-modell-der-unternehmensnachfolge/>, Letöltés dátuma: 2018. november 11.; Mirjam Schwink: Das Doppelstiftungsmodell. *Mitelpunkt* 2015. 24–25. o. Elérhető: https://stiftungen.bw-bank.de/mm/media/bwbank/stiftungen_2/pdf_stiftungen/Artikel_beschnitten.pdf. Letöltés dátuma: 2018. november 25.

49 Lásd: Blumenfeld 2014.

50 Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości (PARP) (2020). Vállalkozás átszervezése és átadása. Elérhető: <https://www.parp.gov.pl/>, Letöltés dátuma: 2020.07.28.

51 Klimek: i.m. 5. o.

52 Stewart: i.m. 153–166. o.

53 John W. Creswell: *Research Design. Qualitative, Quantitative and Mixed Methodes Approaches*. Sage Publication, Thousand Oaks 2009.

54 Arató Balázs: Generációváltás és a generációs vagyontörzsfelvitel jogintézményei. Kézirat, Budapest 2020a. 28 o.; Arató Balázs: Tagállami jogalkotási szükséglet és uniós jogalkotási irányok a családi vállalkozások támogatása érdekében, tagállami jó gyakorlatok. Kézirat, Budapest 2020b. 22. o.; Szegedi Krisztina: A családi vállalkozások utódlásának szabályozása Németországban. Kézirat, Budapest, 2019. 32 o.

55 Peter Rummel – Silvia Dullinger – Heinz Krejci – Rudolf Reischauer – Christiane Wendehorst: *Teilband 859-916 ABGB (Vertragsrecht). Kommentar zum Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch, Peter Rummel mit wichtigen Nebengesetzen und EU-Verordnungen / herausgegeben von Peter Rummel (Linz/Wien), Meinhard Lukas (Universitätsprofessor in Linz). MANZ'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Vienna 2014.*

56 Luis R. Gomez-Mejia – Pankaj C. Patel – Thomas M. Zellweger: In the Horns of the Dilemma: Socioemotional Wealth, Financial Wealth, and Acquisitions in Family Firms. *Journal of Management* 2015. 44(4). sz. 1369–1397. o. Elérhető: <https://doi.org/10.1177/0149206315614375>. Letöltés dátuma: 2019. július 12.

57 Ignacio Requejo – Fernando Reyes-Reina – Ma-

ria J. Sanchez-Bueno – Isabel Suárez-González: European family firms and acquisition propensity: A comprehensive analysis of the legal system's role. *Journal of Family Business Strategy* 2018. 9(1). sz. 44-58. o. Elérhető: <https://doi.org/10.1016/j.jfbs.2018.01.003>

58 Filep – Szirmai: i.m. 16-24.; Kása Richárd – Radácsi László – Csákné Filep Judit: Családi vállalkozások definíciós operacionalizálása és hazai arányuk becslése a kkv-szektoron belül. *Statisztikai*

Szemle 2019. 97(2). sz. 146-174. o. Elérhető: <https://doi.org/10.20311/stat2019.2.hu0146>. Letöltés dátuma: 2019. július 12.

59 MFB Generációváltási Tőkeprogram, <https://www.hiventures.hu/befektetesi-programjaink/mfb-generaciovaltasi-tokeprogram>

60 Lásd: Kása – Radácsi – Csákné Filep 2017, 2019; Wieszt – Drótos 2018.

dr. Mészáros Pál Emil
tanársegéd, PTE ÁJK Büntető és Polgári
Eljárásjogi Tanszék

A perkoncentráció, mint alapelv, vagy mint elvárás megjelenése a polgári perben

A perkoncentráció, mint célkitűzés az egyes „hagyományos” eljárási alapelveket követve később jelent meg. Ez azzal magyarázható, hogy az eljárásjognak van egyfajta fejlődési íve és a korábbi célok és alapelvek részbeni letisztulását követően, megerősödött az igény a nemcsak jogszerű és igazságos, hanem egyben gyors és hatékony eljárás lefolytatására. A *Code de procédure civile* a liberális permodell megvalósítója hozta el a nyilvánosság, szóbeliség, közvetlenség, szabad bizonyítás elveinek használatot a polgári eljárásjogba és ezen törvénykönyv valódi sikerét ezen alapelvek használatának köszönhette.¹

A 1877. évi német polgári perrendtartás, (Továbbiakban: ZPO) mint a liberális permodell következő mintája sem tartalmazta kifejezetten a perkoncentrációt, mint célkitűzést, azonban a bíróság számára biztosított jogintézményt arra vonatkozóan, hogy a felek perelhúzását megakadályozza.²

A perkoncentráció, mint célkitűzés – véleményem szerint – először az 1895. évi osztrák polgári perrendtartás (Továbbiakban: öZPO-ban) jelent meg, de a törvényben való megjelenést megelőzte a jogirodalmi álláspont a „gyorsasággal” kapcsolatban, hiszen Zeiler az 1811. évi Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch megalkotója is kijelentésével ezen kívánalmat jelenítette meg.³ A perkoncentráció, mint célkitűzés⁴ az alapelvek setén az első helyre kerülhet, mivel valójában az nem is egy alapelv, hanem ahogy az előbbi fogalomhasználat is mutatta egy célkitűzés, mely a többi alapelven, illetve a konkrét eljárási szabályokon keresztül érvényesülhet. Az osztrák reformtörekvések mozgatórugója lett ez a célkitűzés, amely a gyors, olcsó és egyszerű eljárás iránti igényt testesítette meg.⁵ Az osztrák polgári eljárásjogban a perkoncentrációt megvalósító egyes intézmények például: a bíróság kitanítási kötelezettsége, novációs tilalom a fellebbezési eljárásban, a megnövekedett bírói pervezetési funkciók. A perkoncentráció elvével kapcsolatban voltak kételkedők, akik feltették a kérdést, hogy vagy a gyorsaság nem megy-e az alaposság rovására? Azonban ezt a kérdést az igazságügyi statisztikák megválaszolták, ami alapján egyértelművé vált, hogy az osztrák szociális perrend és a német liberális perrend között az alaposságot tekintve számottevő különbség nem volt felfedezhető. Ez alapján azt a

megállapítást lehetett tenni, hogy alapvetően a gyorsaság nem lehet az alaposág ellenpárja és azt nem veszélyezteti.⁶

Az angol „adversary system” oldaláról nézve az osztrák polgári perrend egy inkvizitórius eljárási rendszernek tűnt.⁷ Ez abból a nézőpontból is alátámasztható, hogy az adversary system volt az a rendszer, ahol a tárgyalási elv a legtisztábban érvényesült. Ezen rendszer reformja a kilencvenes években igazán megerősödött, ami szerint „semmiképpen sem teheti meg azt, hogy a székében hátradőlve hallgatja végig, ahogyan az ügyvédek elhúzzák az ügyet. Ők ezalatt a zsebüket tömik meg. Az igazságszolgáltatás érdeke azonban előbbre való.”⁸ Ez a kijelentés a bírókra vonatkozott és egyértelműen afelé hatott, hogy a felek hatalmat korlátozzák, a bíróság perbeni részvételét erősítsék és így a perkoncentráció magasztos célját elérjék. Az adversary system perelhúzódsának okait azonban nem mindenki látta így. Elismerte Griffith, hogy lehetséges a per elhúzódsa a bíró passzivitása miatt, azonban ez nem valószínű, mivel „az ügyvédeknek mindkét oldalon nagy gyakorlatuk van a releváns bizonyítékok kiválasztásában és nem kockáztatják azt, hogy untassák a bírót és az esküdteket az idejük pazarlásával. A legnagyobb késedelmek általában akkor fordulnak elő, amikor a felek személyesen jelennek meg.”⁹ Ezen állítás szerint nem a bírói passzivitás az oka a perek

elhúzódsának, hanem a felek magatartása és így a késedelem sem valószínű, amely alapvetően nem problémája e rendszernek.

A ZPO 1976. évi novellája megteremtette a felek kötelezettségét az eljárás előrevitele érdekében és az azt támogató kötelezettséget írt elő a feleknek.¹⁰ Az eljárás egyszerűsítése és gyorsítása érdekében nemcsak a felekre hárult nagyobb felelősség, hanem a bíróságok számára is újabb kötelezettségek keletkeztek. A bíróságnak oda kellett hatnia, hogy a felek kellő időben tegyék meg nyilatkozataikat és ha ezt nem tették meg, akkor a praeklúziós szabályokat kellett alkalmazniuk.¹¹ A ZPO 1976. évi novellájának két célkitűzésének a megvalósulását a novella által kétségbe vonták. Találó kifejezéssel élve a bírónak feleslegesen vannak új lehetőségei a perkoncentráció elérése érdekében, ha „az új cipőben is a régi módon fog poroszkálni”.¹² A polgári per célkitűzéseinek megreformálása ezzel nem állt le, hanem azt megreformálták¹³ és egy újabb novella követte 2001-ben. A célkitűzés az eljárás gyorsítása volt úgy, hogy a felek azt elfogadják és így a jogbiztonság növekedjen, valamint hogy a bíróság számára további lehetőségeket biztosítsanak a hatékonyabb eljárás lefolytatása érdekében.¹⁴

A nemzeti jogszabályokon kívül a perkoncentráció, mint célkitűzés megvalósítását az EJEE is tartalmazza miszerint, „mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja”.¹⁵ Az egyezményben

található ésszerű időn belül történő¹⁶ perbefejezés feleltethető meg a Pp. perkoncentrációs elvárásával, hiszen ez jelenti egyben a hatékonyságot és időszerezés elvárását is.

I. A perkoncentráció, mint célkitűzés

A peres eljárás célja, hogy egy adott polgári jogi igényről a véglegesség hatásával döntsön. A bíróság ha helyt ad a keresetnek, akkor jogot érvényesít, ha azt elutasítja, akkor jogvédelmet nyújt, úgy hogy az eljárásra vonatkozó határidők maradéktalan betartása mellett ügyel a perbeli cselekmények elvégzésére.¹⁷ A perkoncentráció, mint célkitűzés, ahogy a fentebbi részben olvashattuk a szociális permodellel jelent meg a törvényekben. Ez a célkitűzés – ahogy haladtunk a jelenlegi szabályozásig – egyre hangsúlyosabb lett, sőt mondhatjuk azt, hogy ez a célkitűzés hatja át a modern eljárásjog egészét. A tisztességes eljárásról, mint a demokratikus jogállamokban működő igazságszolgáltatás alappilléreéről felesleges rendelkezni a Pp.-ben, hiszen Magyarország Alaptörvénye ezt már megteszi, így valójában ha rendelkezni rőla egy duplikálást valósítanánk meg, úgy hogy egy magasabb szintű jogforrás is rendelkezik ezen követelményről.¹⁸

Nem csak a hazai szabályozásban, hanem a korábbiakban említett EJEE-ben valamint a CEPEJ 2006-os jelentésében is a perkoncentrációról, mint egy célkitűzésről írnak, nem pedig egy alapelvről. Király Lilla a perkoncentrációval kapcsolatban alapelvi jel-

legről értekezik, azonban használja az alappillért illetve a cél kifejezést is a perkoncentrációval kapcsolatban.¹⁹ Álláspontom szerint a perkoncentráció nem alapelvi jellegű szabály, hanem polgári perrendünket átható célkitűzés, amely egyes jogintézményekben manifesztálódik, így ezen célkitűzésnek alapelvi jellegét tulajdonítani nem célszerű.²⁰ Ahogy Czoboly Gergely fogalmaz „a gyors, olcsó és egyszerű per a jogalkotó számára állandó cél, a jogkereső számára természetes kívánalom.”²¹ A perkoncentráció alapelvi jellegét hangsúlyozva ugyan, de más szerző is kimondja, hogy a perkoncentráció, mint célkitűzés perszerkezeti megoldásokkal hat arra, hogy a bíróság és a felek közötti munkamegosztás megfelelő legyen.²² A perkoncentráció megvalósítása egy szigorú perfelvételi eljárással és az ahhoz kapcsolódó percezurával előmozdítható, hiszen így a jogvita keretei rögzülnek és így a későbbiekben az érdemi tárgyalási szakban a bíróságnak „csak” a bizonyítási eljárást kell lefolytatnia illetve az alapján érdemi döntést hoznia.²³

A perkoncentráció elve nem idegen és nem új fogalom, elvárás, cél a polgári perrendtartásunkkal szemben. Az 1952. évi III. törvény (Továbbiakban: régi Pp.) is rendelkezett róla, mivel kimondta azt, hogy a bíróságnak kötelezettsége az ésszerű időn belül a peres eljárást befejezni.²⁴ A per befejezésének ésszerű időtartama a jogvita tárgyát és természetét, valamint az eljárás lefolytatásának egyedi körülményeit is figyelembe véve határozható meg. Ezzel kapcsolatban a régi Pp. kimondta, hogy ezen bírői kötelezettség

megsértésére nem hivatkozhatott az a fél, aki közrehatott a per elhúzódásában.²⁵ A régi Pp. a jelenlegivel szemben sokkal részletesebben fogalmazta meg a konkrét jogkövetkezmenyt a bírósággal szemben egy esetleges perelhúzóds esetére.²⁶ Ezzel kapcsolatban Király Lilla szerint egyfajta visszalépés figyelhető meg, hiszen a bíróságok régi Pp. szerinti szankcionálása kimaradt a Pp.-ből és így megszűnt egy jogorvoslati lehetőség a fél számára. Véleménye szerint az alkotmányjogi panasz nem megfelelő jogorvoslati lehetőség, valamint az eljárás elhúzódása miatti kifogás²⁷ sem nyújt hatékony jogvédelmet a fél számára.²⁸ A Ptk. jelenleg is megjeleníti az igény lehetőségét a fél számára, amennyiben a bíróság vagy más hatóság eljárása során a részére kárt okoz.²⁹ Álláspontom szerint a 2016. évi CXXX. Törvény (Továbbiakban: Pp.) által végrehajtott dereguláció, egyszerűsítés nem valósítja meg azt, hogy a fél igényét ne tudná megfelelően érvényesíteni a bírósággal szemben. Elősorban az a tény, miszerint külön rendelkezés nincs a perkoncentráció megsértésével kapcsolatban, nem jelenti azt, hogy azal szemben igényünket ne tudnánk előterjeszteni. Ez alapján nem osztom Király Lilla azon véleményét, miszerint ez egyfajta visszalépésnek tekinthető. Másodsorban pedig a kifogás intézményének ezen igénnyel kapcsolatos megjelenítése nem indokolt, hiszen ez egy olyan eljárásjogi intézmény, amely arra szolgál, hogy egy elmaradt intézkedést, perbeli cselekményt a fél igénye alapján az adott eljárásban pótoljanak.³⁰ Ez nem egyenlő azzal, hogy a fél esetleges kárigenyét érvényesíti egy

más eljárásban. Álláspontom szerint két külön igényről van szó, az egyik egy anyagi jogi igény, a másik pedig egy eljárásjogi jogosultság kimerítése.

A Pp. szerint „a bíróságnak és a feleknek törekedniük kell arra, hogy az ítélet meghozatalához szükséges valamennyi tény és bizonyíték olyan időpontban álljon rendelkezésre, hogy a jogvita lehetőleg egy tárgyaláson elbírállható legyen.”³¹ Véleményem szerint a Pp. szóhasználata is arra enged következtetni, hogy a perkoncentráció egy cél, nem pedig egy alapelv, hiszen az eljárásban résztvevő bíróság és a felek részére azt írja elő, hogy törekedjenek az egy tárgyaláson történő elbírálásra. „A perkoncentráció a Pp. egyik kiemelt jogalkotói célkitűzése. Azt célozza, hogy a felek közötti jogvita mibenléte minél korábban tisztázódjon, és a bíróság számára az ítélet meghozatalához szükséges valamennyi tény és bizonyíték a lehető legkorábban rendelkezésre álljon, azaz a jogvita anyagi jogi és eljárásjogi keretei minél korábban rögzüljenek. Ez az elvárás mind a bíróságtól, mind a felektől a korábbiaktól részben eltérő szerepfelfogást kíván, és bár a törvény mind alapelvi szinten, mind tételesjogi szabályai körében is kifejezésre juttatja ezeket az elvárásokat, a perkoncentráció elvét annak fontossága és újszerűsége miatt a törvényalkotó indokoltnak látta önálló alapelvként megjeleníteni.”³² Az idézett műben is láthatjuk, hogy a perkoncentrációval kapcsolatban a szerzők célkitűzés, elvárás, alapelv fogalmakat használják. Az alapelv szóhasználatával azonban csak azért találkozhatunk, mert azt a törvényalkotó indokoltnak találta. Ez-

zel szemben a korábbiakban hangoztatott véleményemet fenntartom, miszerint a perkoncentráció nem alapelv, hanem helyesen célkitűzés.

Kengyel Miklós monográfiájában is a perkoncentráció illetve annak rokonfogalmaival – mint például hatékonyság, gyorsaság, olcsóság – kapcsolatosan is a célkitűzés fogalmat használja³³, hiszen ezek valójában jogpolitikai célok, amelynek elérése érdekében, ehhez igazítva alkotja meg a jogalkotó az egyes törvényi módosításait, új törvényeit. A perkoncentrációval, mint célkitűzéssel kapcsolatban fontos rámutatnom arra a tényre, hogy azt valójában a többi alapelv illetve a törvény egyes konkrét rendelkezései valósítják meg és azoknak nem vagy nem megfelelő használata, bíróság és a felek eljárásbeli magatartása hiúsíthatja meg maradéktalan érvényesülését az egyes egyedi ügyekben.

II. A perkoncentrációt gátló tényező, a perelhúzás

1. Optimális pertartalom

Az optimális pertartalom fogalmával Czoboly Gergely foglalkozott, aki a perelhúzódsával kapcsolatban határozta meg az optimális pertartalom fogalmát. Az optimális szó használata, mint fogalom a polgári peres eljárással összefüggésben azt jelenti, hogy mi a legjobb, leghatékonyabb erőforrásfelhasználás. Ezt az optimális jelzőt használhatjuk a bíróság, felek, egyéb résztvevők, a bíró-

sági szervezet és az eljárási szabályok oldaláról nézve.

Az pertartam optimalitását először a bíróság magatartásának oldaláról, a *ceteris paribus elve*³⁴ alapján lehet értelmezni. Ez a megközelítés abból indul ki, hogy az igazságszolgáltatásnak a fennálló környezetben kell működnie, amely mind a jogszabályok, mind a személyi és tárgyi erőforrások tekintetében behatárolt. Ebben az értelemben a pertartam akkor optimális, ha a bíróság a jogszabály adta keretek között – ide értve a per céljának való megfelelést is –, a fennálló személyi és tárgyi erőforrások megfelelő allokációja mellett a lehető leggyorsabban fejezi be az eljárást. Eszerint az „optimális” alatt azt értjük, hogy a fennálló körülmények között legjobb felhasználás valósul meg. Ebben az értelmezésben különösen akkor beszélhetünk perelhúzódsáról, ha a bíróság nem használja ki megfelelően a polgári eljárásjog által biztosított pervezetési eszközöket, nem készíti elő megfelelően a tárgyalást vagy – amennyiben arra lehetősége lenne – nem akadályozza meg a felek perelhúzását.³⁵

Czoboly Gergely szerint „optimális pertartamról akkor beszélünk, ha az elméletileg „legjobb” eljárásjogi szabályokat a bíróságok a legteljesebben kihasználják. *Perelhúzódsáról* pedig akkor, ha vagy nem a „legjobb” megoldások vannak hatályban, vagy bár a meglévőknön a szabályozás szintjen nem lehetne javítani, de azokat a bíróságok megsem alkalmazzák megfelelően.”³⁶ Ez a fogalom meghatározás álláspontom szerint

kellően pontos és egyben egyszerű, ahhoz, hogy az optimális pertartam fogalmát használhassuk.

2. A perkoncentráció eddigi megvalósulása a gyakorlatban

A perkoncentráció, mint célkitűzés az optimális pertartamot tartalmazó cél. A Pp.-vel kapcsolatban kifejezett kíváncságnak volt az, hogy az eljárások gyorsabbak, egyszerűbbek, hatékonyabbak legyenek. A perkoncentráció a Javaslat egyik kiemelt jogalkotói célkitűzése. Azt célozza, hogy a felek közötti jogvita mibenléte minél korábban tisztázódjon, és a bíróság számára az ítélet meghozatalához szükséges valamennyi tény és bizonyíték a lehető legkorábban rendelkezésre álljon, azaz a jogvita anyagi jogi és eljárásjogi keretei minél korábban rögzüljenek.³⁷ A javaslat továbbá kiemeli, hogy nem csak hogy gyorsabbnak kell lennie az eljárásnak, de hatékonyabbnak is és ezért az egyes alapelvek átfedésben vannak egymással.

A Pp. hatálybalépése óta eltelt 3 év alatt az eljárások hossza nemhogy rövidült volna, hanem ha csekély mértékben is, de növekedett. A járásbíróságok előtti ügyekben az összes ügyszámhoz mérten 3,25% volt azon ügyek száma, amelyek a 2 éves időtartamot meghaladták. A CEPEJ jelentés arra mutat rá, hogy a legtöbb esetben az átlagos ügyeknél a két év ésszerűnek minősül. Ez alapján kijelenthető, hogy ezen időtartamot viszonylag ritkán lépik illetve léptél át a magyar bíróságok.

A Pp. hatálybalépését követően látható egyfajta visszaesés az ügyek be-

fejezésével összefüggésben, hiszen a 2019-es ügyforgalomhoz viszonyítva az ügyek 3,97%-ban haladták meg a bíróságok a 2 éves időtartamot. A 2020-as években pedig már 4,7%-ban haladták meg a járásbíróságok a kívánt eljárási idő utolsó időpontjának dátumát. Véleményem szerint a Pp. hosszútávú hatása a későbbiekben lesz majd kimutatható, mivel ez a növekedés nem jelentős, valamint az új jogszabály körüli jogalkalmazói bizonytalanságnak, illetve nem megfelelő alkalmazásának lehet tulajdonítani a növekedést. Amennyiben a későbbiekben sem fordul meg az elmúlt két évben tapasztalható növekedés, úgy a Pp.-t szükséges lenne felülvizsgálni a perek gyorsítása érdekében. Törvényszékek esetében is az eljárási idők hosszabbodását lehet megfigyelni.

A törvényszékek esetében a régi Pp. utolsó évében a bíróságok az összes befejezett ügyszámhoz viszonyítva 7,49%-ban haladták meg a 2 éves időtartamot. Ezzel szemben az új Pp. alkalmazása jelentős időbeli növekedést mutat ki Törvényszékek esetében a 2019-es évben, hiszen ekkor már 13,96%-ban haladták ezt meg, amely 6,47%-os növekedést jelent, ami majdnem a korábbiak kétszerese.

Látható, hogy törvényszékek esetében 6,47%-os növekedés figyelhető meg a perek 2 évnél hosszabb lefolyását illetően 2017 és 2019 között. Ezzel szemben 2019 és 2020 között egy kisebb fajta csökkenés tapasztalható, azonban még messze elmaradunk a 2017-es értékektől.

3. A peres eljárások társadalmi megítélése

A peres eljárásokkal kapcsolatban kijelenthető az a tény, hogy a társadalom nagy része negatívabban látja az eljárások menetét és időtartamát, mint az a valóságban van. Ez tulajdonítható annak, hogy csak azon ügyek kapnak nagyobb figyelmet, amelyek elhúzódnak, társadalmi jelentősége kiemelkedő, médiaértéke nagy stb. Az a tény, hogy még most is az ügyek körülbelül 80% kevesebb, mint egy év alatt befejeződik nem kap figyelmet, hiszen alapvetően ez a természetes, hogy ezen eljárások megfelelően vannak koordinálva. Ezzel kapcsolatban *Oberhammer* állapítja meg, hogy „a perelhúzóadás miatti elégedetlenkedés univerzálisan jelen van, szinte függetlenül az aktuális helyzettől”.³⁸

Nemzetközi szinten a magyar eljárások nem minősülnek hosszúnak, Közép-Kelet Európában pedig kifejezetten gyorsnak minősül a magyar bírósági eljárás. Czoboly Gergely megjegyzi a nemzetközi adatokkal összefüggésben, hogy azok valóságtartalmát sok esetben fenttartással kell kezelni, hiszen a változó adatok nem találhatóak bennük, illetve túlságosan konstansnak az adatok.³⁹ Ezen ténytől eltekintve, azonban az megállapítható, hogy nemzetközi viszonylatban a magyar eljárás nem tekinthető hosszúnak, így a társadalmi megítélés és a valóság között nagy a különbség.

III. A perelhúzás okai⁴⁰

A polgári per befejezésének időpontja szempontjából általánosságban kijelenthető, hogy a felek érdekeit szokták hangsúlyozni, mint akik az eljárás lefolyásában érdekeltek. „Azt tartják, és sokszor ez így is van, hogy a felperesek általában a gyors, az alperesek általában a lassú perbeefejezésben érdekeltek. Talán helyesebb ezt kissé bonyolultabban úgy fogalmazni, hogy a pernyeresre nagyobb esélyt érző fél sürgeti, a kisebb esélyt érző fél lassítja a perbeefejezést.”⁴¹

A perelhúzás okait elsősorban a felek érdekei között kell keresni, megvizsgálni. A per elvesztésétől tartó alperes a polgári per elhúzóadásában akkor érdekelt, ha arra számít, hogy egy későbbi időpontban jobban tud teljesíteni, vagy csak egyszerűen az elvesztett per kedvezőtlen hatásait későbbre akarja tolni. További indoka lehet az alperesnek, hogy a pervesztesség miatt keletkezett kötelezettségei fedezetét kívánja elvonni, akképpen, hogy ingatlanaitól, nagy értékű ingóságaitól valamint számlán kezelt pénzüsszegeitől megválí, azokat eltünteti és így a későbbi végrehajtási eljárás során lefoglalható vagyonalapot csökkenti.

A fentebb megfogalmazottak alapján egyértelmű, hogy a fél csak időt kíván húzni az eljárásban. Habscheid ezt úgy írta le, hogy „ha a félnek már eleve, vagy a per folyamán a per elvesztésével kell számolnia, abban az esetben emberileg megérthető, ha a fél az eljárás késedelmes befejezésén és a fenyegető végrehajtás elodázásán fáradozik.”⁴² Az adós ekkor tulajdonképpen

a pert olyan hitelnek tekinti, amelynek a tartama alatt nem kell törlesztenie a hitelezőjének. Az előbbi esetkörtől meg kell különböztetni azt, amikor a gazdaságilag erősebb fél azért kívánja a per elhúzódsát, hogy rá nézve kedvezőbb alkut tudjon kötni a gazdaságilag gyengébb ellenfelével, aki rendszerint nem engedheti meg magának a hosszsan tartó eljárást. Ilyen esetben az, aki anyagilag rászorul, inkább belemegy egy számára kedvezőtlenebb alkuba is, minthogy kivárja a hosszú éveken át tartó per végét. Emellett egy elhúzóds eljárásban a felmerülő perköltség is az alku megkötésére ösztönözheti a felet, ilyen esetben ugyanis a költségek előre kalkulálhatatlanokká válnak és a szintjük gyakran eléri, vagy meghaladja a követelt összeg mértékét.⁴³ Ezzel összefüggésben Chiarloni hívja fel a figyelmet arra a jelenségre, hogy Olaszországban a biztosító társaságok gyakran azért törekszenek a perek elhúzódsára, hogy tisztességtelen perbeli alkut köthessenek a károsultakkal, akik nem képesek kivárni a több évig elhúzóds eljárásokat.⁴⁴

A polgári perek elhúzódsa és az ennek eredményeként felmerülő aránytalanul magas költségek így ahhoz vezetnek, hogy a gazdaságilag gyengébb helyzetben levő felek inkább elfogadják a számukra kedvezőtlenebb ajánlatot is. Ezekben az esetekben a perelhúzóds alkalmazó fél magatartását racionálisnak tekinthetjük, hiszen az általa elérni kívánt helyzetet kedvezőbbnek ítéli meg annál, mint a perelhúzóds taktikák alkalmazása nélkül lenne. Ilyenkor a fél – a rendelkezésre álló adatok, tények valamint saját várakozásai alap-

ján – kalkulál az elérhető előnyökkel és az ennek elérése során felmerülő kockázatokkal. Mindezek alapján pedig döntést hoz arról, hogy milyen perbeli taktikát kövessen. Ez a mérlegelés a különböző helyzetben lévő felek esetében rendkívül eltérő lehet. Egy likviditási gondokkal küzdő alperes, aki csak időt kíván nyerni a teljesítésre valószínűleg sokkal egyszerűbb módon mérlegel, mint egy biztosító társaság, akinek az alkalmazásában magasan kvalifikált közgazdászok végeznek kockázatelemzéseket, valószínűleg az ilyen eshetőségekre vonatkozóan is. Ezekről élesen el kell különítenünk a feleknek azokat az érdekeit, amelyek – az előbbi összefüggés szempontjából – nem racionális megfontolásokból fakadnak. Ilyenek lehetnek a különböző érzelmek, mint a harag, vagy a bosszú. Míg ugyanis az első csoport esetében a bíróság által kiszabható szankciók olyan kockázatnak minősülnek, amellyel a felek számolnak, addig a második esetében ilyenről nem beszélhetünk és így azok esetében a szankciók preventív hatása nem állapítható meg.⁴⁵

A perelhúzóds okai között említhetjük a jogi képviselők magatartását, amikor nem az ügyfelek, hanem azok jogi képviselőinek érdekében áll a per elhúzóds. Ezek az esetek leginkább a bevételek növelése érdekében következnek be, azonban nem csak ez az egy ok, amely kiváltja a jogi képviselők perelhúzóds magatartását.

Amennyiben az ügyvédi érdekeket csoportosítanánk, úgy három csoportot tudunk megkülönböztetni. Az első csoportba tartoznak az ügyvéd szakmai érdekei. Például az az esetet so-

rolhatjuk ide, amikor az ügyvéd a rá bízott ügyben szakmailag kifogástalanul kívánja képviselni ügyfelét, amely adott esetben a perek elhúzódásához is vezethetnek. Megállapítható, hogy az ügyvédek gyakran a polgári perbeli szerepük megfelelő teljesítése érdekében húzzák el a peres eljárásokat. Álláspontja szerint „saját érdekük nem csak a fizetségük maximalizálásában merül ki, de arra is kiterjed, hogy biztosítsák a helyzetüket egy esetleges kártérítési perekben. Annak érdekében ugyanis, hogy minimalizálni tudják a gondatlanságból fakadó felelősségüket, az ügyvédek természetesen hajlamosak követni valamennyi eljárási utat, amely nyitva áll előttük”, ez pedig a perek elhúzódásához vezethet.⁴⁶ Gyakran ezzel magyarázható az is, hogy az ügyvédek visszatartják az információkat és azokat az eljárás megfelelő szakaszában adják csak elő, amely meghatározott eljárási jogi környezetben a fellebbezési eljárást jelenti, illetve az ellenérdekű felek közötti esetleges egyezségkötési szándékot csökkentheti. A megfelelően időzített bizonyíték sokkal nagyobb hatást tud gyakorolni a bíróság tagjaira és képes egy per menetét teljes egészében megfordítani.^{47, 48}

Második csoportba sorolhatók az ügyvéd nem jogszerű érdekei, amelyek hatására az ügyvédek büntetőjogilag fenyegetett cselekményeket valósítanak meg. Ilyen lehet például, ha az ügyvéd az ellenérdekű féltől vagy más harmadik személytől pénzt fogad el, amelyet azért kap az ügyvéd, hogy elveszítsen egy pert. Ritkábban, de ilyen érdekek is vezethetnek egy ügyvédet perelhúzó taktikák alkalmazására. Ál-

laspontom szerint ez az ügyvédek részéről nem gyakori magatartás, hiszen saját egzisztenciáját veszítené el azáltal, hogy saját ügyfelei pervesztesek lesznek, amelynek lehetséges következménye, hogy ügyfelei az adott ügyvéd szakmai hozzá nem értését fogják más személyek részére továbbítani.

A harmadik csoportba az ügyvéd azon érdekei sorolhatók, amelyek nem tekinthetők ugyan jogszerűtlennek, ugyanakkor nem is tartoznak a szakmailag elfogadott, kívánatos érdekek közé. Verkijk erre az ügyvédi munkadíjat hozza fel példaként, amely bár jogszerű érdek, de nem kapcsolódik közvetlenül a szakmaisághoz.⁴⁹ Zuckerman is megállapítja, hogy a feleken kívül az ügyvédeknek is vannak saját, a felektől elkülönülő érdekeik, így különösen a díjazásuk. Ezzel kapcsolatban állapítja meg, hogy „csoda lenne, ha nem létezne kapcsolat az ügyvédek anyagi érdeke és a pereskedési gyakorlat között” akkor, amikor az eljárási szabályok megfelelő pertaktikai lehetőségeket biztosítanak ehhez és az ügyfelek részéről sincs ezzel szemben ellenállás.⁵⁰

A perelhúzó taktikák alkalmazása szempontjából tehát alapvetően két érdekcsoportot azonosíthatunk, így egyfelől a felek érdekeit, másfelől pedig az ügyvédek saját érdekeit. Ezek jellemzően az ügyvéd személyénél találkoznak, akinél az érdekek felerősíthetők, vagy akár ki is olthatják egymást. A későbbi ítélethozatalban érdekelt ügyfél érdekeit az ügyvédje szem előtt tarthatja és olyan eljárási jogi eszközöket vehet igénybe, amelyek a perek elhúzódásához vezetnek. Ezt továbbá erősíthetik

az ügyvédeknek a saját érdekei is⁵¹, akiknek ügyfeleik érdekeitől függetlenül is szándékában állhat az eljárás késleltetése. Ugyanakkor ezek gyengíthetők, illetőleg szélsőséges esetben akár ki is olthatják egymást. A fentiekből továbbá azt is láthatjuk, hogy a perelhúzó taktikák alkalmazására legtöbb esetben racionális érdekek sarkallják a feleket és az ügyvédeket is.⁵²

Ezen okokból is megállapítható, hogy az alapelvek és a részletszabályok hatékony alkalmazása illetve véleményem szerint az osztott perszerkezet alkalmas lehet arra, hogy a felek időhúzó pertaktikáját vissza szorítsa és így az eljárások időtartamát csökkentse. Amennyiben a felek tartózkodnak a perelhúzó magatartástól, úgy egyenes arányban a jóhiszemű eljárás elvének illetve a felek eljárástámogatási kötelezettségének megfelelő magatartások aránya is növekedni fog álláspontom szerint.

IV. A perkoncentráció elvének megvalósulása a polgári perben

A perkoncentráció célkitűzésének megvalósulása, mint ahogy láthatjuk a későbbiekben is, egyes más alapelveken – anyagi pervezetés, jóhiszemű pervitel, peranyagszolgáltatási kötelezettség – illetve konkrét jogszabályokon nyugszik. Önmagában egy célkitűzés vagy egy alapelv nem képes az eljárást helyes irányba terelni, azonban egy ilyen „anyagjog” az egész rendszer képes egy egészbe foglalni.

A régi Pp. rögzítette a bírósághoz fordulás jogát, a tisztesség eljáráshoz⁵³ valamint az ésszerű időn belüli elbíráláshoz való jogot. Ezek közül a Pp.-ben jelenleg kifejezetten csak az ésszerű időn belüli elbírálást találjuk, hiszen a másik két alapelvet⁵⁴ – bírói út, tisztességes eljárás⁵⁵ – az Alaptörvény tartalmazza. Ezen okból kifolyólag a Pp.-ben még egyszer feltüntetni, szabályozni felesleges.

A régi Pp.-be, a fél jogának érvényesítését a perek tisztességes lefolytatásához, és ésszerű időn belül történő befejezéséhez a VIII. Ppn. vezette be, mégpedig úgy, hogy azok érvényesítését a jogalkotó a bíróság feladatává tette. A jogalkotó a per ésszerű időn belül történő befejezését alapvetően megfelelő határidők törvénybe iktatásával, és jogkövetkezmények kilátásba helyezésével kívánja biztosítani. Az Emberi Jogok Európai Egyezményének betartás felett örökös nemzetközi bírói fórum, az Emberi Jogok Európai Bírósága különösen nagy figyelmet fordít⁵⁶ a perek ésszerű időn belül történő befejezésére.⁵⁷

A gyakorlatban egy polgári per időtartamát számos tényező befolyásolja, mint például a jogvita elbírálásának egyedi körülményei, a perben szükséges fennálló bizonyítási eljárás terjedelme, összetettsége, időigényessége, a felek pervitele, továbbá a jogvitát eldöntő bíróság személyi és tárgyi feltételei is meghatározóak lehetnek. Amennyiben a bíróság nem ésszerű időn belül zárja le a jogvitát, úgy vele szemben kárigény terjeszthető elő.⁵⁸ A per elhúzódása miatt érvényesített kárigény szempontjából releváns per-

tartamként csak a keresetlevél benyújtásától a jogerős ítélet meghozataláig terjedő időtartam⁵⁹ vehető figyelembe.⁶⁰

„A régi Pp. 2. § (1) bekezdése értelmében a bíróságnak az a feladata, hogy a feleknek a jogviták elbírálásához, a perek tisztességes lefolytatásához, ésszerű időn belül befejezéshez való jogát érvényesítse. A (2) bekezdés szerint a per befejezésének ésszerű időtartama a jogvita tárgyát és természetét, valamint az eljárás lefolytatásának egyedi körülményeit is figyelembe véve határozható meg. Nem hivatkozhat a per ésszerű időn belül történő befejezésének követelményére az a fél, aki magatartásával, illetve mulasztásával a per elhúzódásához maga is hozzájárult. A (3) bekezdés szerint az (1) bekezdésben foglaltak teljesítésének elmulasztása esetén a fél – az alapvető jogait ért sérelemre hivatkozással – méltányos elégtételt biztosító kártérítésre tarthat igényt feltéve, hogy a jogorvoslati eljárásban nem orvosolható. Az igény elbírálása során a bíróság soron kívül jár el. A kártérítés megállapítását nem zárja ki, ha a bíróság nevében eljáró személynek az okozott jogsérelem közvetlenül nem felróható.”⁶¹ A hivatkozott eseti döntésből is látható, hogy a régi Pp. hatálya alatt, ezen jogsértéssel összefüggésben a bíróságok kialakították azt a gyakorlatot, amely alapján mind általában, mind pedig egyediesítve is meg lehet állapítani azt, hogy mi az ésszerű idő, így most a Pp. esetében mi az az időtartam, ami a perkoncentrációt, mint célkitűzést sért. Az igazságszolgáltatás során előállított végtermék⁶², azaz az ítélet szükséges, hogy a lehető legrövidebb határidőn belül a felek

rendelkezésére álljon, a jogvita nyugvópontra kerülése érdekében.

Amennyiben a fél a magatartásával maga is hozzájárult, úgy nem hivatkozhat arra, hogy az eljárás nem fejeződött be ésszerű időn belül. Ezt a gyakorlatot erősíti a bíróság döntésének indoklása miszerint „a jogvita elbírálásához szükséges bizonyítékok rendelkezésre bocsátása – ha törvény eltérően nem rendelkezik – a feleket terheli. A bizonyítás indítványozása elmulasztásának, illetve a bizonyítási indítvány elkészett voltának jogkövetkezményei, valamint a bizonyítás esetleges sikertelensége törvény eltérő rendelkezése hiányában a bizonyításra kötelezett felet terheli. A bíróság köteles a jogvita eldöntése érdekében a bizonyításra szoruló tényekről, a bizonyítási teherről, illetve a bizonyítás sikertelenségének következményeiről a feleket előzetesen tájékoztatni.”⁶³

A perkoncentráció elve a peranyag-szolgáltatással és az anyagi pervezetéssel is szoros kapcsolatban áll, mivel amennyiben a fél a peranyag-szolgáltatási kötelezettségének nem tesz eleget, úgy egyben a perkoncentráció célkitűzését is megghiúsítja, hiszen az eljárás biztosan nem lesz lefolytatható egy tárgyalási napon. A bíróság szerint „konkrét tények előadása és bizonyítása a a felperest terhelte. Az alperes védekezésére tekintettel a bíróságnak elsősorban arról kellett dönteni, hogy a felperes által előadott tények – valóságuk esetén – alkalmasak-e a törvényi feltételek megvalósítására, és a rendelkezésre bocsátott bizonyítékok alkalmasak, illetve elegendők-e e tények bizonyítására. A felek által tett, illetve a bíróság felhívá-

saira előterjesztett perfelvételi nyilatkozatok alapján megállapítható, hogy a felperes tisztában volt ezzel, ezért a bíróságnak további, a Pp. 237. §-a szerinti anyagi pervezetési feladata nem volt, a konkrét tényállítások adekvátsága, a bizonyítékok értékelése pedig az ítélet indokolására tartozó kérdés.”⁶⁴ Amennyiben a bíróság az anyagi pervezetés körében a felet megfelelően tájékoztatta vagy ilyen kötelezettsége nem volt és a fél bizonyítékait vagy indítványait nem terjeszti elő, úgy véleményem szerint a perkoncentráció elvével szemben cselekszik, így a bíróság alappal alkalmazhatja vele szemben a preklúzió intézményét.

A perkoncentráció, mint célkitűzés az 1993. évi XXXI. törvénnyel vált a magyar eljárásjog részévé. Ezután azt jelenthetjük ki, hogy ez a célkitűzés vált a jogalkotás legfőbb mozgatórugójává. Az Emberi Jogok Európai Bírósága elvárja az államoktól, hogy a bíróságok képesek legyenek megnövekedett ügyteher mellett is észszerű időn belül befejezni az ügyeiket.⁶⁵

Ennek a célkitűzésnek kívánt eleget tenni a magyar jogalkotó a Pp. elfogadásával, azonban az eddigi statisztikai adatok nem támasztják alá a törekvés sikerét. Ez magyarázható a hatálybalépéstől számított rövid idővel, azonban ha a perek időtartama a következő 5 évben nem fog csökkenni, úgy a Pp. érdemi felülvizsgálata álláspontom szerint elkerülhetetlen lesz.

1 Maczonkai Mihály: A polgári eljárás és a politikai filozófiák alapelveinek kapcsolódási pontjai, Kézirat, Pécs, 1992., 19-20 o.

2 Kengyel Miklós: A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben, Osiris Kiadó, Buda-

pest, 2003. 66. o.

3 Sprung Rainer: Die Grundlagen der österreichischen Zivilprozeßrechts, ZZZ, 90. Band, 380-394. o.

4 Ezt a fogalomhasználatot láthatjuk Kengyel Miklós A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben című műben.

5 Kengyel i.m. 107. o.

6 Kengyel i.m. 117-118. o.

7 Gottwald Peter: Die österreichische Zivilprozeßordnung aus deutscher Sicht, In Mayer G. Peter: 100 Jahre österreichische Zivilprozeßgesetze, Verlag Österreich, Wien, 1998., 193. o.

8 Andrews Neil: Principles of Civil Procedure, Sweet&Maxwell, London, 1994., 45. o.

9 Gifford Donald, Salter John: Understanding the English Legal System, Cavendish, London, 1997., 70. o.

10 Schneider Egon: Beiträge zum neuen Zivilprozessrecht. MDR, 794-796. o.

11 Kallweit Uwe: Die Prozessförderungspflicht der Parteien und die Präklusion verspäteter Vorbringens im Zivilprozeß nach der Vereinfachungs-Novelle vom 3.12.1976., Europäische Hochschulschriften, Reihe II Band 355., Frankfurt am Main, 1983., 36-39 o.

12 Franzki Harald: Die Vereinfachungs-Novelle und ihre bisherige Bewährung in der Verfahrenswirksamkeit, NJW, 32. Jahrg, 14. o.

13 Däubler-Gmelin Herta: Justizreform, ZRP, 33. Jahrg., 457-462. o.

14 Kengyel i.m. 144. o.

15 Emberi Jogok Európai Egyezmény 6. cikk

16 A régi Pp. 2. § (1) bekezdése az „észszerű időn belül történő befejezés” fogalmat használta, szemben a jelenleg hatályos Pp. perkoncentráció elvével.

17 Szabó Imre: Perhatékonyaság és percselekmények időszertéségének elve In Varga István (szerk): Codificatio processualis civilis, Studia in Honorem Németh JánosII., ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013., 368., 373. o.

18 Magyarország Alaptörvényének XXVIII. cikk (1) bekezdése

19 Király Lilla: Gyorsabb, egyszerűbb, olcsóbb, hatékonyabb?, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2019., 143. o.

20 Megjegyzés: Ilyen intézmény például az osztott perszerkezet, a bíróság anyagi pervezetése, percezúra, nováció tilalma fellebbezési eljárásban

21 Czoboly Gergely, A perelhúzóadás megakadályozásának eljárási eszközei, Pécs, 2013., 5. o.

22 Király Lilla i.m. 143. o.

23 Juhászné Zvolenszki Anikó: A Pp. I. fejezetének múltja, jelene, jövője avagy a törvény célja és alapelvei a kodifikációk tükrében In Gellén Klára, Görög

Márta: *Leget et Fide, Ünnepi tanulmányok Szabó Imre* 65. születésnapjára, Iurisperitus, Szeged, 2016., 273. o.

24 régi Pp. 2. § (1) bek.

25 régi Pp. 2. § (2) bek.

26 régi Pp. 2. § (3) és (3a) bek.: Az (1) bekezdésben foglaltak teljesítésének elmulasztása esetén a fél – az alapvető jogait ért sérelemre hivatkozással – sérelemdíjra tarthat igényt, feltéve hogy a sérelem a jogorvoslati eljárásban nem orvosolható. Ha az (1) bekezdésben foglaltak teljesítésének elmulasztásából eredően a fél kárt is szenved és az a jogorvoslati eljárásban nem orvosolható, a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség szabályai szerint követelheti a jogsértőtől kárának megtérítését. A sérelemdíj iránti igény, illetve a kárigény elbírálása során a bíróság soron kívül jár el. A sérelemdíj, illetve a kártérítés megítélését nem zárja ki, ha a bíróság nevében eljáró személynek az okozott jogsértés közvetlenül nem volt felróható.

(3a) * A (3) bekezdésben foglalt szankciókat a bírósággal szemben kell érvényesíteni. Ha az eljáró bíróság nem jogi személy, az igényt azzal a bírósággal szemben kell érvényesíteni, amelynek elnöke a nem jogi személy bíróság bírái tekintetében az általános munkáltatói jogkört gyakorolja.

27 Pp. 157. §

28 Király Lilla i.m. 146. o.

29 Ptk. 6:549. §: (1) A bírósági és az ügyészségi jogkörben okozott kárért való felelősségre a közigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség szabályait kell megfelelően alkalmazni, azzal, hogy a kárigényt bírósági jogkörben okozott kár esetén a bírósággal, ügyészségi jogkörben okozott kár esetén a Legfőbb Ügyészséggel szemben kell érvényesíteni. Ha az eljáró bíróság nem jogi személy, a kárigényt azzal a bírósággal szemben kell érvényesíteni, amelynek elnöke a nem jogi személy bíróság bírái tekintetében az általános munkáltatói jogkört gyakorolja. A kártérítési keresetnek előfeltétele a rendes jogorvoslat kimerítése.

(2) A közjegyzői és a végrehajtói jogkörben okozott kárért való felelősségre a közigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség szabályait kell megfelelően alkalmazni. A kártérítési keresetnek előfeltétele a rendes jogorvoslat kimerítése.

30 Pp. 158. §

31 Pp. 3. §

32 Aszódi László, Balog Balázs, Balogh Tamás, Barzó Tímea, Bencze Andrea, Csáki-Hatalovics Gyula, Csehi Zoltán, Csillám Katalin, Gombos Katalin, Gyovai Márk, Herédi Erika, Kemes István, Kormos Erzsébet, Kozák Henriette, Mészáros Gábor, Molnár Judit, Nagy Adrienn, Nagy Andrea, Nádas György,

Nyilas Anna, Parti Tamás, Pomeisl András, Pribula László, Pulinka Mihály, Réti László, Somogyi Dávid, Szabó Imre, Szalai Péter, Udvary Sándor, Vitvindsics Mária, Wallacher Lajos, (Szerk) Wopera Zsuzsa, Zsitva Ágnes: *Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez*, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2017., 39. old.

33 Kengyel Miklós i.m. 9., 95., 130., 268. és 286. o.: A polgári per céljának és alapvető elveinek a tisztázása megnyitotta az utat a kutatómunka legfontosabb célkitűzésének a megvalósításához: a modern polgári eljárásjog fejlődésü ivének a megrajzolásához., *Az alapelvek közül a perkoncentráció kívánkozik az élre, amely a szociális polgári per egyik legfontosabb célkitűzését, a gyors, olcsó és lehetőleg egyszerű eljárás iránti igényt fejezi ki. A polgári pernek a polgárokhoz közelebb állónak, hatékonyabbnak és átláthatóbbnak kell lennie., A korszak legfontosabb célkitűzése – a szocialista demokrácia továbbfejlesztése – az eljárás hatékonyságának a fokozására irányuló törekvésekben testesült meg., A hatékonyság mellett az eljárás korszerűsítése is az alapvető célkitűzések között szerepel.”*

34 *Ceteris paribus* elvét elsősorban a közgazdaságtan alkalmazza, jelentése: minden egyéb változtatlansága mellett.

35 Czoboly Gergely i.m. 15. o.

36 Czoboly Gergely i.m. 15. o.

37 T/11900 törvényjavaslat, 241. o.

38 Paul Oberhammer – Tanja Domej: *Improving the Efficiency of Civil Justice: Some Remarks from an Austrian Perspective*. In C. H. van Rhee – Alan Uzelac (Eds.): *Civil Justice between Efficiency and Quality. From Ius Commune to the CEPEJ*, Intersentia, Antwerp, 2008, 61. o.

39 Czoboly Gergely i.m. 20. o.

40 Czoboly Gergely i.m.

41 Kiss Daisy: *Az ügyvédek nagy kézikönyve. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomsgazdálkodó Kft., Budapest, 2010., 347. o.*

42 Walther J. Habscheid: *A polgári per koncentrációját célzó újabb irányzatok az NSzK-ban, Olaszországban, Franciaországban és Svájcban*, fordította: Schelnitz György, *Jogtudományi Közöny*, 26/1971, 27. o.

43 Czoboly i.m.

44 Sergio Chiarloni: *Civil Justice and its Paradoxes: An Italian Perspective*. In Adrian Zuckerman (Ed.): *Civil Justice in Crisis. Comparative Perspectives of Civil Procedure*. Oxford University Press, New York, 1999., 276. o.

45 Czoboly Gergely i.m. 152-154. o.

46 A.A.S. Zuckerman: Reform in the Shadow of Lawyers' Interests. In A.A.S. Zuckerman – Ross Cranston (Eds.): Reform of Civil Procedure. Essays on 'Access to Justice', Clarendon Press, Oxford, 1995., 65. old

47 Ez az állítás az 1952. évi III. törvényre igaz volt, azonban a 2016. évi CXXX. törvény osztott perszerkezete miatt a továbbiakban nincs mód arra, hogy a jogi képviselő a bizonyítékokat az eljárás alatt „csepegtesse” a bíróság számára.

48 Czoboly Gergely i.m. 154. o.

49 Richard Verkijk: Beyond Winning: Judicial Case Management and the Role of Lawyers in the Principles of Transnational Civil Procedure. In C.H. van Rhee (Ed.): Judicial Case Management and Efficiency in Civil Litigation, Intersentia, Antwerp, 2008, 72. o.

50 Czoboly Gergely i.m. 155. o.

51 Dicső István: „Húsbavágó kérdés”, avagy az ügyvédi munkadíj, Ügyvédek Lapja, 2/2005, 34. o.

52 Czoboly Gergely i.m. 156. o.

53 „A tisztességes eljárás fogalma az amerikai jogi gondolkodás eredménye” – Varga Ádám, Igazságosság kontra igazságosság? Iustum Aequum Salutare, 2015., XI. évf., 131-139. o.

54 Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bek.

55 6/1998. (III. 11.) AB határozat

56 Neumeister v. Austria (1936/63. sz.) – 1968. június 27.-en kihirdetve, Konig v. Germany (6232/73.

sz.) – 1978. június 28.-an kihirdetve

57 Gáspárdy László, Gátos György, Gyekiczky Tamás, Horváth Jenő, Juhász László, Kapa Mátyás, Kengyel Miklós, Kiss Daisy, Kormos Erzsébet, Légrádi István, Lőrincz György, Makai Katalin, Mernyei Ákos, Németh János, Pozsgai Nóra, Sallós István, Sántha Ágnes, Szabó Imre, T. Nagy Erzsébet, Varga István, Vida István: Nagykommentár a Polgári Perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvényhez, Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2013., 41. o.

58 Kúria Pfv. 22.259/2017/11.

59 BDT2008. 1811. I. A per ésszerű időn belül történő befejezéséhez való jog sérelmére alapított méltányos elégtételt biztosító kártérítési igény elbírálásánál az egész eljárás időtartamát kell vizsgálni annak megítélésékor, hogy sérült-e az ésszerű időn belüli befejezéshez való jog.

60 BH2013. 45.

61 Kúria Pfv. 21.123/2017/5.

62 Stefan Trechsel: Why Must Trials be Fair?, Israel Law Review, 1997/Winter-Summer, 107. o.

63 Miskolci Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság K. 27.509/2017/31.

64 Székesfehérvári Törvényszék G.40.049/2018/15.

65 Bán Tamás: Az európai emberi jogi egyezmény várható hatása a magyar bíróságok ítélkezésére, Bírósági Határozatok 1992/3., 226-227. o.

dr. Novák Pál

*tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem,
Egészségtudományi Kar
PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem,
Állam- és Jogtudományi Kar,
Doktori Iskola*

Az e-sport fogalmának jogi meghatározása

I. Bevezető

A 21. század 4. ipari forradalmának digitális világa érdekesítően alakítja át társadalmunk alapvető rendjét, hétköznapjainkat és a tudományt is és többek között olyan alapvető kérdéseket reformál, mint az emberi civilizáció hajnala óta¹ konzerválódott, tan- és történelemkönyveinkben konszenzust nyert jelenség: a sport. Ahogy látni fogjuk, a szabadidő eltöltésének újkori vívmánya – melynek első szabadalmi bejegyzését 1947-ben kérelmezték², ezzel téve meg az első lépést a modern videójátékok felé – olyan gyorsan került az otthonokból hatalmas arénákba nézők ezrei közé, hogy sem a sport-, sem a jog-, sem a közgazdaságtudományok nem voltak képesek egyenlőre elfogadott definícióval, sőt, írásmóddal sem előállni. Magyarországon pedig nem került egyáltalán szabályozásra annak ellenére, hogy hatalmas tömeget mozgat meg ahogy a későbbiekben látni fogjuk és a fogalmat is egyszerű megér-

teni: a videójátékokkal való kompetitív játékot jelenti.

Az e-sport a modern emberi lét fejlődésével azonos mértékben vált maga is olyan komplikált jelenséggé, melyet hosszú elemzésnek kell kitenünk már a fogalom megismerésének első lépései során is: nem mindegy ugyanis, hogy az úgynevezett „active-play videogames”, vagy ahogy a külföldi szakirodalom és köznyelv nevezi, „exergames” játékmodot vesszük alapul, vagy a klasszikus, ún. „couch-gaming”-et. Míg az előbbi fogalom arra a jelenségre utal, amikor az adott személy a videójátékokat olyan eszközökön keresztül használja, melyek fizikai aktivitást követelnek, hiszen állva, kezünket és lábunkat, valamint fejünket, tehát gyakorlatilag egész testünket aktívan használni kell. Erre kiváló példa a Nintendo Wii³: a videójátékokkal való játékon keresztüli sportolási lehetőségeken túl, tanulmányok vizsgálják az élettani hatásait is, pl. az egyensúlyrendszerre⁴, vagy állóképességre vonatkozóan. Ehhez képest az ún. „couch-gaming” a klasszikus, legelső videójátéktól meghatározó ülő helyzetet és irányító egységet a két kezében fogó játékos jellemzi. Az exergames-ek esetében nem kérdés, hogy fizikailag aktiválja az adott játékost, de az ún. couch gaming játékok, melyeket a szó legszorosabb értelmében kanapéről illetve egyéb, az otthonaikban található házi-bútorokon ülve játszanak a játékosok – ahogy jelen cikkben is megemlítettem a fentiekben – egyértelműen a fizikai sporthoz közelítő élettani hatást eredményezhet. A videójátékipar szereplői eleve két alapvető típusát hatá-

rozzák meg a játékoknak, melyekből kiindulhatunk kutatásunk során.

Jelen dolgozatban megpróbálom feltárni ennek a fejlődés alatt álló, egyszerűen felfogható mégis nehezen megérthető, tömegeket megmozgató, iparágakat teremtő jelenségnek a helyes írásmódját és definícióját.

Jelen tanulmány természetesen az e-sport és a jog kapcsolatát vizsgálja, így az e-sport jogi megítélésének pontos ismertetése is élvez ennek megfelelően prioritást, azonban az iparágat létrehozó, gazdasági szempontú elemzés legalább ugyanennyire elengedhetetlen ahhoz, hogy megérthessük az e-sport méretét, mibenlétét és a gazdaságra, ezzel egyetemben a társadalomra gyakorolt hatását. Ezen a gondolatfűzéken keresztül érhetünk el a jogig, aminek feladata és célja a gazdaság és a társadalom szabályrendszerének megalkotása, azonban ahogy látni fogjuk a későbbiekben, a jelenség messze gyorsabb annál, mint ahogy azt a jogalkotás követni tudja. Dolgozatom egyik legfontosabb feladata pontosan ezért az, hogy e fenti jelenségre reflektáljon adekvát módon.

1. Gazdasági jelentőség

Arra a kérdésre kell tehát többek között megkeresnünk – amint látni fogjuk a nem túl egyszerű – választ, hogy mi a jelenség pontos definíciója, mely alapján besorolást nyerhet a fogalom. Nem egyedüli az a 4. ipari forradalom idején, hogy a jog a technikai fejlődésre nem képes valós időben reflektálni minden esetben, de könnyen titulálható rendkívül figyelemkeltőnek a tény,

hogy a 2018-as évek adatai alapján, az összesen 906 millió dolláros iparág⁵ nincs konszenzus alapú meghatározása. A megfelelő jogi szabályozás fejlődésének elmaradása – tekintve az e-sport jelenleg igen dinamikusnak mondható fejlődését – nem meglepő, egy közeli példával élve 2017 és 2018 között 38,2%-os növekedést ért el⁶ a globális piacon, 2020-ra pedig elérte az 1,1 milliárd dollárt⁷. Mindazonáltal a magyar piac is jelentős méreteket öltött és szintén előremutató fejlődési rátával rendelkezik, hiszen míg 2016-ban megközelítőleg 15 milliárd forint, azaz olyan 54 millió dollár volt a piac mérete, addig 2017-re ez a szám megduplázódott. Bár jogi és gazdasági szempontból a bevételi adatok eloszlása rendkívül informatív és számtalan következtetést lehet belőlük levonni, azt a meglepő tényt is megmutatják számunkra, hogy ezen adatokat tekintve lényegtelen, hogy egy globális szinten 1,1 milliárd dolláros iparág⁸ még általánosan elfogadott írásmódja sincs a nevééről, nem beszélve a definíció hiányáról. Pontosan a definíció hiánya okozza azt, hogy az adatokat sem egységesek, könnyen találhatunk eltérő gazdasági kimutatásokat az e-sportról, ezért a valós képet feltárni jelenleg igen nehéz. Sajnos a gazdasági kimutatások teljesen egyéni preferencia alapján kerülnek publikálásra főként a piaci szereplők által, így lehet az, hogy www.statista.com weboldalon publikált Christina Gough által publikált⁸ statisztika szerint az esport globális piacának értéke 2019-ben 957 millió dollár volt, addig a www.grandviewsearch.com⁹ szerint már 1,1 milliárd dollár. Értelemszerűen a piaci

szereplők számára is előnyös lehet egy definíció kialakítása, mely segítségével prediktív adatokat kaphatunk.

Ennek ellenére az e-sport fejlődése töretlen, e fentiek pedig méltán reprezentálják, hogy a technika és a gazdaság kézfogása mellett az olyan kérdések nem nyernek relevanciát, mint a generális vagy épp specifikus jogi szabályozás hiánya, de ugyanúgy a koherens sportszakmai és egyben nemzetközi megítélés is kevés jelentőséggel bír a profithoz képest. A jelenség sporttal való folyamatos összehasonlítása teljesen általános, annak ellenére, hogy sok kérdés merül fel azzal kapcsolatban, hogy a névrokonságon kívül, mutat-e a sport és az e-sport bármilyen egyéb azonosságot. Mivel tehát jogi besorolást adó, általánosan elfogadott fogalom még nem született, végül igyekszem egy rendszertani besorolás mellett megalkotni az e-sport egy generálisan alkalmazható definícióját.

Ezen a ponton az is megjegyzendő, hogy a piaci szereplők által általánosan kommunikált jövőkép és a médiában sokszor megjelenő jóslat (ahogy pl. Bryan de Zayas, a Dell marketing igazgatója, vagy Matt Roberts, a Formula 1 vezető kutató analitikusa is nyilatkozta)¹⁰ hogy az e-sport, sporttá fog válni, de ez nem történt meg még. A definíció keresése közben tehát pontosan az jelenti a legnagyobb problémát, hogy a jelenség tudományos rendszertani besorolása nélkül kell alkotnunk egy fogalmat.

2. Az e-sport helyes írásmódja

Elsőként tehát feltétlenül szükséges tisztázni az e-sport írásmódját, mert ez is eltér országonként, sőt Magyarországon belül is sok helyen következetlenül alkalmazzák a helyes írásmód különböző variációit. A kifejezés elemzése egyszerű, az e-sportban található „e” betű az elektronikus szó rövidítése. 1999-ben került először e módon publikálásra¹¹ ez eSport kifejezés, így vált kompetitív videójátékok tevékenységének állandó jelzője. Az elektronikus kifejezés széles körben való elterjedése Európa- és világszinten is megfigyelhető volt a 2000-es évek elejének környékén, elég pl. az eEurope 2002 Akciótervre gondolni, melynek célj az információs társadalom által biztosított előnyök Európa általi kihasználása volt és ahol az e betű, szintén az elektronikus szót jelölte. Saját véleményem szerint a sport szó használata mögötti szándék a versengésre való utalás volt és a sporthoz való kötöttsége e jelenségnek teljesen máshogy alakult volna, ha nem így nevezik el, hanem például e-competition-nek.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Kutatócsoportja, a Magyar E-sport Szövetség által üzemeltetett esportmilla.hu vonatkozó bejegyzése¹² szerint azt az állásfoglalást adta, miszerint az e-sport helyes magyar írásmódja, ahogy jelen dolgozatban is szerepel: e-sport. Érdekességként azonnal érdemes megemlíteni, hogy az Egyesült Királyság hivatalos írásmódja ettől különbözik, ott esportként hivatkoznak rá¹³, ahogy azt az Angliai

Esport Szövetség hivatalos honlapja is megfelelően reprezentálja. A differenciák színes palettája már akkor megmutatkozik tehát, amikor a jelenséget vizsgálva csak megpróbáljuk azt leírni.

II. Az e-sport fogalmának meghatározása az ismert és elfogadott sportfogalmak tükrében

1. Sportjogi defincíciók

Mi is az e-sport fogalma? Érdeemesnek tartom első körben magát a sport fogalmát tisztázni, ha már a jelenség nevében is hordozza e kifejezést, amelynek rendszertanába megpróbál besorolódni. Nádori László híres sportfogalma szerint „Meghatározott szabályok szerint, időtöltésként vagy versenyszerűen folytatott testedzés.”¹⁴ E fogalom meghatározás tehát megpróbálja a sport, mint tevékenység végzésének oka alapján meghatározni azt, így adva jelentőséget az egyéni motiváltságnak és a kompetens törekvéseknek. Frenkl Róbert¹⁵ másik közismert definíciója szerint „Mindazon szervezett és/vagy szervezetlen, csoportos vagy egyéni testedzési tevékenységek gyűjtőfogalma, amelyekben az ember biológiai mozgásigényét, szükségletét, társadalmi körülmények között kielégíti”. Itt is látható, hogy több aspektus kerül vizsgálat tárgyává, de az e-sport szempontjából egy fontos fogalomelemet is megfigyelhetünk, nevezetesen a társadalmi igényt, azt, hogy a sport bár szervezett

és szervezetlen is lehet, annak egyik fogalomeleme a szükségletkielégítés. Frenkl fogalma bár a testedzéshez köti szintén a sportot, a pszichés szükségéről (pl. a testedzéssel megszerezhető mentális egészségről) is szól a fogalom meghatározás, ami egyértelműen jelzi az e-sport szükségletkielégítő hatását: hiszen a játék esszenciális alapja az életnek, ahogy maga a szükségletkielégítés is. J. Huizinga 1949-es tanulmányában¹⁶ már azt állította, hogy a játék régebbi mint az emberiség és azt az állatoknak sem kellett tanítanunk. A civilizáció a 21. századra nem, hogy levetkőztette volna a homo sapiensszel a játék iránti vonzalmat, ahogy sok egyéb, anyatermészetünktől kapott tulajdonságunkkal igyekszünk a modern társadalomban kisebb-nagyobb sikerrel így tenni, de inkább szélesítette annak elérési lehetőségét és véleményem szerint e folyamat egyik kicsúcsosodó pontja maga az e-sport. Ezen utóbbi állításom bizonyításához szolgál segítségként Bíróné sportmeghatározása: „a sport önálló társadalmi jelenség saját önálló célrendszerrel, tartalommal, ami sajátos színtereken folyik (...) és szoros kapcsolatban áll a kultúra egyéb területeivel, úgy, mint a nevelési rendszerrel, és az egészségügyi rendszerrel, de nem ezeken belül létezik, hanem önálló jelenséggként definiálható.”¹⁷

Látható, hogy a fenti meghatározásban már megjelenik több, az e-sport későbbiekben ismertetett fogalmával, illetve ismerveivel rímelő tárgyi fogalomelem. Ezen fogalomelemek különösen „a sajátos színtereken folyó célrendszer”, amely a „kultúrával is szoros kapcsolatot ápol”, „önálló jelen-

ség, amely összefügg az egészségügyi és a nevelési rendszerrel”. E sport fogalom bár az egészséget kiemeli és Biróné tanulmányából következtethetünk egyértelműen arra, hogy a pszichés egészséget is bár figyelembe véve, főleg a rendszeres testmozgás által biztosított testi egészségfogalmat jelölte meg definíciójában, érdemes megfigyelni a sporttudományok által biztosított keretek folyamatos szélesedését. Nem lehet egyértelműen a digitalizáció eredményének betudni, de a testedzés elhagyása a fogalomból közelebbi lehetőséget teremt az új és a jelenkori nomenklatúra mögött rejlő fogalmi változások okozta értelmezésbeli eltérések elsimítására. A fenti definícióban megjelennek az intrapszichés és interszubjektív tényezők, melyek az e-sport szempontjából már komolyabb relevanciát képviselnek. A dolgozatban értelemszerűen a jogi meghatározás felkutatása a legfontosabb, de mivel a tanulmányomban magam is megkísérlem a fogalmat jogi definícióval ellátni, elengedhetetlen a sportszakmai vizsgálat.

2. Az e-sport élettani hatásainak vizsgálata

Véleményem szerint nem elhanyagolható azonban azon tanulmányok létezése sem, amelyek az e-sport testmozgással kapcsolatos értékeit vizsgálják és amelyek közül néhány arra az álláspontra jutott, hogy az e-sport gyakorlatilag testmozgásnak tekinthető, szigorúan élettani szempontból. Ezeket fogom most nagyon röviden ismertetni. A sport és az e-sport hasonlóságá-

ra nomenklatúrájuk is bőséggel utal a kifejezésekkel: játékos, meccs, csapat, taktika, támadás, védekezés, edzés, gyakorlás stb.¹⁸ Továbbá kiemelendő, hogy nagyon gyakran másolja az e-sport a való életben játszott sportokat, mint a futball, kosárlabda, vagy jégkorci.¹⁹ Természetesen ezeknél az evidens párhuzamoknál mélyebb azonosság is fellelhető a fent említett élettani szempont alapján is, mely közös pont elsősorban a játékosok ülő helyzetéből kiindulva megdöbbenő lehet, de ahogy rávilágított Kjaer és Jorgensen 2007-ben²⁰, az e-sportot űző személyek konkrét fizikai megerőltetés tüneteit produkálják. A két szerző azt jelöli meg az egyik olyan oknak, mely miatt az e-sport nem sorolódott a sportok közé, hogy a főként ülő helyzetben végzett tevékenység inkább nevezhető relaxációnak, mint sportnak. A citált értekezés azonban rávilágít, hogy az e-sport atléták olyan jeleket mutatnak, melyek valós fizikai megterhelésre utalnak. Jelen cikk szempontjából azért fontos ezt a kérdést tisztázni, mert szükséges megtalálni a definícióhoz egy olyan tudományos tényekből álló minimál-konzenzust, melyre alapíthatjuk definíciónkat.

3. Sportjogi fogalmak

Azonnal tisztázandónak tartom, hogy az e-sport nem hivatalos sport:

Erről megfelelően tanúbizonyságot szereztünk a sporttörvény 20. § (4) bekezdésének a) és b) pontjából, amelyek részletezik, hogy milyen sportok esetében lehetséges sportági szakszövetséget létrehozni. E jogszabályhellyel azért lehet ezen állítást bizonyítani,

mert az itt felsorolt sportok tekinthetők hivatalosan sportnak:

„(4) Szakszövetség csak olyan sportágban hozható létre:

- a) amely a Nemzetközi Olimpiai Bizottság által elismert sportág, vagy
- b) amelyben a sportág nemzetközi szövetségét felvették a Nemzetközi Sportszövetségek Szövetségébe (Global Association of International Sports Federations, a továbbiakban: GAISF).”

Az olimpiai sportágak között nem kerül az e-sport említésre²¹, ahogy a GAISF sem vett fel tagjai közé e-sport szervezetet²².

Így, hogy a fentiekben az e-sport megjelenéséhez közeledve láthattuk az általános sportszakmai fogalmak fejlődését, egymásra hatását, vizsgáljuk meg tehát a jog erre adott reflexióját. Két forrás áll ehhez rendelkezésre, mint alapvető hivatkozási alap: az egyik a sportról szóló 2004. évi I. törvény (a továbbiakban, mint, „sporttörvény”), a másik pedig a Sportjogi Charta. Kronológiai sorrendben haladva az első a Sportjogi Charta szövegének elemzése lesz, mert a benne található sportfogalom 1997-ből származik, de mai napig általánosan elfogadott. Azért is tartom fontosnak kiemelni a Sport Charta etikai meghatározását és magának a dokumentumnak a sportjoghoz való kapcsolatát, mert ezen etikai kódex számtalan rendelkezése megjelenik a sporttörvényben is. Tehát kijelenthető, hogy az etika és a jogszabályok szoros kapcsolatban állnak egymással és ez a tény meglepő megvilágítást kaphat az e-sporttal kapcsolatos kérdésekben. Vajon a digitális kultúra ilyen gyors

fejlődése lekövethető az etika által, így pedig adhat egy morális táptalajt a jogszabályoknak az erkölcs az e-sport terén? Erre nem ebben a dolgozatban keresem a választ, mindazonáltal a múltban így volt, ezért ennek a kérdésnek az elemzése érdekes tényeket tárhat fel számunkra.

„Sport minden olyan fizikai tevékenység, amely esetenként vagy szervezett formában a fizikai és szellemi erőnlét fejlesztését szolgálja, társadalmi kapcsolatok teremtése, vagy különböző szintű versenyeken eredmények elérése céljából”.²³ Rögtön, ezt követően idézem alább a sporttörvény meghatározását, mert a két szöveg együttes elemzése nem csak arra ad lehetőséget, hogy megfelelően megvilágítsa a sport fogalmától az e-sportig vezető rögzös utat, de a közös elemzés feltárja a sportjogi definíciók differenciái mögött húzódó érzékeny problémát is, nevezetesen: a fizikai aktivitás, mint kötelező fogalmi elem nem élvez egységes támogatást a sporttudományi szakemberek meghatározásaiban sem. Vizsgálatunk tárgyára, az e-sportra most olyan szempontrendszeren keresztül keresünk a fent nevezett minimál-konzenszus megteremtéséhez megfelelő tudományos tényeket, melyek általánosan elfogadott sportjogi definíciók, mégsem követelik meg a testmozgást, mint kötelező sport-fogalom elemet.

„(2) Sporttevékenységnek minősül a meghatározott szabályok szerint, a szabadidő eltöltéseként kötetlenül vagy szervezett formában, illetve versenyszerűen végzett testedzés vagy szellemi sportágban kifejtett tevékenység, amely a fizikai erőnlét és a szellemi tel-

jesítőképeség megtartását, fejlesztését szolgálja.”²⁴

Azért is érdemes a két dokumentum (tehát a sporttörvény és a Sportjogi Charta) egymásra rendkívül reflexív hatásának vizsgálata, mert az Európai Sport Charta, egy az Európai Tanács Miniszteri Bizottsága által kiadott, utoljára 2001. május 16. napján módosított etikai alapdokumentuma a nemzetközi sportnak, addig a sporttörvény az európai értékek mentén létrehozott nemzeti jogszabály és kapcsolatuk tanulással szolgálhat az e-sporthoz is. E két dokumentum sportfogalmainak vizsgálata gyönyörűen példázza a jog és az etika²⁵ kapcsolatának egy aspektusát is: bár két különálló normarendszernek tekinthetjük őket, mégis elvitathatatlan hatást gyakorolnak egymásra, azzal természetesen, hogy sem az erkölcs nem tükrözi maradéktalanul a jogot, sem a jog nem tükrözi maradéktalanul az erkölcsöt²⁶, tehát nem vonhatunk le végleges megállapítást a két dokumentum fogalom meghatározásai alapján, de feltétlenül orientálódhatunk. Álláspontom szerint figyelemkeltő a tény, hogy míg az etika és az erkölcsstan előbb fejlődött ki mint az írott jog²⁷, sőt, gyakorlatilag az állatvilágban jelentek meg a tudomány jelenlegi állása szerint az alapjai, addig a homo sapiens társadalmi működést reguláló fikciója, a jogrendszer²⁸ csak később jött létre. Valóban érdekes elmélkedni a tényen, hogy míg az erkölcsstan, mint az együttélés alapja gyakorlatilag a jog forrása, addig mára fordítva ez egyrészt ugyanannyira igaz lehet, ahogy az is tény, hogy az állampolgárok nem jogkövető magatartása lehet erkölcsi töltetű, de

egy erkölcsös ember magatartása igen ritkán nyugszik jogi alapokon (csak ha a jog és az erkölcs adott esetben ugyanazon értékeket fogadja el). Témánk (az e-sport fogalmának jogi definíciója) szempontjából csak azért lényeges ez a kérdés, mert egy sportetikai súlyegyen, maga a Sport Charta és a Sporttörvény annak ellenére, hogy egymást kiegészítő szabályzóknak kellene lenniük – ahogy gyakran azok is – eltérő definíciókat adnak arra a témánk szempontjából nem teljesen elhanyagolható kérdésre, hogy pontosan mi a sport, ez pedig „perdöntő” fontosságú lehet egy olyan jelenség jogi meghatározásánál, amit a világon mindenhol sportként emlegetnek, de jogilag sehol nem az, és amelynek nincs elfogadott jogi definíciója. A Sport Charta definíciójának szemantikai szempont szerint vizsgált fordulata: „és szellemi erőnlét fejlesztését szolgálja, társadalmi kapcsolatok teremtése, vagy különböző szintű versenyeken eredmények elérése céljából” alapvetően ahogy a későbbiekben láthatjuk kedvez annak az egyenlőre még rendkívül vitatott álláspontnak, miszerint az e-sport sport. Mind a sporttörvény, mind pedig a Sport Charta elfogadja a szellemi sportokat is sporttevékenységnek, azonban azt kijelenteni, hogy videójátékokkal való játék (hiszen lecsupaszítva az e-sportot, e tevékenységet kell megragadnunk) szellemi tevékenység, nehéz, hiszen maga a kérdés ennél komplikáltabb, ahogy az a tanulmány negyedik fejezetében is látható lesz.

Mindazonáltal, ahogy láthatjuk megnyugtató és kellően egységes jogi, vagy akár csak szemantikai definíciót,

ha nem is kapunk, az elemzett tudományos besorolások és a jogszabályi környezet megmutatta, hogy több út létezik a helyes fogalom meghatározáshoz és az egyik ilyen útnak, nem kötelező eleme a testmozgás. Ahogy az is látható, hogy az e-sportot szigorúan tudományos értelemben, élettani szempontból tekinthetjük testmozgásnak, tehát a fentiekből – ha e megállapítás kifejezetten messze mutatónak is tűnik – az következik, hogy a szabadon választhatjuk meg, hogy interpretációnkba beemeljük a testmozgást, mint feltételt és tárgyi fogalomelemet. Először azonban vizsgáljuk meg a IV. fejezetben azon szereplők definícióit, akik miatt a jelenség egyáltalán létezhet: vajon mit mond a profitorientált piac?

III. Az e-sport fogalmának meghatározása a videó-játékipar jelenségeinek vizsgálatán keresztül

1. Az e-sport játékok sajátos szabályrendszerei

Itt a gondolatfűzért megragadva szeretném röviden jelezni, hogy a klasszikus, e hasonlatban „analógnak” nevezhető sportokhoz képest mennyivel bonyolultabb a technika fejlődése szülte, valóban új kultúrát, ún. digitális kultúrát létrehozó jelenség. Jogi szempontból pedig annak a vizsgálata lesz a legérdekesebb, hogy bár sportként hivatkozik rá a sajtó, a média és a szakirodalom jelentős többsége és maguk a

profitot hajtó piaci szereplők is, vajon a jog sportra kiélezett, egyébként rendkívül rigid szabályozása megfelelő lesz-e egy olyan jelenség számára, amely a jelen tanulmányban ismertetett dinamizmussal rendelkezik. Az „analóg” sportokkal ellentétben, a digitális térben játszott e-sport játékok folyamatosan változnak, fejlődnek. Pl. a League of Legends nevű rendkívül népszerű online versenyjátékhoz csak idén eddig 21 ún. patch jött ki²⁹. Ahhoz, hogy részletesen ki tudjam fejteni, mi a jelentősége ennek, röviden szükséges ismertetnem a játékot: a játék műfaját tekintve Massive Online Battle Arena (MOBA). 5 fős csapatok harcolnak egymás ellen különböző hősökkel, melyek eltérő tulajdonságokkal rendelkeznek. Rendkívül jó, azonnali helyzetfelismerési képesség, de annál is több stratégiai szemléletmód, tervező készség szükséges a sikeres játékosok számára. Több játékmóddal is rendelkezik, az e-sportban leggyakrabban használt verzió szabályai szerint egy pálya két végén elhelyezett bázisból indulva kell áthaladva az akadályokkal és aranylelőhellyel (az arannyal karakterünket fejleszthetjük a megközelítőleg 1 óra hosszát tartó meccs erejéig) teli területen áthaladva elfoglalni az ellenség bázisát. Fontos megjegyezni, hogy a játék rendkívül komplikált profi szinten, hiszen minden hősnek saját statisztikailag meghatározott tulajdonságai vannak és ezek a tulajdonságok merőben eltérnek egymástól. A patchek játékfejlesztések, melyeket időről-időre azért készítenek el a játék szoftverfejlesztői, hogy ezeket a statisztikai adatokat módosítsák a kiegyensúlyozott harc érde-

kében, vagy azért, hogy például egy új hőst vezessenek be. Azért is hoznak ki patcheket, hogy szándékosan megváltoztassák a hősök közti erőviszonyokat, így nyújtva változatosságot a játék felhasználói számára. 2020. március 18-án egy olyan patch jött ki, mely nem csak új hőst vezetett be, de új fejlesztési képességeket is hozott, ezzel átalakítva a játékban már jól ismert erőviszonyokat. Képzeld el, ha hasonló változatosságot kellene megélnie a futballnak, a kosárlabdának, vagy, hogy még közelebb kerüljünk a hasonlat kiteljesedéséhez, pl. a 100 méteres sprint futásnak. Ezen – maradva a hasonlatnál – analóg sportok statikusak, szabályrendszerük a szó legszorosabb értelmében véve igen régóta ismertek és szabályaik lényegesen stabilabbak annál, mintsem egyoldalúan módosíthatók őket. Pedig az e-sport esetében az egyoldalú szabálymódosítás teljesen általános jelenség, ahogy fent is írtam. Kifejezetten komoly jogi kérdéseket vethet fel ez, hiszen a szoftver tulajdonosának egyoldalú játékszabály módosítása egyértelműen érinti a szerződéses jogviszonyokat, melyek tartalma megváltozik. A sakk nevű játékban pl. egy kiváló játékosnak nem kell attól félnie, hogy a sakk szerzői jogtulajdonosa egyoldalúan megváltoztatja a gyalogok szabályos lépésmechanizmusát, így egy élet munkája során kialakított stratégia válik semmissé, így téve lehetetlenné a sakk nagymester számára, hogy induljon az aktuális világbajnokságon. Ezzel szemben nagyon könnyen elképzelhető, hogy egy League of Legends, vagy Dota 2 játékosnál ez megtörténik. Persze a nagy játéktartalom gyártól (pl. a

Blizzard) tartanak ún. bétateszteteket, hogy kiküszöböljék az ilyen lehetőségeket, de tökéletesen ez nem lehetséges. Tehát a jogi aspektusai e kérdésnek valóban a végletekig bizonytalanok, hiszen egy szerződött játékos helyzete akár ellehetetlenedhet egyik pillanatról a másikra. Ez is egy olyan kihívás, melyre a jogalkotás során érdemes volna hangsúlyt fektetni, mert, ahogy jelen dolgozatban is elemzésre kerül a későbbiekben, a szerzői és polgári jog adta keretek túlságosan általánosak az ilyen és ehhez hasonló élethelyzetek adekvát rendezéséhez, márpedig jelenleg más keret nem áll rendelkezésre.

A fentiekben többször is említettem az e-sport digitális fejlődés adta rendkívül bonyolult természetét és pontosan ez az, ami nagy mértékben nehezíti a konszenzusképes definíció megtalálását. Ennek ellenére a fenti tudományos elemzés egy kérdést feltétlenül tisztáz a részünkre: a fogalom meghatározásnak rugalmasnak, innovációra és változásra reflektívnek kell lennie.

2. A jelenleg létező e-sport fogalmak

Több olyan forrást³⁰ is találhatunk, ahol az e-sportot alapvetően úgy kezelik, mint „a sport egy olyan formája amelyet elsődleges szempontból elektromos rendszereken keresztül végeznek; a játékosok és a csapatok tevékenysége és az e-sport eredményei is ember-számítógép felületeken keresztül kerülnek közvetítésre”. Ugyanakkor szó szerint idézve a citált tanulmányból is kitűnik a definíciónak még egy aspektusa:

„In more practical terms, eSports refer to competitive video gaming (*broadcasted on the internet*).”

A meghatározás szerint az e-sport a videójátékokkal való kompetitív játékot jelenti, azonban egy nagyon erős elem egészíti ki a definíciót. A tanulmány szerint ugyanis az e-sport sine qua non-ja az, hogy internetes közvetítés keretében játszáék. Ez több kérdést is felvet. Az egyik ilyen kérdés azonnal az is lehet, hogy ebben ez esetben az online és offline játéktér vajon része-e a definíciónak olyan markánsan, mint a streamelés. Feltehetjük így kérdésként, hogy e-sportnak minősül két offline, single player típusú játékkal otthonában játszó játékos akkor, ha egyszemélyes játékokat streamelik és a játékokban elért eredményeket a közvetítés platformján mérük össze (tehát a versenyre a játék maga nem adna lehetőséget, hiszen egyszemélyes játéknak készült, a játékosoknak viszont gyakran van igényük a vetélkedésre, ha még véletlenül sem az e-sport piacát célozza egy adott játék a megjelenésekor).

A Cambridge Egyetem internetes szótárának definícióját is kiemelném: „the activity of playing computer games against other people on the internet, often for money, and often watched by other people using the internet, sometimes at special organized events.”

Olyan tevékenység ennek megfelelően, melyben számítógépes játékokkal játszanak egymás ellen emberek az interneten, gyakran pénzért, és gyakran más emberek által interneten keresztül

nézve, néha speciális szervezett eseményeken.

Ezen utolsó ismertett definíció már leplezetlenül használ bizonytalan fogalmakat, melyeket nem is kíván pontosabban meghatározni. Véleményem szerint a Cambridge Egyetem által publikált definíció megfelelően ad képet arról a bizonytalanságról, mely a jelenséget általánosan övezi.

3. Az internetes közvetítés, mint az e-sport fogalmának sine qua non-ja

Egy aktuális példán keresztül fogom a jogi definíciót megvilágítani, de fontosnak tartom megjegyezni, hogy a Super Mario Bros. című, 1985-ös játékkal bár a mai napig játszanak versenyeken³¹ (pl. bekötött szemmel, kéz nélkül, dobverővel ütve a kontrollert, stb. formában), teljesen egyértelmű, hogy a játék maga nem készülhetett kompetitív céllal, hiszen a NES gépekre teljesen egyszemélyes játékként jött létre. Közvetítésre pedig nem igazán gondolhattak a fejlesztők, tekintve, hogy a világ első ún. dial-up internetszolgáltatását 1990-ben bocsájtotta piacra a world.std.com³², tehát e tekintetben kijelenthető, hogy kvázi az internet létezése, legalábbis széles körben ismertté válása előtt igény volt kompetitív videójátéokra. Közelebbi példa erre a Santa Monica Studio által készített God of War című, 2018-ban megjelent játék, melynek közvetítési adatai valóban az egekben voltak, 2018. április 20. napján összesen 292.083 személy tekintette meg online más emberek játékát, majd hasonlította össze őket a komment szekcióban³³. Ez értelemszerűen nem szervezett formája

az e-sportnak, ennek ellenére az offline játék online térben való kompetitív hatású közvetítése azon túl, hogy kimeríti az e-sport fentiekben ismertetett meghatározásait, egyértelműen finánciális hasznot is generál (a streamerek a nézőszámok után kapnak meghatározott juttatásokat³⁴). Ha megvizsgáljuk a honlapon található kommenteket akkor világosan látszik, hogy a játékosközösség még a program kifinomult harcrendszerének esztétikai összemérését is vetélkedésként használta. Mint láthatjuk, a videójáték kultúrában a játékokkal való vetélkedés teljesen független attól, hogy magát a játékot egy személyes vagy több személyes játéknak tervezték, de ez esetben a citált értekezés alapfelvetése (miszerint az e-sport fogalmának elemi része az internetes közvetítés) vajon igazolható-e tudományosan? Véleményem szerint nem, hiszen az internet elterjedése előtt is létezett kompetitív videójáték és bár a gondolatmenetet felvezető szövegrész azon megállapításával, miszerint az e-sport definíciójának fontos része a közvetítés, nem igazán lehet vitatkozni, ahogy a fenti példák is rávilágítanak, nem feltétlenül szükséges ezt a közvetítést az interneten keresztül megtenni.

IV. A definíciók közös elmeinek feltárása

Az első három fejezetet rövid és fogalom-orientált összegzésével most igyekszem leszűkíteni a lehetséges definíciót, illetve kísérletet teszek arra, hogy tisztázzam, a rendkívül plurális sportjogi, sport-etikai és az e-sport sze-

replők által meghatározott definíciók elemei közül melyek elengedhetetlenek ahhoz, hogy egy szükségszerűen rugalmas, modernitásra adekvátan reflektáló és alapjaiban megfelelő e-sport fogalmat alkothassunk.

A III. fejezetben ismertetett definíciókban a közös elemek a következők: Nádori sportfogalmából feltétlenül kiemelendő a „Meghatározott szabályok szerint, időtöltésként vagy versenyszerűen folytatott” fordulat, Frenkl Róbert³⁵ definíciójából kiemelendő a szükségletkielégítés társadalmi körülmények közötti színtere. Bíróné sportmeghatározásából: sajátos színtereken folyó, önálló célrendszerrel rendelkező a kultúra egyéb területeivel kapcsolatban álló, önálló jelenség” fordulatait érdemes úgy gondolom kiemelni. A Sport Charta pedig „az esetenként vagy szervezett formában a fizikai és szellemi erőnlét fejlesztését szolgáló, társadalmi kapcsolatok teremtésére, vagy különböző szintű versenyeken eredmények elérése céljából végzett tevékenység” részeit érdemes kiemelni.

A sporttörvény – egyébként a Sport Chartára reflektáló – definíciójából a fenti meghatározásokkal rokon foglomelemei a következők: „Sporttevékenységnek minősül a meghatározott szabályok szerint, a szabadidő eltöltéseként kötetlenül vagy szervezett formában, illetve versenyszerűen végzett testedzés vagy szellemi sportágban kifejtett tevékenység, amely a fizikai erőnlét és a szellemi teljesítőképesség megtartását, fejlesztését szolgálja.”

Juho Hamari és Max Sjöblom megfogalmazásának legfontosabb eleme pedig az „elektromos rendszer” és az

ember számítógép felületen keresztül aktivitás kifejtése, illetve a szerzők összegző definíciójában meghatározott kompetitív videójáték említése a lényeges. (A szerzők által kiemelt másik fogalomelemet, az internetes közvetítést nem tekintem a jogi definíció szempontjából relevánsnak, lásd feljebb).

A vizsgált definíciók közös elemei: Meghatározott szabályok szerint, társadalmi kapcsolatok, versenyzés, szervezett vagy szervezetlen forma, számítástechnikai felület, videójáték.

1. Az e-sport gyakorlati megvalósulása

E fenti fogalomelemeket kell hát további, az e-sportra kifejezetten jellemző jogi fogalmakkal ellátni. Ez a feladat jogi-szakmai szempontból azért kiemelten nehéz, mert a jelenség, ahogy ezt a bevezetőben tisztáztuk, nem sport, azonban Magyarországon is folyamatosan tartanak versenyeket³⁶. A legnagyobb sportegyesületek szakosztályokat hoznak létre³⁷ és játékosokat „igazolnak le”. A jogi definíció fellelése azért ütközik további problémába, mert Magyarországon kettős helyzet alakult ki az e-sport körül: a www.birosag.hu közhiteles honlap tanulsága szerint, eddig Magyarországon összesen 55 darab olyan civil szervezetet jegyeztek be, melyek tevékenységének szerves részét képezi az e-sport³⁸. A civil egyesületekről szóló látképnek e kvantitatív kutatási eredménye összehasonlítva az e-cégjegyzék adataival (mely az e-sport keresőszóra összesen 18 gazdasági társaságot talált)³⁹ azt a benyomást kelti, hogy az e-sport szereplői klasz-

szikus sportként tekintve az e-sportra, civil szervezeteken keresztül végzik tevékenységüket. Az persze nagyban árnyalja a képet, hogy az e-sport nem került felsorolásra a gazdasági tevékenységek egységes osztályozási rendszerének (TEAOR) listájában sem, tehát specifikusan ilyen tevékenység végzésére elméletben nem lehet létrehozni a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 3:88. § (1) bekezdésében meghatározott gazdasági társaságot sem. Ez esetben kénytelenek vagyunk a valós helyzetet megvizsgálni egy teoretikus példán keresztül:

Amennyiben bárki Magyarországon szeretne e-sport versenyt rendezni, úgy az egyik lehetséges és leggyakoribb lehetőség a következő, szerzői és polgári jogi keretek között lehetséges: rendezvényt szervez, majd egy jutalom fejében versenyt hirdet, amelyen egy számítógépes játékkal kell játszani. Szükséges még, hogy e számítógépes játék szoftverének tulajdonosa, vagy azon személy aki a szoftver felhasználási jogával rendelkezik a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény 16. § (1) bekezdése alapján⁴⁰ hozzájárulását adja egy adott verseny szervezéséhez. Ez a hozzájárulás a legtöbb esetben ingyenes és a szoftver megvásárlása feljogosítja annak vásárlóját verseny szervezésére. Azt a fentiekben tisztáztuk, hogy egyéb, specifikusan az e-sportra vonatkozó szabály nincs, tehát marad a polgári magánjog keretei által biztosított jogi struktúra.

A rendezvényszervezés egy általános magatartáskötelemnek tekinthető, melynek keretében egy, a Ptk. 6:272. §

szerinti megbízási szerződésben megbízza a megbízó személy a megbízott személyt rendezvényszervezéssel. Ezt követően a játékosok és a rendezvényszervező között létrejövő szerződés már mindenképpen atipikus, a Ptk.-ban nem nevesített szerződés lehet csak, hiszen a jogviszony alapján a felek egymással szemben kölcsönösen kötelesek meghatározott magatartást tanúsítani (a játékos köteles játszani, a rendezvényszervező köteles ezt a szerződésben foglaltaknak megfelelően lehetővé tenni, majd a játékos részére a helyezése alapján köteles az előre meghatározott nyeresémet átadni). Jelen dolgozatban, mely mindössze a fogalom definícióját keresi nem tartom szükségesnek tisztázni a szerencsejáték és ezen tevékenység közti párhuzamot, de megjegyzendő, feltétlenül mutatnak azonos elemeket.

Ezen atipikus megbízási elemeket tartalmazó szerződéses jogviszony megteremtése tehát az egyik lehetséges módja annak, hogy e-sport versenyt rendezzen egy személy. A kérdés, hogy e magánjog által határolt jogviszony keretei mekkora mértékben determinálják az e-sport fogalmi összetételét. Úgy vélem jelenleg nagyban, hiszen a szabályozás teljes mértékben generális keretei egyszerűen nincsenek felkészülve a szabályozandó életviszonyok új jellegére és modern problémáira. Egyszerű példa erre, hogy a világversenyek szervezői nem kvalifikációt tartanak, hanem meghívják a versenyzőket, így befolyásolva az erőviszonyokat. Értelemszerűen a világ egyik legjobb futójának, Usain Boltnak nem lehet megtiltani (amíg nem szeg meg valamilyen

pontosan ismert és általánosan elfogadott szabályt), hogy induljon a futó világbajnokságon, míg a „Ninja” becenevű Richard Tyler Blevins számára bármikor megtiltható a szervezők által, hogy induljon egy versenyen. Ennek jelenleg egyetlen gátja, a közvélemény. (Sok követője van a közösségi médiában, így a kitiltása vélhető közfelháborodással járna, de ugye ez koránt sem jogi szankció).

V. Az e-sport jogi definíciója

A fentiekben vizsgálat alá kerültek a különböző jogi és szakmai definíciók, valamint elemzésre került maga a jelenség mögött megbújó jogviszony tartalma is. Tisztázásra került, hogy egy sportnak nem tekinthető, de a gyakorlatban arra utaló fogalomelemekkel megjelenő jelenségről van szó, melyet szigorúan jogtechnikai szempontból vizsgálva, alapvetően atipikus, megbízási szerződéses jegyeket tartalmazó szerződéses viszony keretében lehet folytatni. Lecsupasítva, tisztán jogtechnikai szempontból kijelenthető, hogy az az e-sport szűk értelemben⁴¹ egy szerződéses jogviszony keretében folytatott tevékenység, melynek tartalmát a felek szabadon határozzák meg.

1. A jelenségre adott jogi definíciós kísérlet

A fentiekre tekintettel az alábbi definíciós kísérletet teszem:

Az e-sport számítástechnikai eszközökön, szoftverek felhasználásának segítségével végzett kompetitív informatikai tevékenység, melynek szervezeti kereteit és

szabályait a résztvevők – a szoftver adta keretek között – szabadon határozzák meg.

E definíció tartalmi elemeiben magába foglalja azt a bizonytalanságot, mely az e-sportot övezi és mellette megfelelően tükrözi a jogi fogalom alá absztrahálható élethelyzetet, melyet a felek szabadon töltenek meg tartalommal.

A fentiekben tett definíciós kísérlet természetesen tágra értelmezi a fogalmat, de mekkora lehetőség marad egy szűk értelmezésre? Vajon a játékszoftverek széles tárháza, a játékok saját és egyben egyedi szabályrendszere, a piaci szereplők diverz és plurális hozzáállása, a tény, hogy szabadon kialakítható szerződéses viszonyban valósul meg a gyakorlatban a tevékenység, vajon ad lehetőséget egy érvényes, mégis szűk⁴² meghatározásnak? Véleményem szerint nem, az általam tett definíciós kísérletet tágabb formában lehet értelmezni, de szűkebben már a színes, jelen dolgozatban sokat taglalt ismeretrendszere e fogalomnak nem engedi ezt.

Tágabb értelemben azonban természetesen meg lehet közelíteni azt e-sportot.

Ez esetben az alábbi definíciós kísérletet teszem:

Az e-sport kompetitív videojátékos tevékenység, melyet számítástechnikai eszközön végeznek.

Mint látható, a tág és tágabb értelmezésből is elhagytam a közvetítésre utaló fogalomelemeket, ellenben megtartásra kerültek a legfontosabbak: a videojáték, a számítástechnikai eszköz és a verseny, melyet nemcsak az egyetemes sportjogi fejlődés jelenített meg minden fogalommeghatározás során,

de piaci szereplők és az önkéntes fogalommeghatározók definícióiból sem hiányzott.

VI. Összegzés

Jelen dolgozatban céljának elérése – egy új iparág definíciója – azért volt kifejezetten nehéz feladat, mert a plurális és rendkívül diverz 21. századi fejlődése a digitális technológiának összefonódva a fogyasztói társadalom (mely kifejezés egyébként pl. egy ún. gumifogalomnak tekinthető⁴³, hiszen a vizsgálat tárgya és személye tekintetében változik a fogalom alapvető értelmezése és e tekintetben akár hasonlíthat az e-sport eddigi önkényes meghatározásaihoz) által hajtott kényszerű gazdasági növekedéssel egy olyan szórakoztatóipari termékből fejlesztette kompetitív, sportági fogalmakat magára öltő jelenséggé az e-sportot, melyet világszerte 2020-ban rendszeresen követ 215 millió néző és amelynek piaci részesedése 1100 millió USD⁴⁴.

A tanulmányban található tág fogalomértelmezés viszont kiválóan tükrözi azt a jelenleg megvalósuló gyakorlati élethelyzetet, melynek keretében az e-sporttal kapcsolatos tevékenységek megvalósításra kerülnek. E fogalommeghatározás árnyaltan rögzíti a szerződéses kereteket, a jogviszony tartalmának szabad kialakítására való utalás előrevetíti a piaci érvényesülést, a fogalom egyéb, mindig előforduló elemei (számítástechnika, számítógép, videojáték, verseny) pedig megfelelő határokat szab az értelmezésnek.

1 Wang Daqing: On the Ancient Greek. Remmin

University of China, 2007. 165-166. o.,

2 Jelen hivatkozás az Amerikai Egyesült Államok Szabadalmi Hivatalának szabadalmi bejegyzését tartalmazza, a citáció kiemeli a szabadalmi joghoz kapcsolódó személyhez fűződő jogok természetes személy jogosultjait, a vagyoni jogosult jogi személyt, a bejegyzés évét és azonosítószámát: Thomas T. Goldsmith, J r., Cedar Grove, and Estle Ra'y Man'n, Upper Montclair, N. J., assignors to Allen: B. Du Mont Laboratories, Inc., Passaic, I N. J., a corporation of Delaware I {application January ,25, 1947, Serial No. 724,444.

3 <https://www.nintendo.co.uk/Wii-U/Wii-U-344102.html> Letöltés dátuma: 2020.11.05.

4 Nikolaos Vernadakis, Asimena Gioftsidou, Panagiotis Antoniou, Dionysis Ioannidis, Maria Gianousi: The impact of Nintendo Wii to physical education students' balance compared to the traditional approaches; Elsevier Ltd. 2012. 196-205. o.

5 Az e-sport nem játék: Üzleti elemzés Magyarország és a V4-ek e-sport-piacáról: Elérhető: <https://www.pwc.com/hu/hu/kiadvanyok/assets/pdf/esport.pdf> Letöltés dátuma: 2020.11.05.

6 Esports Market Size, Share & Trends Analysis Report, Elérhető: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/esports-market>, Letöltés dátuma: 2020.11.05.

7 Esports Market Size, Share & Trends Analysis Report

Elérhető: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/esports-market> Letöltés dátuma: 2020.05.11.

8 Christina Gough: Revenue of the global eSports market, Elérhető: <https://www.statista.com/statistics/490522/global-esports-market-revenue/> Letöltés dátuma: 2020.05.11.

9 Esports Market Size, Share & Trends Analysis Report, Elérhető: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/esports-market>, Letöltés dátuma: 2020.11.05.

10 Matt Roberts, Bryan de Zayas: Is Esports a Sport? Elérhető: <https://www.ces.tech/Articles/2019/Is-Esports-a-Sport.aspx> Letöltés dátuma: 2020.11.05.

11 Federico Winer: Esports: How The Term Was Coined And What Is The Correct Way To Write It? Elérhető: <https://www.digitalistmag.com/customer-experience/2019/03/27/esports-how-term-was-coined-what-is-correct-way-to-write-it-06197363/> Letöltés dátuma: 2020.11.05.

12 Hodozsán Dániel: Hogyan írjuk: esport, eSport, e-sport, E-sport? Elérhető: <https://esportmilla.hu/2014/12/hogyan-irjuk-esport-esport-e-sport-e>

sport/ Letöltés dátuma: 2020.11.05.

13 Elérhető: <https://britishesports.org/> Letöltés dátuma: 2020.11.05.

14 Nádori László: Edzés, versenyzés címszavakban, Dialóg Campus Kiadó, Budapest- Pécs 2005. 112. o.

15 Dr. Frenkl Róbert: Sportegészségtan, Testnevelési Főiskola Továbbképző Intézet, Budapest, 1978., 222. o.

16 J. Huizinga: Homo Ludens. Routledge & Kegan Paul Ltd., London 1949. 1. o. Elérhető: http://art.yale.edu/file_columns/0000/1474/homo_ludens_johan_huizinga_routledge_1949_.pdf

17 Biróné Nagy Edit: Sportpedagógia – Kézikönyv a testnevelés és a sport pedagógiai kérdéseinek tanulmányozásához. Ludovika Egyetemi Kiadó Non-profit Kft. Budapest 2004. 40. o.

18 Marko Marelič, Dino Vukušić: E-sports: Definition and social implications. EQOL Journal 2019. 47-54. o.

19 Kane, D., Spradley, B.: Recognizing ESports as a Sport. The Sport Journal 2019. 1-9. o.

20 Aadahl, M., Kjaer, M., Jorgensen, T.: Perceived exertion of physical activity: Negative association with self-rated fitness. Scandinavian Journal of Public Health 2007. 403-409. o.

21 <https://www.olympic.org/sports> Letöltés dátuma: 2020.11.05.

22 <https://gaisf.sport/members/> Letöltés dátuma: 2020.11.05.

23 Európa Tanács Miniszteri Bizottsága: Európai sport charta és sport etikai kódexe, 2001. 5. o.

24 A sportról szóló 2004. évi I. törvény 1. § (2) bekezdés

25 Miskolczi Bodnár Péter: Az erkölcs és a jog szoros kapcsolata. Poglári Szemle, Budapest 2015. 6. o.

26 Wright R: The Practice of Ethics: Human Values in Health Care. New York, 1987. 42. o.

27 Frans de Waal: Bonobo: The Forgotten Ape. University of California Press, Berkeley, 1997. 157. o.

28 Yuval Noah Harrari: Sapiens. Animus, Budapest, 2015. 24. o.

29 <https://leagueoflegends.fandom.com/wiki/Patch> Letöltés dátuma: 2020.11.05.

30 Juho Hamari, Max Sjöblom: What is eSports and why do people watch it? 2017. 211-232. old.

31 <https://www.nintendo.com/whatsnew/detail/e3-2019-tournaments/> Letöltés dátuma: 2020.11.05.

32 Meixner Zoltán: Az internet rövid története. <https://hvg.hu/tudomany/20041203interhist> Letöltés dátuma: 2020.11.05.

33 <https://twitchtracker.com/games/6369> Letöltés dátuma: 2020.11.05.

34 <https://www.investopedia.com/investing/how-does-twitch-amazons-video-game-streaming-platform-make-money/> Letöltés dátuma: 2020.11.05.

35 Frenkl (1978:222.)

36 <https://v4futuresports.eu/>; Letöltés dátuma: 2020.11.05.

37 <https://honved.hu/esport/> Letöltés dátuma: 2020.11.05.

38 <https://birosag.hu/civil-szervezetek-nevjegyzeke> Letöltés dátuma: 2020.11.05.

39 <https://www.e-cegjegyzek.hu/?cegkereses> Letöltés dátuma: 2020.11.05.

40 a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény 16. § (1) bekezdése: „A szerzői jogi védelem alapján a szerzőnek kizárólagos joga van a mű egészének vagy valamely azonosítható részének anyagi formában és nem anyagi formában történő bármilyen felhasználására és minden egyes felhasználás engedélyezésére. E törvény eltérő rendelkezése hiányában a felhasználásra engedély felhasználási szerződéssel szerezhető.”

41 Tóth J. Zoltán: A magyar bírói érvelés jellege: jogértelmezés és jogi érvelés a magyar felsőbbbíróságok gyakorlatában. *Iustum Aequum Salutare* XIII., Budapest 2017. 121–138. o.

42 (Tóth 2017:125) Értelmezésről Wróblewski szerint három szinten beszélhetünk. Legtágabb értelemben (*'largissimo sensu'*) értelmezésnek (interpretációnak) tekintendő minden „kulturális objektum”, azaz emberek által létrehozott tárgy vagy jelenség megértése; tág értelemben (*'sensu largo'*) már csak az írott vagy beszélt nyelv kifejezéseinek, ezek bármely megnyilvánulásának az értelmezése tartozik e fogalom alá; végül szűk értelemben (*'sensu stricto'*) csak abban az esetben használjuk egy szöveg jelentésének a feltárására az interpretáció fogalmát, ha az adott szöveg *'helyes'* jelentése kétséges, és e *'helyes'*, de nem első pillantásra nyilvánvaló értelem feltárását kívánjuk elvégezni.

43 Simányi Léna: Bevezetés a fogyasztói társadalom elméletébe. Replika, Budapest, 2005. 165–195. o.

44 <https://www.statista.com/topics/3121/esports-market/> Letöltés dátuma: 2020.11.05.

Szilovics Csaba

egyetemi tanár, PTE ÁJK Pénzügyi Jogi és Gazdasági Jogi Tanszék

A nők szerepe az ókori Egyiptom adórendszerében

I. Bevezető gondolatok

Az adókötelezettségekben, amelyeknek a feltételeit a szabályalkotó társadalom kulturális és gazdasági tényezői együtt határozzák meg, jól megragadható az egyén és a hatalom viszonya. Ebből a gondolatból kiindulva, tanulmányomban a szakirodalom eredményeit szintetizálva vizsgálom, hogy az ókori egyiptomi civilizáció több ezeréves fennállása alatt,¹ az archaikus kortól a hellenisztikus államon át a római megszállás korszakáig, hogyan változott a nők adózási és gazdasági szerepvállalása. Az egyiptomi nők történelmi szerepét felületesen szemlélve úgy tűnhet, hogy csak néhányan töltötték be vezető szerepet.² Részletesebben megvizsgálva a múlt tényeit, azt láthatjuk, hogy a nők széles rétegeinek gazdasági és politikai szerepvállalása a történelem különböző szakaszaiban, általánosan elfogadott volt, és a második dinasztia korától lehetővé tették a női trónutódlást. II. Thutmószisz halálát követően felesége és féltestvére Hatszuszut, Kr.e. 1502-1481 között, több

mint húsz évig sikeresen irányította az országot, és az Újbirodalom korában is több alkalommal előfordult, hogy az államot nő vezette, és a vagyonos nők gazdasági szerepvállalása is növekedhetett. Úgy gondolom, át kell értékelnünk azt a megállapítást, hogy a nők az ókori Egyiptomban csupán alávetett és passzív szereplői voltak a férfiak által irányított hatalmi rendszereknek. Az ókori egyiptomi nők gazdasági helyzetének bemutatásában Weber gondolatára támaszkodtam, aki úgy fogalmazott: „Az ókori államok szervezetét mindvégig a népesség sokrétű, politikai eredetű vagyoni jogi differenciálódása jellemezte.”³ Ebből következik, hogy a nők adózási kötelezettségeit, hasonlóan a férfiakéhoz, sem egyetlen tényező, jogi státuszuk, jövedelmük vagy a tulajdonukban álló ingatlanok értéke, hanem a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyzetük, biológiai nemük, etnikai és vagyoni állapotuk, illetve a lakóhelyük jogi besorolása együttesen határozta meg.⁴

II. Az egyiptomi nők vagyoni jogi helyzete

Az egyiptomi nők gazdasági helyzetét befolyásoló legfontosabb tényező a teljes körű vagyoni egyenjogúságuk volt. Az ókori nők közül az egyiptomi, szabad státuszú nőknek biztosította államuk a legnagyobb politikai és pénzügyi mozgásteret. Wilson úgy fogalmazott, hogy „Az egyiptomi nők olyan függetlenséget és szabadságot élveztek, amelyet a Közép-Kelet, és a klasszikus Görögország, de még a középkori Eu-

rópa asszonyai is megirigyelhettek volna. Az egyiptomi nők öröklési és tulajdonjogi helyzete kedvezőbb volt, mint a viktoriánus Anglia férjes asszonyaié.⁵ Megállapításának igazságtartalmát a fennmaradt epigráfiai adatok, papirusz töredékek és művészeti alkotások is igazolják.⁶ Ezt a társadalmi helyzetet Egyiptom uralkodói erkölcsi és vallási elveket, az istenek által a földön meghonosított rend, a *maat*⁷ parancsait követve teremtették meg, és csak másodlagosan támaszkodhattak jogi normákra. III. Ramszesz fáraó így vallott uralkodásának eredményeiről: „Elintéztem, hogy Egyiptom minden asszonya felemelt fejvel mehessen bárhova, ahová akar, és semmiféle idegen ne zaklathassa. Életben tartottam a földet mindenki számára, legyen az más országból való, egyszerű ember, vagy polgár, férfi vagy nő”⁸ A nők vagyoni, öröklési, és polgári jogait tekintve teljesen egyenrangúak voltak a férfiakkal, szemben a babiloni⁹, görög,¹⁰ római birodalomban és a zsidó királyságban élő nők, illetve a Kr.u. XIX. századi egyiptomi nők helyzetével.¹¹ Az ókori zsidó szokásjog szerint a nők a rabszolgákhoz hasonlóan még tanúk sem lehettek „nemüket jellemző felületesség és nyelveskedés miatt” jegyezte meg Flavius.¹² Ezzel ellentétben a vizsgált időszakban élt egyiptomi nőknek a jogi aktusaik érvényességéhez sem volt szükségük gyám közreműködésére.¹³ Minden szabad nő, még a férjezetek is, korlátlanul rendelkezhettek vagyonukkal, vállalkozásokat indíthattak¹⁴ és hitelt vehettek fel. Azt azonban tudnunk kell, hogy ez a kedvező jogi helyzet csupán a szabad és jómódú nőkre vonatkozott.

A rabszolga státuszú vagy külföldi nők ezeket az előnyöket a dinasztikus korban nem élvezhették, és rájuk a folyamatos és kilátástalan munka és kevés társadalmi megbecsülés várt.

III. A lakóhely szerepe az ókori adózásban

Az egyén köztelherviselési kötelezettségeit meghatározó második tényező a lakóhely volt. A vizsgált időszak államaiban a kiemelt települések lakói adómentességet élveztek. A görög városállamokban, illetve a zsidó, asszír és a perzsa királyságokban,¹⁵ valamint az egyiptomi birodalomban is általánosan követett gyakorlat volt, hogy egyes települések, körzetek lakóinak politikai vagy gazdasági okból adókedvezményeket biztosítottak, és így azok sokkal kisebb adóterhet viseltek, mint más térségek lakosai.¹⁶ Az egyiptomi Alexandria és Théba a vizsgált korszakban mindvégig, a hellenisztikus korban Ptolemais, Antinoupolis és Naucratis teljes jogú polgárai adómentességet élveztek¹⁷, míg a görög Spárta¹⁸ és Athén¹⁹ lakói a római megszállás alatt mentesültek a *tributum capitis* (λαογραφία) megfizetése alól.²⁰ Ulpianus beszámolt arról, hogy Vespasianus felmentette a kappadókiai Kaisareiát a fejadóktól,²¹ míg Tiberius a földrengéstől sújtott görög Aigaiait mentesítette három évre annak megfizetésétől.²² Egyiptom római korszakában is megmaradt a lakóhely adóigazgatási jelentősége, hiszen a legfontosabb kereskedelmi központ, Alexandria lakosainak nagy csoportja a római megszállás elején megkapta a

legnagyobb adózási kiváltságot biztosító római polgárjogot.²³ A principátus kori Romában is általános gyakorlat volt, hogy a mentességeket élvező közösségek polgárainak nem kellett sem *tributum capitis*, sem ingatlan adót fizetniük.²⁴ Ezek az adózási kedvezmények a különleges jogállású városokban lakhellyel rendelkező nőket is megillették. Adózási szempontból, biológiai nemüktől függetlenül, a vizsgált időszakban mindvégig a vidéki mezőgazdasági termelők helyzete volt a legsúlyosabb. Az állam fenntartásának terheit, a birodalom létrejötte, és a makedón megszállás közötti időszakban 85-90%-os, míg a római alávetettség korában 60-65%-os arányban a termőföldet saját munkájukkal vagy bérmunkával megművelő falusi férfiak és nők viselték.

IV. A vagyon szerepe az ókori adózásban

Az egyiptomi birodalomban a szabadok és a rabszolgák, a férfiak és a nők közötti különbségek határozták meg a természetes személyek jogi mozgásterét, de legalább ilyen fontos tényező volt a személyek vagyoni állapota. Ez volt az eszköz, ami megszüntethette az egyének születés kori helyzetéből származó hátrányokat. Akinek jelentős vagyona volt, az a helyi, vagy országos politikai illetve a gazdasági élet aktív szereplőjévé válhatott, függetlenül rabszolga státuszától vagy biológiai nemétől. Az egyiptomi nők közteher viselési helyzetét is meghatározta, hogy néhány kivételtől eltekintve, jogi korlátok

nélkül rendelkezettek vagyonukkal, örökölhettek, vállalkozásokat irányíthattak, viszont az ingókat és ingatlanokat terhelő közvetlen adók megfizetését is teljes mértékben vállalniuk kellett. A nők a független Egyiptom korszakában önálló adóalanyként csak ritkán jelentek meg, mert a gazdaság a mezőgazdasági termelésen, a kispaszti és nemesi, illetve templomi gazdaságokon, valamint a fáraó személyes tulajdonában lévő nagybirtokokon alapult, amelyeknek az irányításában és adózási képviselésében csak kivételesen vehettek részt. A kis gazdaságokban a munka fizikai nehézségei miatt a nők önállóan nem dolgozhattak, kizárólag segítő családtagként vehettek részt a termelésben. Fontos az is, hogy ennek a korszaknak az első szakaszában a természetes személyek földbirtok tulajdonosává földközösségi tagként örökléssel, vagy a fáraó adományozása révén válhattak olyan katonai, közigazgatási vagy papi funkciók ellátásáért cserében, amelyek teljesítése a nők számára általában elérhetetlen volt.²⁵ Ha önállóan rendelkeztek ingatlan vagy más adóköteles ingóság (szekerek, ékszerrek, lábas jószág²⁶, lovak és más igavonók, hajók) tulajdonjogával, akkor az adó terhelésük megegyezett a férfiak kötelezettségeivel. Mivel az egyiptomi nők korlátozás nélkül rendelkezettek a korszak legfontosabb adóalapját képező földbirtokkal,²⁷ az ókori nők közül az ő adózási kötelezettségeik voltak a legmagasabbak, másként megfogalmazva, itt vehettek részt legaktívabban az állam működtetésében.

V. A nőket érintő foglalkozási tilalmak

Az ókori államok jogi rendszerének további jellegzetessége volt, hogy a nőket számos foglalkozás gyakorlásától eltiltották (pénzkölcsönzés, politikai- katonai szerepvállalás, távolsági kereskedelem, halászat, hajózás).²⁸ A korszak görög városállamait, és a Római Birodalom politikai rendszerét vizsgálva Finley a társadalmak alapvető vonásai közé sorolta „a nők kirekesztését mindenfajta politikai vagy kormányzati tevékenységből”.²⁹ Ezen a területen még Egyiptomban sem volt sokkal jobb a helyzet, és a nemek szerinti megkülönböztetés itt is érvényesült. A szabad és gazdag nőkkel szemben is alkalmaztak tevékenységi korlátozásokat, amelynek eredményeként kevés szakma közül választhattak. A hivatali tisztségek mellett egyes magánfoglalkozások is el voltak zárva a nők elől, noha úgy tűnik, hogy törvény nem határozott meg általános tilalmat az üzleti tevékenységükkel kapcsolatban. Bankárok nem lehettek, mert azt a korszak egészében a térség minden államában férfifoglalkozásnak tekintették,³⁰ és a távolsági kereskedelemben, annak fizikai veszélyei miatt, a Kr.u. II-III. századig, nem vehettek részt.³¹ Ennek a korlátozásnak a valódi oka inkább az lehetett, hogy a kereskedelemnek ezt a fajtáját tőkeerős és állami monopóliummal rendelkező befolyásos és jómódú férfivállalkozók végezték. Ez azonban nem tekinthető egyiptomi jellegzetességnek, mert a sumer és az asszír valamint a hettita királyságokban is ezt a gyakorlatot kö-

vették. Az ókori Görögországban is határozottan megkülönböztették a helyi piaci árúst, a kiskereskedőt a *kapéloszt*,³² és a távolsági, tengeren túli kereskedelmet lebonyolító *emporoszt*.³³ Polányi szerint az agorán zajló kereskedelem szabályozásában a nemek különbsége is szerepet játszhatott.³⁴ Véleménye szerint az utazó, távolsági kereskedők ritka kivétellel férfiak, míg a piaci árusok leggyakrabban nők voltak. További ókori foglalkozási jellegzetességként említi, hogy Hammurápi kori Babilonban a fogadósok csak nők lehettek, és a görög Szardiszbán és Halikarnasszoszban a piaci árusokként a Kr.e. VI. század közepéig csaknem kizárólag nők dolgozhattak.³⁵ Az önálló birodalom korszakában kevés nőt találunk az írnokok és a főpapok között, de helyzetük a Kr.e. III. századtól megváltozott, és javultak a jómódú nők oktatási lehetőségei. A feltárt bizonyítékok sok esetben mutatnak be művelt és sikeres nőket, mint a Hawarában Kr.u. I. században készült³⁶ tanárnő portréja. Elfogadottá vált, hogy a nők Egyiptom legfejlettebb városában, Alexandriában, orvosként, filozófusként, költőként és tanárként dolgozhattak. Ezzel szemben az egyiptomi férfiak adózási helyzetét tovább javította, hogy a túlnyomórészt általuk végzett értelmiségi foglalkozások számára (tanító, pap, tisztviselő) jelentős adó kedvezményeket biztosítottak minden általam vizsgált időszakban. Erről tanúskodik a Kr.e. III. évezredből származó kiváltságlevél szövege, amely szerint a közmunka, vagy robot kötelezettségek alól a templomi birtokokon élő zsellérek és hivatalnokok már ettől a korai időszaktól kezdve fel-

mentést kaptak.³⁷ Mivel adminisztratív funkciókat nők általában nem töltheték be, ebből következően az ehhez kapcsolódó kedvezményeket sem vehették igénybe.³⁸ Az eddigiekkel szemben találhatunk olyan gazdasági területeket is, ahol a nők szerepe a korszak egészében meghatározó volt. Ilyennek tekinthető a szülészet, ruhakészítés, néhány művészeti tevékenység, és a prostitúció. A szinte kizárólag nők által gyakorolt bába mesterség az egyiptomi társadalom életében a vizsgált korszak egészében kiemelkedő szerepet töltött be. A bábaasszonyok nem csupán a szülést felügyelték, de mágikus rituálékkal támogatták a gyermek későbbi életét, és a Középbirodalom idejétől³⁹ az istenekkel való kapcsolattartást is segítették.⁴⁰ A szegényebb egyiptomi asszonyok, mint a háztartást vezető család anyák, mezőgazdasági munkások, illetve mint templomi segédszemélyzet tagjai helyezkedhettek el, és adómentességet élvezhettek. Ezzel szemben néhány tipikusan női munkaerőhöz köthető foglalkozás esetében, mint a szövőnő, szabó és varrónő, parókakészítő,⁴¹ az általuk előállított terményben, míg a markotányosnők,⁴² prostituáltak, szülésznők, táncosok évente egy összegben, pénzhelyettesítőikben, majd pénzben meghatározott adófizetési kötelezettségnek tettek eleget.⁴³

VI. A nők adózási helyzete a független egyiptomi birodalom korában

Az egyiptomi birodalom első és leghosszabb, Kr.e. 3000 és Kr.e. 332 közötti időszakában, a gazdaságot és az adórendszert a természetes termék csere jellemezte „ahol minden egyes farm, és minden körzet, minden régió megtermelt csaknem mindent, amire szüksége volt.”⁴⁴ Annak ellenére, hogy az Egyiptomi gazdaság minden elemében szabályozottan működött, mégsem jött létre az ország egészére kiterjedő szabad piac, és a régiók közötti kereskedelem igen kismértékű maradt,⁴⁵ amelyből a pénz általános használata is hiányzott. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a kereskedelem különböző formáit sem ismerték. A birodalom fejlődésének nyugodt szakaszaiban nyilvánvalóan léteztek helyi piacok, ahol a családi gazdaságok által megtermelt termény és termék feleslegét értékesítették. Ebben a munkában a nők is aktívan részt vehettek, mint kézművesek, kiskereskedők vagy piaci árusok. Már a birodalom korai időszakában kialakult a keleti államok többségéhez hasonlóan az államilag irányított külkereskedelem, amelyben kizárólag az arisztokrácia tagjai, illetve a Palotával szerződéses viszonyba álló hivatásos kereskedők *tamkaru* vehettek részt. Ahogy már említettem, ebből a tevékenységből a nők ki voltak zárva, és számukra az ilyen vállalkozás végrehajtása jogilag és fizikailag és gazdaságilag egyaránt lehetetlen volt. Ennek oka egyfelől az volt, hogy ebben a korszakban, és ez

a korabeli szövegekből egyértelműen kitűnik, a társadalom mindkét nemhez tartozó közrendű tagjai számára, a lakóhely elhagyása kellemetlen, veszélyes, és a hatalom által nem támogatott lehetőség volt.⁴⁶ Másfelől, ebben az időszakban a külkereskedelem királyi monopólium volt,⁴⁷ és a szállított termékek a király tulajdonát képezték.⁴⁸ Ezzel szemben az engedéllyel rendelkező elit férfi tagjai képesek voltak az expedíciók katonai és gazdasági hátterét megszervezni, és számukra a külkereskedelem lebonyolítása jövedelmező lehetőséget és megbecsülést jelentett.⁴⁹

A nők adózási helyzetét is befolyásolta, hogy a dinasztikus korban Egyiptom teljes lakossága, elméletileg, az uralkodó szolgája volt és a földek nagy része a fáraó közvetlen tulajdonában állt,⁵⁰ és annak használatáért adót vagy másként megfogalmazva földjáradékot kellett fizetniük. A szabad kézen lévő birtokokat sem kizárólag független parasztok, hanem gazdag családok műveltették meg az első dinasztia korától, és valószínűleg, mind az Óbirodalomban, mind a Középbírodalomban ezek a nem királyi földeken gazdálkodó *oikoszok*, és talán a házi földközösségek is fennmaradtak.⁵¹ A közterheket a földbirtok mérete alapján vetették ki és terményben fizették. A beszolgáltatott gabonát, húst, vásznat, bort és olíva olajat a járási gyűjtő központokban halmozták fel és onnan osztották szét. A fáraónak, templomoknak és az állami tisztviselőknek járó ellátást is természetben fizették. Ezeket a terheket a termények szállítási költségével együtt biológiai nemétől függetlenül minden földhasználónak

azonos módon kellett megfizetnie. Az Óbirodalom korától ismert adókötelezettség volt a közmunka, amelynek keretében csatornák, gátak, hidak, piramisok építésére és karbantartására rendelték ki a földműveseket. Ezeknek a fizikai jellegű közterheknek a teljesítését a családokra vetették ki, amelynek teljesítéséről a családfő gondoskodott, és a közmunkába a nőket csak kivételesen vonták be. Annak következtében, hogy ebben az időszakban sem természetes személyekre kivetett jövedelemadó, sem általános forgalmi adó nem létezett, és rendszeres fejadót sem alkalmaztak, ezért a legtöbb egyiptomi nő nem fizetett adót. Azok a nők, akik valamilyen kézműves tevékenységet végeztek, gyapjút fontak,⁵² vásznat szőttek,⁵³ ruhát varrtak,⁵⁴ olajat sajtoltak, az általuk előállított termékek egy részét fizették be terményadó formájában. Az egyiptomi adórendszer az Óbirodalom korától a római korszakon át annak összeomlásáig, alkalmazta a *vásznon* (ἀναβολικὸν),⁵⁵ a len, sőt az első termék adóját (τὸ πρῶτον)⁵⁶ is amelyeket a természetbeni adók közé sorolhatunk. A mezőgazdaságban dolgozó, illetve agrár gazdaságokat irányító nők csak kivételes esetben válhattak a földadó alanyaivá, mert az adónyilvántartásba a földhasználatért felelős férfiakat, regisztrálták. Ezzel szemben az önálló földbirtokkal rendelkező nőknek semmilyen adókedvezményt nem biztosítottak. Az Egyiptomi adórendszerben az Óbirodalom alatt létre hozták az adók és adózók nyilvántartására szolgáló földkatasztert, amelyben a birtok részek pontos mérete, a tulajdonos adatai, valamint a szomszédok neve is sze-

repelt.⁵⁷ Ez nem csak azért volt fontos mert ez alapján előzetes adóbecslést végeztek, és ez határozta meg a terményadók pontos mértékét, de ez képezte a közmunkaadó kirovásának alapját is.

VII. Az egyiptomi nők adókötelezettsége a hellenisztikus korban

A ptolemaioszi korszak adórendszerében csak kisebb jelentőségű változásokat figyelhetünk meg. Ez az államforma Kr.e. 304-ben jött létre, amikor a makedónok megdöntötték a XXXI. dinasztia hatalmát és Nagy Sándor leszármazottjai görög és perzsa eredetű kulturális, valamint jogi eszközök felhasználásával alakították át hellenizálták az egyiptomi birodalmat, amelynek pénzügyi rendszerét Kleomenész reformálta meg.⁵⁸ A legfontosabb változást az jelentette, hogy általánossá vált a pénz használata a gazdaságban és a birodalom egész területén, szabaddá vált a gazdasági csere. Az adók egy részét ettől az időponttól kezdve pénzben állapították meg és szedték be, de a mezőgazdasági adóknál a terményadók túlsúlya megmaradt. Ezen kívül számos agrárterményre és kézművesipari termékre zavarba ejtően sokféle kis adót vetettek ki,⁵⁹ amely adókat az egyiptomi nőknek is fizetniük kellett. A földművesek gazdálkodását központilag irányították, és az egész termést be kellett szolgáltatniuk.⁶⁰ Ebben az időszakban Egyiptom régi lakóinak földtulajdona kisebb parcellákra szorult vissza, ahol szőlőt, gyümölcsöt, olíva

olajat termeltek. A ptolemaioszi korszak birtok politikájának fő célja az volt, hogy mezőgazdasági területek adományozásával, idegen eredetű etnikai csoportok betelepítésével, új tulajdonosi réteget hozzanak létre a makedón származású uralkodók támogatására, akik a föld juttatásáért cserébe, élethosszig tartó katonai szolgálat teljesítésével tartoztak a monarchiának.⁶¹ A betelepülő görög eredetű katona réteg nem csupán földbirtokot kapott, de teljes adómentességgel is rendelkezett. Ezzel szemben az egyiptomi gazdálkodókat még az ingyen végzett közmunka kötelesség is terhelte. Ez a birtok politika hátrányosan érintette a vagyonos egyiptomi nőket is, hiszen katonai és adminisztratív szolgáltatásokat nem nyújthattak, így birtok adományban sem részesülhettek, és ennek eredményeként a földtulajdonos nők számaránya és gazdasági szerepvállalása lecsökkent. Az időszámítás kezdete előtti harmadik században a nőket is terhelő fejadót vezettek be Egyiptom egész területén, az adóalanyok vagyoni és családi állapotától függetlenül. Ez volt a felnőtt férfiakat és nőket egyaránt terhelő *halike* a sóadó. Ennek megfizetése alól az értelmiségiek széles körét, tanárokat, művészeket, zenészeket, papokat és valószínűleg az alexandriai nőket és férfiakat is mentesítették. Ennek az adónak a pontos mértéke is ismert. A Kr.e. 263-tól 254-ig terjedő időszakban a férfiak 1,5 ezüst drachmát, míg a nők 50%-kal kevesebbet, 1 ezüst drachmát fizettek évente. Ezt követően Kr.e. 254-től az adó mértékét jelentősen enyhítették úgy, hogy a nők adókötelezettsége jelentősebb mértékben csökkent.⁶²

Már ebben az időben is alkalmaztak kizárólag a férfiakra vonatkozó fejadót, aminek görög neve az *epikephalion* (λαογραφία) volt. Rathbone szerint ez azonos lehetett az évente fizetett, *obol* adóval, amit a makedónok már korábban is alkalmaztak más tartományokban.⁶³ Ennek megfizetése alól sajátos etnikai és foglalkozási megfontolásból mentesítették a helléneket, a perzsákat, a tanárokat és valószínűleg a papokat is.⁶⁴ Az adózás fő terhe ebben az időszakban is a földtulajdonra rakodott, és férfiaknak és nőknek egyaránt fizetniük kellett. Ebben a korszakban az adózók közteherviselési helyzetét az etnikai besorolásuk is meghatározta. Annak ellenére, hogy az idegen népcsoportok beáramlása már a Késői dinasztia korában megindult, lényeges változás csak a Kr.e. IV. században történt, amikor a makedón-görög zsoldosok beáramlása felgyorsult és Egyiptom etnikai jellege átalakult. A Kr. e. III. század közepére a négymillió népeség 5% görög eredetű volt, de sokan érkeztek a közel keleti provinciákból is. Azt is tudjuk, hogy I. Ptolemaiosz százezer zsidó foglyot, köztük sok nőt is betelepített.⁶⁵ A főként kerületi központokba letelepedő görög népesség, akiket a korabeli források Hellenes vagy metropolitai elnevezéssel említ, megőrizte a görög jogrendet, és mindenre kiterjedő adómentességet élvezett. Ezzel szemben az egyiptomi lakosok, az ázsiaiak és a zsidók gyakran etnikai alapon megállapított fejadókat is fizettek. A helléneknek nevezett etnikai csoport a római korszakban is megőrizte a korábban megszerzett adózási kiváltságait. Az egyiptomi polgárnak született nők,

ebbe a kiváltságos csoportba kizárólag házasság révén kerülhettek be. Éppen ezt a gyakorlatot kívánta megszüntetni az a rendelet, amely a Kr.u. 50 és 73 közötti időszakban megtiltotta a római vagy görög jogállásúak és a helyi lakosok közötti vegyes házasságokat.⁶⁶ Azt is látnunk kell, hogy ebben a korszakban mindvégig létezett az egyiptomi elitnek olyan része, akik feltétel nélkül elfogadták a görög kultúrát, és a jogrend számos elemét, és igyekeztek kihasználni az új hatalom által biztosított gazdasági előnyöket.⁶⁷

VIII. A nők adózási kötelezettségei a római adóztatás korszakában

Lassan kibontakozó, de lényeges változást eredményezett az Egyiptomi adóztatásban, hogy Kr.e. 30-ban a római hadsereg megszállta Egyiptomot, és így annak önálló államisága megszűnt, és a birodalom különleges jogállású területévé, a császár „első tartományává” vált.⁶⁸ Azt azonban tudnunk kell, hogy a római provinciák elfoglalása és működtetése nem hasonlítható össze az újkori hódítások gyakorlatával. A meghódított területek nem voltak modern értelemben vett gyarmatok, sem társadalmi sem gazdasági tekintetben.⁶⁹ Az egyiptomi adórendszert sem alakították át teljes egészében, mert „a rómaiak az adófizetési kötelezettséget az elfoglalt terület és az előző kormányzati rendszer hagyományaira alapozták.”⁷⁰ Ez az jelentette, hogy meghagyták az egyiptomi adórendszer hellenisztikus

jellegzetességeit és a helyi elit tagjait is bevonták az adóztatás igazgatási rendszerébe.⁷¹ Ezt a módszert nem az egyiptomi adózás múltja iránti tiszteletből alkalmazták, csak követték azt a régi gyakorlatukat, hogy a meghódított területen korábban alkalmazott adókra támaszkodtak, és kezdetben kevés új adófajtát vezettek be.⁷² Ilyen furcsának tűnő archaikus, de a római megszállás alatt továbbra is kivetett adó volt Ázsiában a köröm adó,⁷³ vagy a frízek által természetben szolgáltatott irha adó, és Egyiptomban is fenntartották a nők adókedvezményeit. Az egyiptomi adórendszer azonban a Kr.u. harmadik századra átalakult, és a dokumentumokban több mint 450 különféle adó és illeték említését tárták fel.⁷⁴

A megszálló hatalom átalakította az egyiptomi földbirtok rendszer tulajdonosi szerkezetét is. A meghódított területek egyharmadát a *dominium ex iure gentium* értelmében meghagyták az eredeti tulajdonosoknak,⁷⁵ míg a korábbi állami földeket kisajátították, és így azok az *ager publicus* részévé váltak. Ezeknek a földeknek egy részét bérbe adták, ami után évente fizetendő használati díjat, vagy egyenes adót *tributum* vetettek ki. Ahol ez lehetséges volt, a történelmileg kialakult földhasználati jogok rendszerét tiszteletben tartották, és mind a magán földbirtokok, mind a bérbe adott állami földek adóztatásában átvették az addig alkalmazott ptolemaioszi modellt, és fenntartották az adóigazgatás alap egységeit a fáraók korában létrehozott kerületeket a *nomosokat*. A bérbe adott állami földek után járó adó mértékét évente határozták meg, és készpénzben szedték be.⁷⁶

Abban a kérdésben, hogy a római birodalom igényeire alakított egyiptomi adórendszer mennyiben tekinthető a birodalmi gyakorlathoz képest rendhagyónak, a tudósok között nincs egyetértés. Míg Wallace, Neesen és Brunt az egyedi státusz mellett, addig Vandorpe, Jördens és Eich az ellen foglalt állást.⁷⁷ A vita lezárására a közeljövőben sem számíthatunk a folyamatosan feltáruló újabb források miatt.⁷⁸ A nők adózása szempontjából ennek a kérdésnek azért van jelentősége, mert ha az egyiptomi adórendszer általunk megismert szabályait a római birodalom egészében alkalmazták, akkor ez a nők helyzetének átértékelését eredményezhetné. Ha azonban az újabb bizonyítékok azt igazolnák, hogy egyiptomi nők adózási státusza egyedi volt, akkor nem változna érdemben a más tartományokban élő nők helyzetének megítélése. Azt az eddig megismert bizonyítékok alapján állíthatjuk, hogy a nőkre vonatkozó adózási szabályok a birodalom különböző tartományaiban eltérőek lehettek. Példaként említhető, hogy az egyiptomi nőkkel szemben, a Szíria tartományban élőknek fejadót kellett fizetniük, amelynek mértéke elérte a férfiakra kivetett adó 80%-át. Szíriai adatokból tudjuk azt is, hogy ebben a tartományban a cselekvési és adózási képesség életkori határát a nőknél 12, míg a férfiaknál 14 éves korban határozták meg, és egységesen 65 éves korig tartott.⁷⁹ Ugyanakkor megtevesztő lehet a kialakult kép, mert az összes római tartomány közül Egyiptomból került elő a legtöbb adózásra vonatkozó régészeti lelet. E korszak pénzügyi és társadalmi viszonyainak pontosabb

megismerését segítette, hogy a régészek 1788 óta, több tízezer papiruszra rögzített hivatalos irat töredéket tártak fel és tettek közzé. Csak az Asszuáni gát építéskor több mint 60.000 ezer papiruszt fedeztek fel. Ezek a bizonyítékok részletes leírást adnak az egyiptomi adóigazgatásáról és adóterhekről, de nem adhatnak valós képet a birodalom egészének adózásáról.

A rómaiak kevés új adófajta vezettek be, de ezek közül a legfontosabb az Augusztus által bevezetett *tributum capitis* (λαογραφία) elnevezésű fejadó volt, amit Egyiptomban *laographia* néven ismertek, majd a birodalom többi provinciájában is bevezettek. Ezt a tényt,⁸⁰ valamint az adó alanyok körének pontos meghatározását több szerző vitatja.⁸¹ Az bizonyos, hogy ezt az adót a helyi lakosok a római birodalom jelképének tekintették, és Egyiptomban alkalmazták első alkalommal, Thébában Kr.e. 24-ben, és erről régészeti bizonyíték is fennmaradt.⁸² Az adó megfizetése alól a római polgárok és rabszolgáik, és néhány helyi hivatalnok mentességet, egyes nagyvárosok lakói adókedvezményeket kaptak. Ezt az adót kizárólag a 14-65 közötti korcsoportba tartozó férfiakra vetették ki, beleértve a rabszolgákat is. Az adó mértéke Egyiptomon belül, kerületektől függően változott, de eltérően alkalmazták a birodalom különböző tartományaiban is.⁸³ Meg kell jegyezni, hogy a fejadó elnevezés gyűjtő fogalom, amelybe a felnőtt férfiak által fizetett *tributum capitis* vagy a mindkét nem tagjaira kivetett *halike* éppen úgy beletartozott, mint az egyes foglalkozásokat terhelő adók. Különleges fejadó terhelte a katonai ki-

képzés alatt álló férfiakat, amit *ephebek* néven vetettek ki. Ennek alkalmazását Oxyrhinchos területéről Kr.e. 16/15-ből származó papiruszok igazolják.⁸⁴ Egy második századi sóadó igazolási töredék szerint, Augusztus uralkodása alatt, ezt a háromszáz évvel korábban bevezetett adót még mindig kirótták a férfiakra, 4 obol /év mértékben. Ez azt is bizonyítja, hogy a kor gazdaságában nem érvényesülhetett jelentős infláció, ha több száz év után még a korábbi adómérték kivetése elegendőnek bizonyult a közfeladatok ellátásához. Az eddig feltárt történelmi adatok azt igazolják, hogy Egyiptomban a nők mentesültek néhány fejadó típus megfizetése alól.⁸⁵ Erről az általános mentességről azonban nincs egységes szakmai álláspont. Rathbone szerint⁸⁶ a római megszállás korától a nők is fizettek éves fejadót *syntaxi* néven, de nem tartja kizártnak, hogy a későbbiek során ez alól mentességet szereztek. Az valószínűnek tűnik, hogy olyan fejadó jellegű adókat, mint az *annona* rész elemét képező *indiai pénz* (τὰ ἀργυύρια της Ἰνδίας) nevezetű távolsági kereskedőket terhelő fizetési kötelezettséget a jelenlegi ismereteink szerint nőkre nem vetették ki. Ahogy ezt a korábbiakban bemutattam, valószínűleg ezt a tevékenységet, a római megszállás korszakáig nők ritkán végezték.⁸⁷ A Kr.u. III. századból fennmaradt koptoszi adatok azt bizonyítják, hogy az Indiával folytatott kereskedelem robbanás szerűen növekedett, és ebben a fellendülésben már női kereskedők is részt vettek. Rathbone említést tesz olyan gazdag hölgyekről, akik jelentős templomi felajánlásokat tettek, mint Vörös tengeri hajó tulajdonosok

és kereskedők.⁸⁸ A római kori *Egyiptom* adórendszerében, az eddig említettekén kívül is léteztek olyan adók, amelyek megfizetésére csak a férfiakat kötelezték. Ilyen volt az *újoncok aranya*, *aurum tironicum* (χρυσὸς τῶν τιρώνων) vagy a halászok aranya (ὁ χρυσὸς τῶν ἁλιέων), illetve a jelentős terhet jelentő közmunkák adóját sem vetették ki nőkre. Más adók esetében nem zárhatjuk ki, hogy azt nők is fizethették. Így a prémium termékek adóját, az *öszvérek* adóját (ὁ χρυσὸς τῶν βουρδώνων) vagy a *chrysgaryront* (τὸ χρυσάργυρον).

A fejadó bevezetése szorosan összefüggött az adóalanyok számának és vagyoni helyzetének meghatározására szolgáló *cenzussal*, népszámlálással, aminek eredeti egyiptomi jelentése is az volt: polgárok nyilvántartása. Ezt a jogintézményt egyes szerzők júdeai eredetűnek tartják.⁸⁹ Az biztosnak tűnik, hogy Dávid király országában, legalább egy alkalommal, elrendelte népszámlálás végrehajtását, ami rendkívül népszerűtlen volt, és még „Sámuel második könyve is bűnös cselekedetnek tartotta, mert a megszámláltak inkább ki vannak téve az ártó mágia hatásának.”⁹⁰ Valószínűbb azonban, hogy ezt Egyiptomban nem zsidó mintára hozták létre, mert már az első fáraók korában alkalmaztak olyan adózási nyilvántartást, amiben az adótárgy adatait és a tulajdonos etnikai besorolását rögzítették.⁹¹ Ezekben a korai dokumentumokban női adóalanyok nevét még nem tárták fel. Az adó alapot megállapító *cenzus* közvetett célja volt az is, hogy más adók alkalmazását segítse. Ez alapján vetették ki a kereskedelmi adót (χρυσάργυρον) és a zsidók adóját és

más fejadókat. Annak érdekében, hogy az adóalanyok nyilvántartását folyamatosan frissítsék, a vagyoni cenzust 14 évente megismételték, és a közben nagykorúvá váló férfiak neveivel kiegészítették.⁹² Az egyiptomi Oxyrhinchos kerületben, Kr.u. 89. október 1. napján kiadott papirusz azt bizonyítja,⁹³ hogy Egyiptom *praefectura*, saját belátása alapján, ennél rövidebb időközönként is elrendelhetette a nyilvántartás hatályosítását: „ne legyen már szükség újabb bevallásra, úgy rendelkezem, hogy az irattár felügyelői ötévente nézzék át a birtokleveleket, és az átiratokba vezessék be minden egyes személy aktuális vagyoni helyzetét községenként és fajtajaként.” Augustus rendeletére Kr. u 14-től a népszámlálási nyilvántartást kiterjesztették a nőkre és a gyerekekre.⁹⁴ Ezt a gyakorlatot a későbbiekben is fenntartották, ahogy ezt a Kr. u 91-ből származó töredék is igazolja.⁹⁵ Az adóbevallási nyilatkozat néhány esetben még az adóalany személyleírását is tartalmazta, aminek célja a közterhek elől elmenekült adóalanyok beazonosítása volt.⁹⁶

A korszak legfontosabb adófajtája az *annona* a földadó volt,⁹⁷ amit minden nagykorú férfinak és nőnek fizetnie kellett a tulajdonában lévő földbirtok után. Fontosságát jelzi, hogy a Birodalom bevételeinek több mint 60% a földből származott, és alapvetően ebből finanszírozták a hadsereg és a birodalmi adminisztráció működését, és ebből látták el a nagyvárosi szegényeket is. Ennek az adónak azonban nem csupán egyetlen alkalmazott formája volt, jobban leírja a lényegét, ha azonos rendeltetésű céladók csoportjának tekintjük.

A római korszak vége felé, a Kr.u. IV. században, lényeges változás történt az adóalap számításában, megváltozott a földadó kiszámításának módja, és bevezették a *capitatio-iugatio* rendszerét. Ennek lényege az volt, hogy nem kizárólag a föld mérete alapján határozták meg a földadó összegét, hanem egy több tényezős számítási kulcs segítségével becsülték fel az adótárgy valós jövedelemtermelő képességét. Ez tehát nem új adófajta, hanem az adó kiszámítására használt szempontrendszer volt, amelynek elemei eltérőek lehettek az egyiptomi *nomosok* között, és a Római Birodalom más tartományaiban. A mezőgazdasági birtok teherviselő képességének meghatározásakor olyan jogilag részletesen meghatározott tényezőket vettek figyelembe, mint a föld fekvése, termékenysége, művelési ága, rendelkezésre álló emberi és állati munkaerő nagysága. Különbséget tettek a *capitatio humana* (rabszolgamunka) a *capitatio plebeia* (szabad jogállású ember munkája) és a *capitatio animalum* (állati munkaerő), az igénybe vett férfi és női munkaerő között. A női munka hatékonyságát alacsonyabbnak tartották, ezért jövedelemcsökkentő tényezőként kezelték. Az adónyilvántartásban szereplő „fejek” kifejezés az emberi munkaerő elszámolási egysége volt, ami megegyezett egy férfi vagy két nő munkaerejével. „Mint korábban is az egy férfi vagy két nő becsült fejegységként kell alkalmazni” fogalmazott a *Codex Theodosianus*. Ez a szabályozás a női munkaerő leértékelésének tűnhet, valójában adókedvezményt biztosított a földbirtok használójának a női munkaerőhöz kapcsolódva. Talán ehhez

a földadóhoz kapcsolódik az SB 7756. számú papyrusz,⁹⁸ amelyben egy női adózóról szól és a 14. sorában használt kifejezés valószínűleg a földadóra utal.⁹⁹ A feltárt szöveg hiányosságai miatt azonban azt sem zárhatjuk ki, hogy az eddig feltételezettekkel szemben a nők fejadó fizetési kötelezettségéről szól.

IX. A női adózókat megillető méltányosság és igazságosság érvényesülése a római kori Egyiptomban

A rómaiak, főként a diocletuánuszi pénzügyi reformok idején, törekedtek a saját nézőpontjukból igazságosnak tűnő adórendszer megteremtésére.¹⁰⁰ Ezt azonban nem az adózói jogok védelmében, hanem az adó alanyok adófizetési képességének megőrzése és az arányos tehát hatékonyabb adóterhelés megvalósítása érdekében tették. Egyes szerzők úgy vélik, hogy a principátus korában az adókötelezettségeket a vélelmezett teherviselési képesség szerint állapították meg, és így a közterhek nagy részét a közösségek jó módú tagjai viselték.¹⁰¹ Ennek az adópolitikai célnak a létezését igazolja egy a római polgárok közkötelezettségeit meghatározó rendelet is,¹⁰² ami kimondta: „a tartományi helytartó gondoskodik a közkötelezettségeknek és a tisztségeknek a városokban egyenlően, felváltva, életkor és méltóság szerint történő elosztásáról, nehogy ugyanazon váltakozás nélküli és gyakori elnyomása miatt a községek vagyona férfiakban, egy-

szersmind erőben megfogyatkozzék.” Az adózási igazságosság érvényesüléséről tanúskodik a dokumentum 3. bekezdésének (3) szakasza is, amely kifejezetten a nők védelmében fogalmazta meg: „Fizikai munkával járó közkötelezettségek *corporalia munera* viselését nők esetében maga a nemük zárja ki.” A polgárok által fizikai munkával teljesítendő adó kötelezettségek a közterhek fontos részét képezték Egyiptomban, amelyek teljesítését számos formában követelhatték, mint gátépítés, útfenntartás, terményadók cséplése és szállítása. Kiemelkedően fontos lépés volt a nők mentesítése a közmunka adók alól, amely intézkedés a női adózók pozitív megkülönböztetésének korai példájává vált. Ennek a mentességnek a jelentőségét megérthetjük abból a Paphnutisz¹⁰³ számára a negyedik században kiadott adó igazolásból, ami előírta a férfiak számára napi egy köbméter föld kitermelését és elhordását.¹⁰⁴ Ennek folyamatos teljesítése az egyiptomi éghajlati körülmények között még edzett férfiaknak sem lehetett könnyű. Erre az adókedvezményre hivatkozik egy Apollinarion nevű nő is, Kr. u. 200-ban benyújtott levelében.¹⁰⁵ A *dioikétéshez* címzett beadványában a Tiberius Alexander által kiadott 145/5. számú végzést jelölte meg méltányossága jogalapjaként, amely megtiltotta, hogy asszonyokat földművelésre kényszerítsenek. A nők hosszú ideig valóban mentesítve voltak a kényszerű földbérlés vállalása alól, ami a földhöz kötött fél szabad jogi helyzetű emberek nagy terhet jelentő közmunka adója volt. Ez a kedvezmény az időszak végére valószínűleg megszűnt, mert fennmaradt a

késő római korból egy női adózó által benyújtott másik kérelem, amelyben azt kérte, hogy mentesítsék a föld megművelésének kötelezettsége alól, mert férfi munkaerő hiányában túl gyenge a föld megműveléséhez.¹⁰⁶ A petíció tehát azt is jelenthette, hogy ebben a korban általánosan érvényesülő női közmunka mentesség már nem létezett. Ennek az egyiptomi kedvezménynek a fontosságát jelzi, hogy a Sumer és Akkád és a Mezopotámiai királyság korai időszakában a rabszolganők még a legnehezebb fizikai munka elvégzése alól sem voltak felmentve. Kizárólag a „tisztátlan” napjaik alatt mentesültek a munkakötelezettség alól,¹⁰⁷ és csak a királyi alkalmazottak feleségeit nem terhelte személyes munkavégzési kötelezettség.¹⁰⁸ Ahogy ezt az első században, az egyiptomi Koptos városában Kr. u. 90-ben készült adó behajtási jegyzőkönyv bizonyítja, a vállalkozó nők nem élvezhettek adómentességet. A több ezer éve kialakult adóigazgatási gyakorlat alapján az egyiptomi *praefectus*, minden évben előzetesen megállapította a tartomány egészére tervezett adóbevétel összegét, amit a kerületi, majd a járási elöljárók a települések vélelmezett teherbíró képessége alapján azok között szétosztottak. Ezt követően a helyi adóalanyok és adózói csoportok pontos fizetési kötelezettségeit a falusi vagy városi elöljárók, illetve bizottságok, a harmadik századtól¹⁰⁹ városi tanácsok¹¹⁰ állapították meg. Egy ilyen adó teher elosztásáról szóló jegyzőkönyv maradt fenn Koptos városából.¹¹¹ Ez alapján tudjuk, hogy: „kézműves 8 drachma, prostituált 108 drachma, markotányosnő 20 drachma,

minden nő 4 drachma, számár 2 obolos, jó állapotban lévő szekér 4 drachma” adóterhet viselt évente. Ez azt is jelenthette, hogy a kereső foglalkozást űző nők ebben az időszakban és ebben a régióban, biztosan adófizetők voltak. Vitatott lehet az adóalanyokat kijelölő „minden nő” megfogalmazás pontos adózási tartalma. Ez jelentheti azt, hogy minden más, tehet a jegyzékben nem említett foglalkozást űző nő is általány adóként 4 drachma fizetési kötelezettség terhel, tehát az írnok csupán a kereső foglalkozást űző nők felsorolását egyszerűsítette. De jelentheti azt is, hogy a jegyzőkönyv a nőket terhelő olyan fejadó kötelezettségről számol be, amelynek a létezését eddig más források nem igazolták. További érdekessége az idézett töredéknek, hogy rögzíti két alapvetően a nők által űzött foglalkozás a markotányosnők és a prostituáltak adófizetési kötelezettségét. A markotányos olyan vándorkezeskedő volt, aki a vonuló hadseregeket követte, és a katonák számára nyújtott különféle szolgáltatásokat. Ebben az esetben egyértelműen meghatározható, hogy az adókötelezettségük alapját nem az általuk értékesített dolgok és szolgáltatások értéke határozta meg, a mai fogyasztást terhelő adókhhoz hasonlóan. Éppen ellentétesen, tevékenységükre általány adót alkalmaztak. Ami a prostituáltak adóját illeti annak érdekessége nem ennek a tevékenységnek létezésében, hanem annak megadóztatásában ragadható meg. Ahogy erre már Weber is rámutatott, nincs olyan történelmi korszak és nincs olyan társadalom, amelyben ne ismernék a prostitúciót.¹¹² A legtöbb ókori társa-

dalom azonban nem kívánt hasznot húzni ebből a tevékenységből,¹¹³ csak eltúrte azt szakrális eredete miatt. Az ókori Egyiptomban sem tiltották ezt a foglalkozást. Hérodotosz számolt be arról az egyiptomi apáról, aki építkezése miatt rossz anyagi helyzetbe kerülve saját lányát küldte a bordélyba dolgozni, hogy a megszerzett jövedelemből fizethesse ki az építészeket.¹¹⁴ Arról azonban, hogy ezt a tevékenységet korábban, az önálló egyiptomi birodalom alatt adóztatták volna, nincs adatunk. Ezt a közteherfajtat a római joghatóság alatt, a principátus idején Egyiptomban és más provinciákban is bizonyítottan alkalmazták.¹¹⁵ Egyes vélemények szerint ez az adófajta egészen Kr. u 498-ig fenn maradt. Ezzel szemben *Sven*¹¹⁶ úgy véli, hogy Claudius ezt a fizetési kötelezettséget eltörölte.¹¹⁷

Az egyiptomi adórendszer római korszakában a női adózóknak több lehetőségük volt méltányosságot, tehát egyedi elbírálást kérni adóügyeikben. Úgy tűnik, az archaikus, adó alanyokkal szembeni rideg egyiptomi adórendszert, amelyben a közmunka elvégzését és az adófizetést szigorúan ellenőrizték és a legkisebb késedelmet is büntették, átalakította az a római joggyakorlat, amely lehetőséget biztosított a méltányosság¹¹⁸ alkalmazására.¹¹⁹ A római jogrendszer számos esetben meglepően empatikus volt a nők kiszolgáltatott helyzetével kapcsolatban. A büntetőjogban, Constantinus császár a pénzhamisítás miatti büntetés kiszabásánál a nőkkel szembeni pozitív megkülönböztetést írt elő.¹²⁰ Számos más jogi szöveg és papirusz is bizonyítja, hogy az első és a negyedik század

között Egyiptomban is érdemes volt a nőknek a kedvezőtlennek vélt egyéni élet helyzetükre hivatkozni a hivatalos beadványaikban.¹²¹ Grubbs említ egy a római megszállás korából származó papiruszt, amelyben a női adózók természetükből fakadó gyengeségükre hivatkoztak az adóhatósághoz intézett petíciójukban, és különleges bánásmódot igényeltek. Ebben az időszakban a méltányos eljárásra különösen az özvegyek és az apjuk halála miatt elárvultak hivatkozhattak eredményesen.¹²² Az egyiptomi jog ezen a területen hasonló volt más ókori államok gyakorlatához (Asszíria, zsidó királyságok, Mezopotámia) és a nők özvegyi státuszukban, illetve az öröklés jogi folyamatában, számíthattak a közösség és a hatalom, jogi és erkölcsi támogatására.¹²³ Ennek az eljárásnak az elvi alapja már évezredekkel korábban kialakult, és az özvegyek eltartása és a szegények támogatása az ókori társadalmakban általánosan követett erkölcsi parancs volt.¹²⁴ A kilencedik dinasztiahoz tartozó Heti fáraó a Kr. e XXII. században, életére visszatekintve azt tartotta fontosnak megörökíteni, hogy: „Gazdag voltam gabonában, így amikor szükség volt rá, zsák és kosárszámra adtam a gabonát a városnak. Minden polgárnak kiutaltam a maga adagját, ugyanígy a feleségének is, adtam az özvegyeknek és gyermekeiknek is. Elengedtem minden adót, amelyet az elődeim vetettek ki.”¹²⁵ A Kr. e. XX. században élt egyiptomi kormányzó I. Szeszósztrisz azzal büszkélkedett: „egyetlen polgár lányán sem követtem el erőszakot, egyetlen özvegyet sem sanyargattam, egyetlen parasztot sem akadályoztam munká-

jában. Az én időmben nem voltak szegények és éhezők. Ugyanúgy adtam az özvegyeknek, mint a férjes asszonyoknak, és az osztásnál sohasem részesítettem előnyben a hatalmasat a kicsinytel szemben.” A XII. dinasztia egyik uralkodója ezt írta uralkodásáról „El-láttam a szűkölködőt és felneveltem az árvát.”¹²⁶ A legismertebb Kr.e. XVI-XI-II. században keletkezett egyiptomi vallási szövegbe, a Halottak Könyvébe is bekerült az életből távozók vallomásának egyik elemeként, hogy „nem sanyargattam az özvegyet”. Ez az attitűd más ókori vallási-jogi szövegekben is közvetlen módon megjelenik. Mózes 5. könyve, a zsidók számára követendő parancsként fogalmazta meg: „mikor learatod az aratni valódat a te meződön, és kévét felejtessz a mezőn, ne térj vissza annak felvételére, az özvegyé legyen az.”¹²⁷ Hasonló példát találunk Mezopotámiában, is ahol feltártak egy kódex töredéket, amelyben Urukagina, Lagasi despotája Kr. e 2400 körül, úgy fogalmazott, hogy uralkodásának egyik célja az „igazság helyreállítása” és nem engedélyezte, hogy „az özvegyeket és szegényeket elnyomják az erősek”.¹²⁸ Hammurapi az Óbabilóni Birodalom létrehozója hasonló értékek követéséről vallott az i.e. XVIII. században „Nem voltam rest és nem voltam hanyag, amikor azokról az emberekről kellett gondoskodnom, akiknek őrzésével engem bízott meg Marduk. Békében gondoskodtam róluk, és bölcsességgel oltalmaztam őket. Azért írtam értékes szavaimat erre az emlékkőre, hogy érvényt szerezzek az özvegyek és árvák jogainak.”¹²⁹

X. Záró gondolatok

Ha az ókori egyiptomi nők gazdasági szerepvállalását a XIX. századi egyiptomi nők lehetőségeivel vetjük össze, akkor számos meglepő párhuzamot találhatunk. Mindkét rendszert alapvetően a férfiak uralták, és csak kevés nő volt képes leküzdeni a vitathatatlanul létező akadályokat, és jelentős szociális mozgástérre és gazdasági önrendelkezésre kizárólag a művelt és vagyonos nők számíthattak. Mindkét korszakra igaz lehet Tucker megállapítása, hogy a nők helyzetét a társadalmi osztályuk, valamint foglalkozásuk és lakóhelyük határozta meg elsősorban.¹³⁰ Azonos a két korszakban az is, hogy a szegény nők helyzetét az teljes alárendeltség jellemezte. Ezen túlmenően magában az adórendszerekben is találhatóak azonos vonások. A nők mindkét időszakban az adóigazgatás árnyékában maradtak, mert az adókötelezettség nem az egyénekre, hanem a családokra nehezedett, és mind az ókorban, mind a XIX. században a nők adóalanyként csak kivételesen jelenhettek meg. További jellegzetességként említhető, hogy hasonlóan az ókori adórendszerhez, az adóalanyok az adóik nagy részét a XIX. században is terményben, tehát gabonában, gyapotban, olajban fizették.

A két rendszer között néhány lényeges különbség is megállapítható. A XIX. századi iszlám kultúrában a nők vagyona és gazdasági forrásai felletti férfi dominancia markánsabban érvényesült, mert ebben a társadalomban a nők szerepe nem a társadalmi és gazdasági kiteljesedés, hanem a család

összetartása, elsődlegesen a gyerekek nevelése volt.¹³¹ A nők rendelkeztek ugyan korlátozott öröklési képességgel, de kizárólag az férfiaknak járó örökrész felét szerezhették meg. Ebben a jogi gyakorlatban is az iszlám kultúra hatása jelenik meg, amely szerint a nő vagyonának célja, hogy önmagáról gondoskodjon, míg a családról történő anyagi gondoskodás a férfi kötelessége. Al-Sayyid Marsot azonban úgy véli, hogy a kép nem ilyen egyszerű, és a nők ebben a korban is aktív gazdasági szereplők lehettek, kereskedhettek és vállalkozhattak. Érvként említi, hogy a regisztrált szerződések 30-40 százalékát nők kötötték a XIX. század második felében,¹³² és a középosztálybeli nők rendelkeztek gazdasági aktivitással és a jómódúak a férfiakkal megegyező módon lehettek befektetők, vállalkozók. A szerző úgy véli, hogy a vagyonunkkal arányosan a nők társadalmi befolyása is nőhetett. Azt látnunk kell, hogy a XIX. században a társadalmi és szociális viszonyok a gyors gazdasági változások miatt átalakultak. Egyiptomot a francia, majd az angol hatások átalakították. Az ország sokat megőrzött ugyan a korábbi feudális jellegzetességeiből, de a modernizáció megkezdődött.¹³³ Noha a század elején a termelés még a hagyományos szerkezetben folyt, a nagygazdaságok már exportra termeltek, míg a kisgazdaságok a helyi és az országos piacot látták el, de a gazdaság ritmusát már Európa adta. A század utolsó harmadára ezek a családi termelő egységek elveszítették gazdasági jelentőségüket, és a gyapot előállítására szakosodott nagybirtokok szerepe növekedett. Az állam közpon-

tilag határozta meg a termények árát és a béreket is, és irányította a termelést.¹³⁴ Ezek a gazdasági változások hatással volt a nők jogi helyzetére is,¹³⁵ és etnikai besorolásuknak és lakóhelyüknek jelentősége lecsökkent, és a műveltség valamint a vagyon vált mérvadóvá. A jómódú nők gazdasági aktivitása megerősödött, amit segített, hogy hatályba léptettek néhány európai mintát követő jogi normát. Megállapíthatjuk a két egymástól legalább 14 évszázad által elválasztott társadalomban a nők gazdasági szerepvállalása, a vallási és a technikai különbségeik ellenére,¹³⁶ több hasonlóságot, mint különbséget mutat. Azt láthatjuk, hogy a szegény vagy átlagos jövedelmű nők nagy tömegének helyzete az eltelt közel másfél évezred alatt nem vált kedvezőbbé.

Összegzésként megfogalmazhatjuk azt is, hogy a több mint háromezer évig működő egyiptomi adórendszerben a nők adózási helyzetét és szerepét, döntően befolyásolta az állam gazdasági fejlődése. Abban az időszakban, amikor a természetes gazdálkodás átalakult és kifejlődött a piac, valamint általánossá vált a pénz használata, akkor a vagyon jogilag egyenrangú nők gazdasági és adózási szerepvállalása is megnövekedett. Az ókori Egyiptom adórendszerében következetesen érvényesült az a megkülönböztetés, amelyben élesen szétválasztották az aktív és inaktív nők közteherviselési kötelezettségeit. A gazdasági életben szerepet vállaló nők semmilyen kedvezményre nem számíthattak, és vagyonukat, üzleti tevékenységüket, megtermelt nyereségüket a férfiakéval azonos mértékben adóztatták. Ezzel szemben adómentességek-

kel és kedvezményekkel támogatták a kisvállalkozó, vagy gazdaságilag inaktív nőket, özvegyeket. Egyes fejadókat egyáltalán nem, míg más adókat kedvezményesen fizethettek, továbbá hosszú ideig mentesültek a közmunka adók teljesítése alól, és számíthattak az adóigazgatásban méltányos elbánásra. Az egyiptomi nőknek, több ezer évvel ezelőtt nyújtott adókedvezmények megítélésekor figyelembe kell vennünk, hogy a nők politikai és polgári jogai a XX. század közepéig még a fejlett államokban sem érvényesülhettek teljes körűen, és személyi és vagyoni jogállásuk kedvezőtlenebb volt a férfiakénál. Franciaországban és Svájcban csak a második világháború után tették lehetővé, hogy a férjzett nők a férjük ellenjegyzése nélkül saját bankszámlájuk felett korlátlanul rendelkezheszenek,¹³⁷ Az Egyesült Államokban az 1970-es évekig rosszabb hitelbesorolást kaptak a nők és „a férjzett nők még akkor sem kaptak hitelt, ha nekik volt állásuk, de a férjüknek nem.”¹³⁸ Ezzel a mércével mérve egy archaikus rabszolgatartásra épülő állam néhány emberi jellemzőre érzékeny adóztatási politikája kétségtelenül figyelemre méltó. A nőkkel szembeni pozitív bánásmóddal Egyiptom évezredekkel megelőzte a világ adórendszereit, és már az ókorban olyan feltételeket teremtett, ami még sokáig nem talált követőkre.

1 Tanulmányomban a Kr.e. 3500-Kr.u. 476-ig terjedő időszakot vizsgálom.

2 A legismertebb vezető szerepet betöltő egyiptomi nők közül megemlíthetjük Hatsepszutot, I. Hetepherest, Kleopátrát, Arsziñoét.

3 Weber, Max: Gazdaságtörténet. KJK, Budapest, 1979. 325.o.

- 4 Nifosi, Ada: *Becoming a Woman and Mother in greco-Roman Egypt*. Routledge, Abingdon, 2019. 6.
- 5 Wilson, Hilary: *People of the Pharaohs*. O' Mara Books Limited, London, 1999. 65.
- 6 Wenig, Steffen: *Die Frau im Alten Agypten*. Leipzig, 1967. 11.o
- 7 Herzog, Roman: *Az ősi államok*. Corvina Egyetemi Könyvtár, Budapest, 1999. 247.o.
- 8 Wilson: i.m. 66.o.
- 9 I. Hammurapi törvénykönyvének 7. szakasza, valamint a közép asszír törvények (III. 3-6) szerint a fiatalkorúak és a nők korlátozva voltak a vagyoni ügyletek lebonyolításában. Djakonov, Igor Mihajlovics: *Az ókori közel-kelet társadalma*. ELTE Ókori Történeti Tanszék kiadványa, Budapest 1972. 167.o
- 10 Foxhall, Lin: *Studying Gender in Classical Antiquity*. Cambridge University Press, 2013. 188.o. A krétai Gortyni törvényeiből tudjuk, hogy a lány örökösök, a fiuknak járó örökrész felére tarthattak igényt, amibe a korábban adott hozomány értékét is bele számították. A törvény által biztosított örökhányadnál nagyobb örökség átadását a törvény megtiltotta. „Ha az atya még életében adni akar férjhez menő lányának, adjon a törvény szerint, többet azonban ne.” Schwyzer, DGEEP, 179. IV.32-V. 55., VI. 1-46. A Közép-Görögországi Lokrisi i.e. V. századból származó földbirtoktörvénye szerint a lány kizárólag akkor örökölhett, ha az örökhagyónak nem volt fiúgyermeke. Solmsen, IGDI, 46.
- 11 Kivételként említi Livius (XXXIX. könyvének 19. fejezetében) azt a Kr.e. 186-ban hozott szenátusi határozatot, amely engedélyezte Fecenia Hispalának, hogy a férje után rámaradt vagyon felett úgy rendelkezzen, mintha azt a vagyoni jogát a férje jogszerűen ráruházhatta volna. Témánkra vonatkozóan említhető még a „lex Voconia” Kr. e. 169-ből.
- 12 Flavius Josephus: *A zsidók története*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1980. 85.o.
- 13 Wenig: i.m. 12.o.
- 14 Lásd részletesen Nifosi, Ada: *Becoming a Woman and Mother in greco-Roman Egypt*. Routledge, Abingdon 2019.
- 15 Herodotosz Dareiosz adórendszerének bemutatásakor több népcsoportot említ, akik „adómentes területen” élnek. Herodotosz, III. 89-97.o.
- 16 Duncan-Jones, R.: *Money and government in the Roman Empire*. Cambridge University Press, 1994. 83.o.
- 17 Nifosi, Ada: *Becoming a Woman and Mother in greco-Roman Egypt*. Routledge, Abingdon, 2019. 9.o
- 18 Strab.VIII 5, 5, p.
- 19 Spárta és Athén polgárai adómentességet kaptak történelmi szerepük miatt. Clark,Patrick E.: *Taxation and the Formation of the Late Roman Social Contract*. Spring, 2017. 23.o.
- 20 Wallace, Sherman Leroy: *Taxation in Egypt from Augustus to Diocletian*. Princeton University Press, 1938. 135-169.o.
- 21 Dig.I 15,8,7.
- 22 Ranovics: i.m. 298.o.
- 23 Pliny, Ep.x.6.
- 24 Rathbone,Dominic: *The imperial finances*. In *The Cambridge Ancient History*, 1996. Vol.10. 312.o és Scheidel,Walter: *The early Roman monarchy*. In Monson and Scheidel, eds. 2015. 229-257.o.
- 25 Weber: i.m. 430.o.
- 26 P. Oxy. II 246, A K.r u 66-ban keletkezett papirusz bizonyítja, hogy még a bárány szaporulatról is írásban és esküvel megerősítve kellett nyilatkoznia.
- 27 Kajtár,István-Herger,Csabáné. Egyetemes állam és jogtörténet Dialóg Campus Budapest-Pécs, 2013 36-37.o továbbá Földi,A-Hamza,G. *A római jog Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest, 1996 600.o*
- 28 Az ókori, szakrális elemekkel átszőtt gazdaságokban a férfiak egyes csoportjaira vonatkozó korlátozásokat is ismerünk. Polányi említi az eszunnai Bilalama király törvénykönyvét, amelynek 45. cikkelye a vallási méltóságokat kizárta az üzleti életből. Polányi: i.m. 110.o. Hasonló korlátozást találunk a római szentátorokra vonatkozóan is.
- 29 Finley, Moses I.: *Politika az ókorban*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1995. 27.o.
- 30 Szilágyiné, Heinrich, A.: *A nők közjogi szerepe az ókori Rómában*. Miskolci Jogtudó, 2018/1. 36.o
- 31 Herzog: i.m. 89.o.
- 32 Platon is különbséget tett a két kereskedő típus között. Platon, *Az állam*, 371 D .Ugyanígy határozza meg a különbséget Xenophon, *Memorabilia* III. 7. 6 .
- 33 Maga az „emporosz” kifejezés is utazót jelent. Knorringa,H. *Emporos Amsterdam. 1926 13.o.*
- 34 Polányi, Károly: *Kereskedelem, piacok és pénz az ókori Görögországban Gondolat, Budapest. 1984, 185.o*
- 35 Polányi, Károly: i.m. 185.o
- 36 Erről lásd részletesen Nifosi,Ada: *Becoming a Woman and Mother in greco-Roman Egypt* Routledge Abingdon 2019, könyvét, továbbá P.Mich.VIII. 464, P. II. 123 recto, P.Oxy.31.295. BGU I 332.
- 37 Weber: i.m. 401.o
- 38 *Digesta* 27, 1, 6, 8-12. Kr. u 2. század második fele
- 39 Kr.e.2030-Kr.e. 1650 közötti időszakban
- 40 Nifosi: i.m. 4. o.

- 41 Wilson, Hilary: *People of the Pharaohs* O' Mara Books Limited London 86-87.o
- 42 IGRR I. 1183. Koptos Kr. u 90.május 10.
- 43 *Digesta* 27, 1, 6, 8-12. Kr. u 2. század második fele
- 44 Hopkins, Keith: *Introduction*. Pp.ix-xxv in Garnsey-,P-Hopkins,K -Whittaker,C,R.: *Trade in the Ancient Economy*. Chatto and Windus, London, 1983. xi-xii.
- 45 Hopkins: i.m. xi-xii.
- 46 Kóthay, Katalin Anna: *Kereskedelmi utak Egyiptomban az első Átmeneti Kor és a Középbordalom idején. Ökonómia és ökológia*, 3. 2015. 83.o.
- 47 Weber: I.m. 401.o.
- 48 Smither, P,C.: *The Semnah. Despatches*. *Journal of Egyptian Archaeology*, 1945. 31. és 5.o. és Trigger, B,G.: *Nubia under the Pharaoh*. Thames and Hudson, London, 1976. 68.o.
- 49 Weber: i.m. 165.o
- 50 Weber: i.m. 64.o.
- 51 Djakonov,Igor Mihajlovics: *Az ókori Közélet társadalma*. ELTE Ókortörténeti Tanszék 2. Bp., 1972. 61.o.
- 52 Papyri Oxy.3420.37 továbbá Papyri Oxy. 3428.19
- 53 Papyri Oxy. 3423.9 és SB 7756.12
- 54 Sheridan, J.A.: *The anabolikon*. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 124. 1999. 211-217.
- 55 P.Oslo 88.27 és P. Oslo 88.8
- 56 Papyri Oxy. 3408.12 és SB 7756.4
- 57 Roth, Peter: *Die Steuergeschichte des Römischen Reiches*. Hamburg, Diplomica Verlag GmbH, 2017. 36.o.
- 58 Erről bővebben lásd: Arrianosz, Anabaszisz,I-II., 5. és Tarn, W, W, *Alexander the Great*, 1, kötet, 129.o.
- 59 Rowlandson, Jane Szerk.: *Women and Society in Greek and roman Egypt*. Cambridge University Press, 1998. 8.
- 60 Polányi, Imre: *Az ókori világ története*. Tankönyvkiadó, Bp. 1976. 201.o.
- 61 Rathbone, Dominic: *Egypt, Augustus and Roman taxation*. *Cahiers du Centre Gustave Glotz*,4, 1993. 83-84.o.
- 62 Rathbone: i.m. 91. o.
- 63 Rathbone: i.m. 84.o.
- 64 Az ilyen típusú személyi kedvezmények az ókorban gyakoriak voltak. Említi Flavius, Josephus: *A zsidók története* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1980. 298.o, továbbá Rathbone; i.m. 87.o.
- 65 Nifosi: i.m. 6.o.
- 66 Nifosi: i.m. 9.o.
- 67 Bagnall,Robert S.-Cribiore,Raffaella: *Women's Letters from Ancient Egypt 300 BC-AD 800*. University of Michigan Press, 2015. 9.o
- 68 Rathbone: i.m. 81.o
- 69 Tóth, István: *A rómaiak Magyarországon*. Gondolat, 1979. 168.o.
- 70 Sven, Günther: *Taxation in the Greco-Roman World: The Roman Principate*, Oxford Handbooks Online 2016 ápr. 2.o.
- 71 Clark,P.E. *Taxation and the Formation of the Late Roman Social Contract* Spring 2017, 5-8.o
- 72 Wallace,S.L.R. *Taxation in Egypt from Augustus to Diocletian*, Princeton University Press 1938, Mitchell, S. *Anatolia:Land, men, and gods in Asia Minor* 1993
- 73 Eck, W. *Government and civil administration*, *The Cambridge Ancient History Vol.11* 282-283.o
- 74 Ranovics, A.B.: *A római birodalom keleti tartományai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956. 253.o
- 75 Hoffmann, Zsolt: *Mezőgazdaság és agrárvisszonyok az ókori Rómában*. JATE Press, Szeged, 2014. 41.o.
- 76 Rathbone: i.m. 4. o.
- 77 Wallace,S.L. op,cit, Neesen,L *Untersuchungen zu den direkten Staatsabgaben in der römischen Kaiserzeit* Bonn 1980, Brunt, P.A. op,cit, Vandorpe, K. *Roman Egypt and the Organisation of Customs Duties*. In *Studien zum römischen Zollwesen*, Duisburg 89-110 2015, Jördens,A. *Government, Taxation, and Law*. the oxford Handbook of roman Egypt. Oxford University Press 2012, Eich, P. *Die Administratoren des römischen Agyptens Herrschen und Verwalten* Cologne Böhlau Verlag 2007
- 78 Tudjuk, hogy léteztek egyes provinciákra vonatkozó különleges adózási törvények, mint a Caius Gracchus által Kr. e. 123-ban beterjesztett „lex de provincia Asia”. Azt azonban nem tudjuk, hogy ez a jogegységesítés vagy a különleges jogállás megőrzése érdekében született.
- 79 Ulp. Dig.L 15,3 pr.
- 80 Johnson, A.Chester: *Roman Egypt*.Baltimore, 1936.534.o.
- 81 Scheidel, Walter: *The early Roman monarchy*. In *Monson and Scheidel*, 2015. 237.o és Udoh, F. E. *To Caesar what is Caesar's Providence*, *Brown Judaic Studies* 2005, 227-228.o, Alcock, S.E. *1 Graecia capta :The landscapes of Roman Greece*, Cambridge University Press 1993, 21-24.o, Jones, A. H.M.-Brunt, P,A. *The Roman economy*. Oxford Blackwell, 1974, 164-165.o
- 82 Rathbone: i.m. 7.o.
- 83 Clark, P,E: *Taxation and the Formation of the Late Roman Social contract*. University of California

2017. 10.o.
 84 Rathbone: i.m. 10.o.
 85 Boeck, Sander.J.A.: Taxation in the later Roman Empire Leiden University 49.o
 86 Rathbone: i.m. 11.o.
 87 Boek: i.m. 118.o.
 88 Idézi Rathbone, Dominic: Koptos the Emporion. Economy and Society, I-III A.D. Topoi.Orient-Occident. supplément 3, 2002. 193.o az O.Petr.244,257 (AD 36-c.40) valamint I. Portes 79, SEG 8.703. alapján.
 89 Rathbone: i.m. 8.o.
 90 Flavius: i.m. 584.o.
 91 Wilson: i.m. 31.o.
 92 Bagnall: i.m. 255.o.
 93 Papyri Oxy.237.,8., 27-43. sor, Sel. Pap.219
 94 Rathbone: i.m. 12.o .
 95 Mich. Pap. 176. Kr.u. 91
 96 Papirusztröredék őrizte meg egy volt rabszolgánól ingatlan bevallását, amelyben a következő olvasható: „termete-közepes, haja-mézszerű, arca-hosszú, jobb könyökén forradás helye látható.” W 201 idézi Ranovics: i.m. 254.o.
 97 Mickwitz, G.: Geld und Wirtschaft im Römischen Reich des vierten Jahrhunderts n. Chr. Helsingfors 1932, 167- 168.o, idézi Boeck: i.m. 114.o
 98 Bell.H.I.: A Byzantine tax-receipt. Mélanges Maspero. II:Orient Grec, Cairo: Imprimerie de l'Institut Francais d' archéologie orientale. 1934-1937. 106-107.o.
 99 Bagnall: i.m. 162. és Oxy. 1905, SB V 7756.
 100 Aristatus Optatus egyiptomi előjáró i.u. 297-ben kibocsátott ediktumából tudjuk, hogy megkísérelték elmagyarázni az adózóknak az igazságosabb adórendszer feltételeit. Clark, P,E, i.m. 41.o
 101 Boeck: i.m. 69.o
 102 Digesta 50,4,1,2, eod. 3 pr.-16,4,3.bekezdésének(15) pontja
 103 Paphnutisz ókori személy volt, aki adóbérlőként vett részt az egyiptomi adóigazgatásban, és az ő tevékenységéhez köthető a feltárt papirusz töredékek jelentős része.
 104 P.Col. idézi Boek: i.m. 166.o.
 105 W 361 Kr.u. 200
 106 Nifosi: i.m. 37.o.
 107 Djakonov: i.m. 74.o és 214.o.
 108 Djakonov: i.m. 225.o.
 109 Ailios Aristeidész tiszteletére állított felirat (OGIS 709) azt igazolja, hogy korábban bulék nem működtek
 110 Lewis,Naphtali: Life in Egypt under Roman rule. Clarendon Press, Oxford, 1983. 107-115.o
 111 IGRR I.1183 Koptos
 112 Weber: i. m. 45.o
 113 Hérodotosz említi, hogy a lídeknel szokás volt, hogy a fiatal lányok prostitúcióból származó jövedelemből gyűjtötték össze a hozományukat. Ennek a jövedelemnek az adózásáról azonban nem ír. Hérodotosz, A görög-perzsa háború, I, 93.o Ennek a gyakorlatnak a kultúrákon és kontinenseken és korszakokon áthúzódó gyakorlatáról tesz említést Lánczy amikor bemutatja, hogy a XV. századi Mexikóban is elterjedt volt ez a hozománygyűjtési gyakorlat. Lánczy, Gyula: A faluközösség eredete. Az ősi társadalom magyar kutatói, Gondolat, Budapest 1977. 271.o.
 114 Wenig: i.m. 24.o.
 115 A görög államok közül igazolt módon, Athénban vetettek ki fejadót a prostituáltakra
 116 Sven: i.m. 9.o és D.C. 60.4.1 Suet.Claud.11.3
 117 Historica ecclesiastica 3.39
 118 A W 238. papiruszból arra következtethetünk, hogy a római adóigazgatást méltányos és lelkiismeretes eljárásra utasították. Egy 168/9-ből származó mendesi töredék (BGU III.903) azt tanúsítja, hogy az adóbeszedésért felelős előjárók hivatalosan kérték a kiszabott összeg csökkentését.
 119 Wilson, Hilary: People of the Pharaohs, O' Mara Books Limited, London 35.o, és Gutgesell, M. Gazdaság és kereskedelem, Egyiptom a fáraók világa, szerk: Schulz, R. és Seidel,M. Vince kiadó 371.o
 120 Szilágyiné: i.m. 35.o.
 121 Cod Theod 15, 2. 1. Kr. u 330. május 18, és Sel. Pap. 281. Kr.u. 55-59.o
 122 Grubbs, J.E.: Woman And Law In the Roman Empire. Routledge, New York, 2002, 48.o
 123 Kajtár - Herger: i.m. 16. valamint 21.o, és Wilson: i.m. 28.o.
 124 Herzog: i.m. 265.o.
 125 Wilson: i.m. 28. o.
 126 Herzog: i.m. 265.o.
 127 Mózes 5. 24,19
 128 Kajtár- Herger: i.m.16.o.
 129 Idézi Herzog: i.m. 264.o.
 130 Tucker, Judith E: Women in nineteenth century Egypt. Cambridge University Press, 1985. 5.o.
 131 Afaf Lufti al-Sayyid Marsot: Women and Men in late Eighteenth-Century Egypt. University of Texas,1995. 9. o.
 132 Afaf: i.m. 12.o.
 133 Tucker: i.m. 4.o.
 134 Tucker: i.m. 21.o.
 135 Tucker: i.m. 4.o.
 136 Elkésérítő, hogy a Thomson Reuters Alapítvány legújabb kutatása szerint a nők jogait az egész arab világban Egyiptomban korlátozzák a leginkább.

BBC NEWS, 12. november 2013.

137 Németh, György: A nők erényei. Női szerepek az ókori Hellaszban. Rubicon, 2001/6.

138 Ferguson, Niall: The Ascent of Money. Penguin Books Ltd., 2008. 279.o.

COLLOQUIUM

Ninjin Bataa

PhD Student, Geza Marton Doctoral School of Legal Studies, University of Debrecen

ICSID: the future of jurisdictional certainty¹

I. Introduction

With the increased caseload in recent years², International Centre for Settlement of Investment Disputes' (ICSID; the Center) arbitration came under scrutiny of investors and contracting states. In the past, the Center made several amendments to the ICSID Arbitration Rule and Additional Facility Rules to meet the demands of the disputing parties.³ Much has changed since the last modifications of the Rules in 2006. Meanwhile, thirteen new contracting states have joined the ICSID Convention, while Bolivia, Ecuador and Venezuela have left. Additionally, some countries, including Australia, no longer include investor-state dispute settlement procedures in their future bilateral trade agreements.⁴ Past fifteen years were full of challenges as well as success of dealing with great number of cases and expanding the number of

Contracting States. Some problems regarding the nature of the Center and its arbitrations became apparent. The majority of criticism were addressed to the lack of transparency, vagueness of the jurisdiction and inconsistent decisions of the tribunals.

Part 2 of this paper will discuss lack of transparency which was criticized as most of the cases affect public interest directly or indirectly and not all of the case materials and decisions are available for the public. Transparency is important due to the fact that investment arbitration is the biggest instrument in pushing forward the development of international investment law. Investor-state arbitration can help to produce a body of international investment law that is more coherent than the judicial endorsement of investment laws that diverge from one national legal system to the next.⁵ On top of that disputing parties were not satisfied with absence of possibilities for third party participation or amicus curiae brief admissions. Part 3 will cover jurisdictional issues that were pointed to the intertwined treaty claims and contractual claims. Matter derives when claimant uses umbrella clause and a contractual violation to set in motion the arbitration process, which usually is initiated by treaty-based violations. And lastly Part 4 will examine the inconsistency in decisions which was alarming the contracting states. ICSID arbitration tribunals gave two opposite decisions in seemingly similar cases. ICSID's reasoning behind that was the cases were ad hoc and individual with differing circumstances. This paper will exam-

ine upper mentioned criticisms and its grounds, suggested solutions and what did the academia and the Center itself offered.

II. Criticism on Transparency

International investment arbitration resolve disputes between a state and an investor of another state who raise allegations that the host state government acted wrongfully. Quite often these disputes arise from matters affecting public interest that are related but not limited to natural resources, environmental and health regulations or disputes with significant financial impacts on the state budget hence tightly affecting the taxpayers. Investor-state dispute settlement (ISDS) follows similar set of rules as commercial arbitration. Usually, commercial arbitration lack transparency and limit public participation in proceedings due to the private nature of parties' relationship. Hence international investment arbitration (IIA) follows the tendency and provide the disputing parties confidentiality based on the private-public nature of the relationship, as it includes a private business entity of different state.

As we mentioned earlier, international investment arbitration is the main instrument in developing the international investment law. Thus such lack of transparency has several negative impacts on international investment law and arbitration. Firstly, it weakens the legitimacy of ISDS system and the decisions delivered with it. Secondly, it eliminates the possibility

of access the decision reasoning which could explain the way investment agreements perceived in practice. And lastly, lack of transparency violates the public's right for information that affect them directly or indirectly. In comparison with other tribunals, ICSID have the most openness and somewhat provided transparency by publishing the awards with the parties' consent. However, parties having a veto power over the publication can potentially create an obstacle. Amendment in Procedural Rules in 2006 were another step forward for the Center as it allowed amicus curiae briefs and participation of third parties in the proceedings.

Transparency became topic of a broad discussion among public since the ICSID Secretariat published a discussion paper in 2005.⁶ One of the problems that paper introduced was lack of transparency in ICSID arbitration proceedings. Thus it proposed that the Center must promote the publication of arbitral awards thus promoting transparency and must encourage amicus curiae briefs being admitted to arbitral proceedings. One of the very few supporters of this proposal was International Institute for Sustainable Development. Opposing to the Center's concern on transparency related expenses, International Institute for Sustainable Development mentioned that UNCTAD's cost did not increase much just because of the public hearing.⁷ And on the other side the fiercest opposition was the investors who did not wish for third party participation in the proceedings.⁸ Despite the fact that discussion papers innovative vision, it

was flawed in couple of ways. Firstly, the Secretariat lack the authority to initiate substantial reform as it is absent from the functions of the ICSID Secretariat.⁹ Secondly, there was a practical limitation because Secretariat officials who were not in the office long enough to see fruition of their proposal.¹⁰ Notwithstanding that discussion paper did not have a competence to be finalized, it became the starting cog of the Center's movement towards more transparent proceedings.

Further we will discuss transparency trends and how ICSID reflected them in itself. The main transparency trends are (a) the commencement of proceedings, (b) access to documents during the proceedings, (c) open hearings, (d) amicus curiae briefs, (e) the final award and (f) exceptions to transparency for protection of confidential business information, state secrets, or other privileged or protected information. The commencement of proceedings is the notification of the public about proceedings that have been filed. Under ICSID Convention, parties must file a request for proceedings with the ICSID Secretary-General, who then registers the request.¹¹ Following the parties' request the Secretariat is obliged to publish the information about the registration of those request based upon ICSID's Administrative and Financial Regulations.¹² The Secretariat keeps the basic information listed on their website.¹³ Access to documents during the proceedings is not regulated in ICSID Convention, it neither imposes general obligation of confidentiality, nor requests publication. Therefore, parties

have full autonomy regarding publishing the tribunal's decisions, orders and other documents submitted to the tribunal. In case the both parties of the proceeding consent to the publication of the proceeding records, the Secretary-General shall arrange for the publication in an appropriate form.¹⁴ ICSID Arbitration Rule 32(2)¹⁵ covers the possibility of including impartial third party in the proceedings and the parties would have a veto power, fixed in phrase '*unless either party objects*', with which they could prevent open hearings. Similar wording exists in Article 39(2) of the Additional Facility Rules.

ICSID rules and regulations continue to enable a disputing party to veto open hearings, however the new language indicates a slight trend towards openness as it seems to require one party to affirmatively object to open hearings in order to keep it closed. By comparison, Rule 32 in both the 1984 and 2003 versions of the ICSID Arbitration Rules required affirmative consent of the parties.¹⁶ It stated: '*The Tribunal shall decide, with the consent of the parties, which other persons besides the parties, their agents, counsel and advocates, witnesses and experts during their testimony, and officers of the Tribunal may attend the hearings.*'

Amicus curiae briefs became official in ICSID with the Amendments of 2006 with a newly added Rule 37 to the ICSID rules of proceedings. However, even before 2006 the tribunal could accept amicus curiae briefs on their discretion.¹⁷ Rule 37 stated that tribunal may admit the brief of non-disputing party on that matter of the dispute¹⁸

and has some limitations to its application: (a) parties to the dispute must be consulted prior; (b) non-disputing party submission must not disrupt the proceedings; (c) non-disputing party must have significant interest in the process, it could constitute a public¹⁹ interest; (d) third party must bring a perspective, particular knowledge/insight that is different from disputing parties.²⁰ From the Center's perspective Rule 37 was a compromising step towards meeting the proposal of the Secretariat. However, there are several issues regarding the applicability of the Rule 37 and its preconditions: whether the independence of parties of the dispute is violated by the exercise of tribunal discretion, directly or indirectly; whether admitting third party briefs and testimony will lead to annulment proceedings; and lastly, whether third parties that cannot afford the direct or indirect cost of such participation in the proceedings will have prejudice. Due to ICSID's ad hoc nature and claims being decided case-by-case basis, these issues are hard to address and give ultimate answers.

The ICSID Rules do not require one disputing party to obtain the other's consent before publishing awards. Consent of the parties is only required when the ICSID Secretariat, not one of the disputing parties, seeks to make the award public. Additionally, following the 2006 revisions to the ICSID Rules, the ICSID Secretariat must '*promptly include in its publications excerpts of the legal reasoning*' supporting the award even when parties do not agree to ICSID's publication of the award it-

self.²¹ Additionally, UNCITRAL Rules on Transparency in Treaty based Investor-state Arbitration of 2014 gives substantial authority to the tribunal to make all documents, testimony and proceedings transparent, unless the tribunal finds the information to be confidential or protected.²² This rule applies to arbitrations that use UNCITRAL Rule of Arbitration, that were filed under treaties concluded after April 2014, unless parties agreed otherwise.²³ Same rules apply to the treaties concluded before April 2014 if parties to the dispute decide so. Thus, UNCITRAL Rules on Transparency in Treaty based Investor-state Arbitration can be used as a model for other tribunals as well as ICSID.

Latest Amendment process of ICSID Arbitration Rules and Additional Facility Rules started in 2016 and the latest Working Paper 4 sets out amendments to transparency provision. Chapter X and specifically Rule 63 of Arbitration Rule amendment proposal states that the Center shall publish orders and decisions, with any redactions agreed to by the parties and jointly notified to the Secretary-General within 60 days after the order or decision is issued.²⁴ In case the parties object to such publication, the ICSID Secretariat will publish it and retain the present Arbitration Rule's status quo.²⁵ Furthermore, WP4 is allowing the publication of documents files in the proceeding with the parties consent. However, if the party does not agree with such publication, it can refer it to the tribunal and consequently, the tribunal will determine whether publication is permitted.²⁶

III. Criticism on Jurisdiction

In order to examine the jurisdictional issues of the Center, we need to determine the definition of jurisdiction in ICSID proceedings sense. Firstly, jurisdiction is the authority by which courts and judicial officers take cognizance of and decide cases; power and authority of a court to hear and determine a judicial proceeding; right and power of a court to adjudicate concerning the subject matter in given case.²⁷ Secondly, competence is the fact that court having a lawful jurisdiction.²⁸ However, ICSID does not differentiate the two terminologies. Reed, Paulson and Blackaby commented on Article 41²⁹ of ICSID Convention and stated that the tribunal shall be the judge of its own competence meaning that the tribunal itself is to decide questions regarding its jurisdiction.³⁰ Principle of competence/competence supports the latter argument and functions as a ground for ordinary meaning of jurisdiction. This would support the thesis that two terminologies stand for the same meaning. However, professor Christopher Scheuer disagrees and says that jurisdiction and competence have special meaning. He mentioned that the Convention's English text is consistent in distinguishing between the jurisdiction of the Center and the competence of the Commission or Tribunal.³¹ Under the Convention's terminology the word 'jurisdiction' refers to requirements set out in Article 25, that are conditional for power of a conciliation or arbitral tribunal. And 'competence' refers to a specific tribunal and its issues such as

its proper composition or *lis pendens*.³² The idea behind this notion is that the ICSID is not an arbitral tribunal nor an international court, it is rather administrative institution which serves the arbitrators and the parties in matters concerning the administration of international arbitration proceedings.³³ Admissibility is another issue that needs to be discussed with 'jurisdiction' and 'competence'. It is however completely different terminology that ICSID does not contain. The term is used to describe constraints on the right to file claims in cases clearly subject to arbitration.³⁴ As mentioned in *Water Management*³⁵ case: 'Jurisdiction is power of the tribunal to hear the case; admissibility is whether the case itself is defective – whether it is appropriate for the tribunal to hear it'. Admissibility can be identified in cases where parties failed to comply with prejudicial requirements such as meditation, exhaustion of domestic court system and so on.

Criticism on jurisdiction is originally rooted in the legal basis of the investment dispute: whether it is treaty violation or a contractual violation. Jurisdictional issues in ICSID proceedings are sometimes related to the overlap of treaty-based rights and contract-based rights. Usually, the investor will enter into a contract with the host State or a its agency, which will govern the parties' contract rights and obligation.³⁶ Furthermore, the host state usually has Bilateral Investment Treaty with the investor's home state. Therefore, the treaty and contractual rights overlap, creating a very distinctive method for dispute resolution. The main difference

between two rights is the legal basis. A contract claim will be based on the terms of the contract, and a treaty claim will be based on the terms of the treaty.

On one hand, treaty-based rights are agreed between two sovereign states in a treaty and include general, not specific rights. For example, most common treaty rights are fair and equitable treatment, most favored nation and compensation for the expropriation. Sources or applicable law in treaty-based rights are BITs, contracting state law and international law. Its aim is to avoid a perception of unfair advantage for the state, thereby giving a comfort level to investors that will encourage them to invest.³⁷ In a dispute arising from treaty-based violations, even if the treaty is between two states, one party will be the investor who has the rights under the treaty and the state itself, not a state agency. On the other hand, contract-based rights are included in a contract between two private entities, making their dispute a commercial arbitration. In contracts the rights of the parties are more specific and fits parties' individual relationship. Applicable law in commercial arbitration is contracting state's domestic law. In the events of the dispute, the parties would be foreign investor's subsidiary against a state agency. These two methods likely to provide two incompatible methods on dispute resolution: investment arbitration and domestic courts. The investor will try to characterize any breach as treaty breach in order to initiate an arbitration process and vice versa. Tribunals decide on cases individually based on different pertinent

factors, including the treaty and contract wordings.

1. BITs as a source

Since the 1990s investment arbitration became a primary means of developing international investment law. Host and home countries could not agree on general terms of investment regulation mainly because of Investor-State dispute settlement: host countries wanted the investor to exhaust the domestic court system and then initiate arbitration, however investors could not trust courts of the host country. On international level the Organization for Economic Cooperation and Development and United Nations Conference on Trade and Development tried to codify the international investment law with their model laws but members of these organizations could not come to a consensus. Thus the investment arbitration became the main developer of the international investment law.

Thereafter, developing countries faced with a challenge of attracting foreign investment into their economy in order to boost it. Bilateral Investment Treaties (BIT) or Treaties with Investment Provisions (TIP) being the primary source of initiating ICSID arbitration, it requires the contracting states to conclude investment treaties in order to step towards developing their investment policy. Hence having proper legal instruments that protect foreign investor and its investment is a necessity. The main instruments that guarantee full investment protection are the specialized domestic legislation and

BITs or other international investment treaties that enables foreign investors to initiate investment arbitration in case of a dispute. BITs and investor-state dispute settlement is a strategic move for developing countries and they enter such BITs on their own will with calculated risk. Trakman criticizes developing countries for their own economic disadvantage that put them in position to conclude BITs with limited options.³⁸ He further mentions that developing countries blame developed countries for their collective decisions through World Bank Group which put them in difficult situation with limited choices.³⁹ Some Bilateral Investment Treaties have preconditioning requirements for foreign investors to seek alternative dispute resolution methods before initiating arbitration. Alternative dispute resolution methods such as consultation, negotiation and domestic court litigation that have limited time period. Usually the consultation period starts by a letter from the investor to the state. Letter must be addressed to the top state official instead of the head of a state entity who signed the investment contract.⁴⁰ In case the investor brings the claim to the arbitration without meeting the contractual preconditions, the award may be challenged as unenforceable. Many difficulties arise in investment arbitration due to “fork in the road” provisions, which gives right to the parties to choose one option and automatically deny the other available options. Typically, it is a defensive clause in order to disable parallel proceedings.

2. Umbrella clause

In discussion about the umbrella clause is inevitable in examining the overlap of treaty-based and contract-based right. Umbrella clause imposes an obligation on a contracting state to observe all obligations it has undertaken with respect to an investor from other contracting state. It extends the independent protection of the treaty to breaches of contractual or other commitment made by the host state in relation to the foreign investment.⁴¹ Historical explanation to this phenomena is that in 1990s, international investment was regulated solely by investment contracts. In the context of umbrella clause, it is the treaty that creates a ‘mirror effect’⁴² of the contractual obligation into the realms of international law, rather than the contract itself.⁴³ In the past, tribunals tended to differentiate the two breaches, unless the conduct is “beyond that which an ordinary party could adopt and (would) involve state interference with the operation of the contract”.⁴⁴ With umbrella clause the contractual breach could trigger protection of the treaty. However, the question is whether umbrella clause mean that if the state breaches contractual right, that are not violation of international law, an investor can initiate investment arbitration based on a treaty? According to C.L. Lim, Jean Ho and Martins Paporinskis, the answer is yes as they state that no one seems to object to any overlap between a treaty and a contract in terms of what each prescribes.⁴⁵ Does the umbrella clause make every contractual breach equal to the breach of invest-

ment treaty? This interpretation seems to be unnecessarily broad.

There are two different decisions that came out around the same time with the same Claimant, and have opposing decisions on the use of umbrella clause. First one is *SGS v. Pakistan*, where the tribunal has rejected the clause in the Switzerland – Pakistan BIT.⁴⁶ Article 11 of Switzerland – Pakistan BIT⁴⁷, that is used in *SGS v. Pakistan* case, stated that: *‘Either Contracting Party shall constantly guarantee the observance of the commitments it has entered into’*. The Tribunal decided that the text of Article 11 does not purport to state that breaches of contract alleged by an investor in relation to a contract it has concluded with a State (widely considered to be a matter of municipal rather than international law) are automatically ‘elevated’ to the level of breaches of international treaty law.⁴⁸ Furthermore, it mentioned that the wording of the Article 11 should be read as it is enhancing mutuality and balance of benefits in the inter-relation of different agreements located in differing legal instruments. And lastly, the Tribunal concluded that the Claimant did not deliver clear and persuasive evidence that Article 11 of Switzerland – Pakistan BIT contains umbrella clause, whereas the Respondent denies that the contracting parties intention was to include this article as an umbrella clause.⁴⁹

On the contrary, the *SGS v. Philippines* tribunal accepted the clause in Switzerland – Philippines BIT as an umbrella clause.⁵⁰ At first glance seemingly similar to Article 11 of Switzerland – Pakistan BIT, the Switzerland – Phil-

ippines BIT’s Article X(2) reads: *‘Each Contracting Party shall observe any obligation it has assumed with regard to specific investment in its territory by investors of other Contracting Party’*.⁵¹ The Tribunal observed that Article X(2) is different, as it use the word ‘shall’ suggesting the existence of a legal obligation, and the phrase ‘any obligation’ including all future obligations which the host State will assume.⁵² It further observed that the BIT supports effective interpretation principle, promotion and reciprocal protection of investment, thus it is legitimate to resolve uncertainties in its interpretation so as to favor the protection of covered investment.⁵³

Therefore, investment tribunals can commence contractual analysis if the parties request so. If such request is unavailable, most international investment tribunals such as ICSID and UNCITRAL, authorizes tribunals to act on their discretion and conduct the analysis. On the broad interpretation of umbrella clause, in his dissenting opinion on *Eureko v. Poland* Partial award, arbitrator Jerzy Rajski’s mentioned that by the wide interpretation of umbrella clauses, division between the national legal order and the international legal order is completely blurred.⁵⁴ On the other hand, UNCTAD supports the umbrella clause and it states that main purpose of umbrella clause is redress state’s violation in independent forum. Main advantage of bilateral investment treaties is the possibility to initiate the international arbitration. Thus the umbrella clause protects that right. However, the arbitrators are skeptical of such broad interpretation of UNCTAD.

IV. Inconsistent decisions

The last but not least of recent criticisms on ICSID arbitration proceeding was the inconsistency in the decisions. It was important as arbitral decisions were undoubtedly one of the sources of international investment law. And as scholars argued, arbitral decisions are material source and probably the most influential one among other sources.⁵⁵ Criticism on inconsistent decisions triggered discussions about appellate mechanism in international investment arbitration and abolishing the annulment-based system.

As of the need in consistency overall, the scholars have divided into two wings. Scholars who support the consistency idea say that it is necessary as arbitral decisions move forward the law itself by expanding the rule of law. Hence having consistent decisions is crucial for predictability, thus the coherent rule of law. Previously, international organizations such as UNCTAD and OECD tried to harmonize the international investment law, but contracting parties could not agree on the terms. And arbitral decision came as acting precedents and started filling the gaps. One of the representors of this view is Schill. Stephan Schill argues that 'investor-state arbitration performs the important function of protecting foreign investments against illegitimate government interference'. This function needs to be pursued, he states, in such a way that 'enhances the predictability of investment arbitration'.⁵⁶ When decisions are consistent with each other, it increases predict-

ability which allows both states and investors to align their behavior with more certainty about the consequences of their actions. Thomas Schultz states that predictability is what the rule of law is all about.⁵⁷ However, further he argues that having consistent decisions in international arbitration and by that the arbitrators acting as law-makers is not a necessarily a good thing. Precise, consistent rules, forming a regime that meets the requirements of the rule of law, are not inherently preferable to vague, inconsistent rules forming a regime that does not meet the standards of regulative quality which partake of the rule of law, in its incarnation as formal legality.⁵⁸

Inconsistent decisions of the ICSID can be reasoned by the fact that every case is decided on ad hoc basis with different arbitrators and every case is individual with different bilateral investment treaties chosen as a governing law. Furthermore, there are over 2000 BITs and Treaties with Investment Provisions existing⁵⁹, it would be difficult to align them under consistent and coherent decisions. Great number of inconsistent decisions are somewhat inevitable. For example, as we discussed earlier the *SGS v. Pakistan* and *SGS v. Philippines* cases, seemingly similar cases but two different decisions were made on the objection of jurisdiction. And all of that because of the different wordings of the subsequent BITs.⁶⁰ Nonetheless, arbitrators face the need to interpret differently worded treaties and applying variable conceptions such as direct and indirect expropriation, as well as fair and equitable treat-

ment to distinct cases. It is not a secret that arbitration tribunals make references to previous cases, although there is no binding precedent in investment arbitration. Therefore, another solution that scholars representing is to have an appellate mechanism.⁶¹ WTO's appellate body is an example of working mechanism in international commercial dispute resolution. Since arbitrators recite previous cases it would be not much different to have an appellate body and have them recite cases, hence making a precedent. Consequently, appellate mechanism is in discussion and the Center has not addressed the questions regarding the inconsistency in their decision rather pointing it to the wordings of differing investment treaties.

V. Conclusion

With more data that appeared after hearing over 600 cases, ICSID became a target for criticism from investors and contracting states. Transparency related issues are being gradually dealt with since the Amendment of 2006. And now upcoming Amendment's Working Paper 4 presents further possibilities of making the ICSID proceedings more transparent than ever. It envisions to lessen the veto power of the disputing parties on publication of case materials. Jurisdictional criticism is related to overlap of contractual and treaty rights, and how umbrella clause plays a great role in allowing these two rights to overlap. Umbrella clause enables investors to bring arbitral proceed-

ings on contractual violations. Usually, investment arbitration is initiated on treaty violations. Since the TIPs and BITs differ in their wording, decisions of the tribunals tend to be inconsistent. Tribunals explain this with their ad hoc nature, and the treaties that arbitration is brought upon is individual to each case. Some scholars support the idea of consistency in the decision, stating that it will only increase predictability and consequently the rule of law. Others disagree and state that giving the arbitrators potential legislative power will do more harm than good. And last part of scholars says that appellate mechanism of IIA is the way to put an end to this. They claim that appellate mechanism will allow tribunals to legitimate the precedent law, since arbitrators refer to previous cases nonetheless.

We will have to wait and see what will the new Amendment bring. The Proposals are not conclusive. They will be subject to another round of comments before ICSID's governing body. The ICSID Secretary-General has stated that ICSID's goal is to place the proposed amended ICSID Rules before the Administrative Council for a vote in the latter half of 2020. If then adopted, the amendments could be in place by early 2021. As a general rule any proposed amendments to the ICSID Rules must achieve a two-thirds majority approval from Administrative Council.

---

¹ The study was prepared as part of the program between the Ministry of Justice and the University of Debrecen Faculty of Law to improve the quality of legal education.

² ICSID's case load increased starting since 1997, The ICSID Caseload Statistics, Issue 2020-1, Chart 2,

7. Available at: <https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/publications/Caseload%20Statistics/en/The%20ICSID%20Caseload%20Statistics%20%282020-1%20Edition%29%20ENG.pdf>

3 Latest amendment made in 2006. Available at: <https://icsid.worldbank.org/news-and-events/speeches-articles/brief-history-amendment-icsid-rules-and-regulations>

4 Jurgen Kurtz: Australia's Rejection of Investor-state Arbitration: Causation, Omission and Implication. ICSID Review 2012. Vol. 27, pp 65-86.

5 Leon Trakman: Regionalism in International Investment Law. Oxford University Press 2013 pp. 275.

6 See International Centre for Settlement of Investment Disputes, Suggested Changes to the ICSID Rules and Regulations (ICSID Secretariat Working Paper, 2005).

7 Trakman: pp 282.

8 *Ibid.*

9 Article 9-11, ICSID Convention. Available at: <http://icsidfiles.worldbank.org/icsid/icsid/stat-icfiles/basicdoc/parta-chap01.htm>.

10 Trakman: pp 282. Of note, a particularly vocal supporter of reform of the ICSID, Antonio Parra, vacated his office as Deputy Secretary-General of the ICSID shortly after the Secretariat proposed the reforms.

11 Article 36, ICSID Convention: "(1) Any Contracting State or any national of a Contracting State wishing to institute arbitration proceedings shall address a request to that effect in writing to the Secretary-General who shall send a copy of the request to the other party... (3) The Secretary-General shall register the request unless he finds, on the basis of the information contained in the request, that the dispute is manifestly outside the jurisdiction of the Centre." Available at: <https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/ICSID%20Convention%20English.pdf>.

12 Regulation 22, ICSID Administrative and Financial Regulations. Available at:

<https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/ICSID%20Convention%20English.pdf>.

13 Registration and pending cases of the ICSID. Available at: <https://icsid.worldbank.org/cases/pending>.

14 See supra note 11.

15 Arbitration Rule 32(2) reads "Unless either party objects, the Tribunal, after consultation with the Secretary-General, may allow other persons, besides the parties, their agents, counsel and advocates, witnesses and experts during their testimony, and officers of the Tribunal, to attend or observe all or part of the hearings, subject to appropriate logistical arrange-

ments. The Tribunal shall for such cases establish procedures for the protection of proprietary or privileged information."

16 Nathalie Bernasconi-Osterwalder & Lise Johnson: Transparency in Dispute Settlement Processes: Country best practices, International Institute of Sustainable Development. IISD Best Practice Series 2011. Vol. 2 pp 8.

17 See Aguas Argentinas, S.A., Suez, Sociedad General de Aguas de Barcelona, S.A. and Vivendi Universal, S.A., v. Argentina, Order in Response to a petition for Transparency and Participation as Amicus Curiae, ICSID Case No. ARB/03/19 (May 19, 2005), para. 16. The tribunal concluded that Article 44 of the ICSID Convention, which grants the tribunal residual power to decide procedural questions, granted it the power to admit amicus curiae briefs from suitable non-parties in appropriate cases. Available at:

<https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0816.pdf>.

18 Rule 37, ICSID Rules of Procedure for Arbitration proceedings. Available at:

<https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/ICSID%20Convention%20English.pdf>.

19 Not always true. Even if ICSID allows third parties under Rule 37, it does not render those proceedings "public" in the sense of being transparent. The tribunal may limit third party's participation; may accept the brief but decline a record. For example, tribunal may deny requested information on grounds that the third party has failed to justify grounds on which it should receive that information, that it is already publicly available, or that it is privileged. See, Glamis Gold Ltd. V. U.S., Award, paras 106, 121 (June 8, 2009) and Suez v. Argentine, ICSID case No. ARB/03/19, Order to Response to a Petition for Transparency and Participation as Amicus Curiae (May 19, 2005).

20 Supra note 17.

21 Rule 48(4) ICSID Arbitration Rules; Article 53(3) Additional Facility Rules.

22 Article 7 UNCITRAL Rules on Transparency in Treaty based Investor-state Arbitration. Available at:

<https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/rules-on-transparency/Rules-on-Transparency-E.pdf>.

23 *Ibid*, Article 1.

24 Rule 63(1), ICSID Arbitration Rule Amendment Proposal, Working Paper 4. Available at:

https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/amendments/WP_4_Vol_1_En.pdf.

- 25 *Ibid.*
- 26 Rule 64(2), ICSID Arbitration Rule Amendment Proposal, Working Paper 4 (08.09.2020) https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/amendments/WP_4_Vol_1_En.pdf.
- 27 Gerold Zeiler: Jurisdiction, Competence, and Admissibility of Claims in ICSID Arbitration Proceedings. In: (Christina Binder et al eds.): International Investment Law for the 21st Century: Essays in Honor of Christoph Schreuer, Oxford Publishing, Oxford 2009 pp 78.
- 28 *Ibid.*
- 29 Article 41(1) of ICSID Convention reads: "The Tribunal shall be the judge of its own competence".
- 30 Nigel Blackaby et al: Guide to ICSID Arbitration. Kluwer Law International 2004. Vol. 2 pp 85. Furthermore, see Gionvanni Alemanni and Others v. Argentine, ICSID Case No. ARB/07/8, Decision on Jurisdiction and Admissibility, 17 Nov. 2014, para 259.
- 31 Christopher Schreuer: The ICSID Convention: A Commentary. Cambridge University Press 2001, Article 41, para 49.
- 32 *Supra*, note 26.
- 33 *Ibid*, pp 79.
- 34 William Park: Arbitration of International Business Disputes. Oxford University Press 2006 pp 77.
- 35 Waste Management, Inc v United Mexican States, ICSID Case No. ARB(AF)/98/2, Award, 2 June 2000, Dissenting Opinion K. Highet, para 58.
- 36 Margaret L. Moses: The Principles and Practices of International Commercial Arbitration. Cambridge University Press 2017 pp 261.
- 37 *Ibid*
- 38 Trakman: pp 275.
- 39 *Ibid*, pp 276.
- 40 Moses: pp 257.
- 41 Choh-Ming Lim et al: International Investment Law and Arbitration, Commentary, Awards and other Materials. Cambridge University Press 2018 pp 349.
- 42 As Emmanuel Gaillard named it in "Investment Treaty Arbitration and Jurisdiction over Contract Claims", 344-345, in Todd Weiler ed., International Investment Law and Arbitration: Leading Cases from the ICSID, NAFTA, Bilateral Treaties and Customary International Law, Cameron May Publishing, 2005.
- 43 See *supra* note 40 at 350.
- 44 Siemens A.G. v. The Argentine Republic ICSID Case No. ARB/02/8, Award, 75-76, 17 Jan. 2007.
- 45 See *supra* note 39 pp 351.
- 46 SGS Société Générale de Surveillance v. Pakistan, ICSID Case No. ARB/01/13, 2002. <https://www.italaw.com/cases/1009>.
- 47 Article 11 of Switzerland – Pakistan BIT. Available at: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/2130/download>.
- 48 SGS Société Générale de Surveillance v. Pakistan, ICSID Case No. ARB/01/13, Decision on Objections to Jurisdiction, para. 166, 6 Aug. 2003. <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0779.pdf>.
- 49 *Ibid*, para. 173.
- 50 SGS Société Générale de Surveillance v. Philippines, ICSID Case No. ARB/02/6, 2004. <https://www.italaw.com/cases/1018>.
- 51 Article X(2) of Switzerland – Philippines BIT. Available at: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/2174/download>.
- 52 SGS Société Générale de Surveillance v. Philippines, ICSID Case No. ARB/02/6. Decision on Objection to the Jurisdiction, para. 115, 29 Jan. 2004, <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0782.pdf>. See further El Paso Energy International Co. v. Argentine, ICSID Case No. ARB/03/15, Decision on Objection to Jurisdiction, para.77: "... as a result of the umbrella clause in BIT, ..., the smallest obligation of a State with regard investment was protected by the BIT and could give rise to an ICSID obligation."
- 53 *Ibid*, para. 116.
- 54 Eureko B.V. v. Poland, Dissenting opinion, para. 11, 19 Aug. 2005. Available at: https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0307_0.pdf.
- 55 Florian Grisel: The Sources of Foreign Investment Law. In: (Douglas et al eds.: The Foundations of International Investment Law: Bringing Theory into Practice): Oxford University Press 2014 pp 223.
- 56 Stephan W. Schill: Deference in Investment Treaty Arbitration: Re-conceptualizing the Standard of Review. J. Int'l Disp. Settlement 2012 Vol. 3 pp 577, 606. See also Stephan Schill: Ordering Paradigms in International Investment Law: Bilateralism – Multilateralism – Multilateralization. In: (Douglas et al eds.): The Foundations of International Investment Law: Bringing Theory into Practice. Oxford University Press 2014 pp 109.
- 57 Thomas Schultz: Against Consistency in Investment Arbitration. In: (Douglas et al eds.): The Foundations of International Investment Law: Bringing Theory into Practice. Oxford University Press 2014

pp 297.

58 *Ibid* pp 316.

59 UNCTAD, International Investment Treaty Navigator. Available at:

<https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements>.

60 See *supra* notes 43, 47.

61 Mark Feldman: Investment Arbitration Appellate Mechanism Options: Consistency, Accuracy, and Balance of Power. ICSID Review 2016. Peking University School of Transnational Law Research Paper No. 16-2, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2713168>.

Csizmadiáné Dr. Pethő Tímea
bíró, Debreceni Törvényszék,
PhD-hallgató DE Marton Géza Állam-és
Jogtudományi Doktori Iskola

A bíró kizárásának szabályai az új büntetőeljárásról szóló törvény tükrében

„...A bíró az ítélethozásban ne legyen sem túlságosan kegyetlen, se szerfölött kegyelmes: hanem csak igazságos. Mert minden ítélelben az irgalom és az erő, vagyis az igazság van egybekapcsolva. Ezeknek egyezségében áll a méltányosság. Ezért mondja Szent Gergely: Aki igazságosan ítél, mérleget tart a kezében, melynek mindkét serpenyőjében igazságot és irgalmat hord; igazsággal ítéletet mond a vétkekre és az irgalommal mérsékli a vétkek büntetését; hogy igaz mértékkel némely dolgokat az igazság által megjavítson, másokat pedig irgalom által engedjen...”

Werbőczy István¹

I. Bevezető gondolatok: anyagi igazság – bizonyítási teher – funkciómegosztás – pártatlanság

2018. július 1. napján lépett hatályba a 2017. évi XC. törvény, azaz az új büntetőeljárásról szóló törvény, amely megőrizte a kontinentális jogrendszeren alapuló magyar eljárásjogi hagyományokat, azonban számos korszerű megoldást is hozott (pl. előkészítő ülés), amelyek a hatályba lépés óta eltelt idő alatt bebizonyították, hogy működőképesek és alkalmasak jelentős mértékben hozzájárulni a társadalmi igényként mutatkozó azon elvárásnak, amely az eljárások időszerű befejezésében ölt testet. A törvényjavaslat általános indokolásának bevezető része ezt az alábbiak szerint fogalmazta meg. „A magyar igazságszerető és igazság kereső nép. Az anyagi igazságon alapuló büntetőjogi felelősségre vonás pedig alapértéke a jelenleg hatályos eljárási törvényünknek. A megőrzés ugyanakkor nem jelent elzárkózást sem a hibák javításától, sem az olyan opportunitás bővítésére irányuló hazai és nemzetközi tendenciáktól, amelyek az eljárások időszerűségét és az igazság kiderítését egyaránt hatékonyan szolgálják. Ha az igazság kiderítése nélkül elképzelhetetlen a büntető igazságszolgáltatás, azt olyan eljárási rendszerben kell biztosítani, amely a garanciák feltétlen érvényesülésével megalapozza az eljárásban résztvevők egymás iránti bizalmát és amelyben a felek eljárási cselekményeinek irányát a tisztességes eljárás

elve jelöli ki.”² Tóth Mihály szerint, amilyen hiba a tradíciók teljes elvetése, olyan mértékben lehet helytelen az azokhoz való görcsös, a tartalmi megalapozást nélkülöző ragaszkodás is.³ Ugyanakkor „a legtökéletesebb kódex sem lesz egyéb bútoráruházak polcdíszénél, ha nem okosan, felkészülten, az igazságosság és a méltányosság szellemében használjuk.”⁴

Elek a hatályos büntetőeljárásról szóló törvény új szabályai mentén szükségszerűen kialakuló magatartásformákat a játékelméleten keresztül elemzi. A játékelmélet olyan helyzeteket tud elemezni, ahol az abban résztvevők döntései komoly kockázatot rejtenek magukban. A játékelmélet eredetileg matematikai modellek rendszeréből alakult ki, amelyet többszereplős konfliktus helyzetek elemzésére lehet felhasználni. A játékelmélettel Elek szerint nagyon jól modellezhető nemcsak pl. a vámpolitika, közgazdasági folyamatok, kriminológiai folyamatok, de maga a büntetőeljárás is. A játékosnak előre kell gondolkodnia és ki kell alakítania stratégiáját a lehetséges válaszlépésekkel szemben. A stratégia hosszabb távra szóló terv, döntési alternatívák sorozata. A játékelmélettel modellezni lehet a büntetőeljárást, mely során minden döntésnek kockázata van a végeredményt illetően. Gondoljunk csak a terhelt vallomás megtagadásában vagy éppen a beismerésben rejlő kockázatára. De a nyomozó minden lépése is járhat kockázatokkal, mely közvetlen hatással van a terheltnek, a védelem magatartására. A büntetőeljárásban minden szereplő (nyomozó, védő, terhelt) tudatában van annak,

hogy minden lépése befolyásolja a többiek döntését, magatartását. Mindenki az ellenérdekű fél általa ismert, illetve lehetségesnek vélt magatartását is beépíti a döntésébe. Szükségszerűen egynél több döntéshozó van. Kölcsönös függőség áll fenn pl.: a nyomozásban a terhelt-nyomozó, terhelt-ügyész, terhelt-másik terhelt, terhelt-védő viszonylatában. A büntetőeljárásban is megfigyelhető, hogy a legnagyobbat az nyerheti, aki felrúgja a szabályokat, de a legnagyobbat is ő veszítheti. Az a terhelt, aki nem enged, tagad, esetleg új, szokatlan védekezésével akár nagyot is nyerhet-eljárás megszüntetésével, felmentéssel. Elesik viszont számos ún. oportunitást szolgáló jogintézmény lehetőségétől, mint pl. egyezségi eljárás. Bűnösség megállapítása esetén elesik attól, hogy beismerő vallomását enyhítő körülményként vegye figyelembe a bíróság. Az új büntetőeljárásról szóló törvény új stratégiákat alakít ki az eljárási szereplőkben. Ha a terhelt és a védőik megfelelően alkalmazkodik a büntetőeljárásban stratégiájuk során a játékelméletet, akkor a számukra legoptimálisabb eredményt érhetik el.⁵ A terhelttel történő megegyezés során az állam lehetőséget teremt a büntetőeljárás alá vont személy rendelkezési jogának érvényesülésére a bírósági eljárás formájának megválasztásában, a vonatkozó törvényi előírások messzeemenő betartása mellett.⁶ Mindez pedig elvezet az igazság kiderítésének kérdéséhez is.

Az új büntetőeljárásról szóló törvény nem hozott változást abban, amire korábban Elek rámutatott, hogy az igazság kiderítése, megállapítása, mint

a büntetőeljárás célja és feladata általában axiómaként, megkérdőjelezhetetlen megállapításként, alaptényként kerül kapcsolatba a büntető igazságszolgáltatással.⁷

Az igazság keresése és megállapítása a büntetőeljárás központi kérdése. A hatályos büntetőeljárásról szóló törvény a preambulumban rögzíti az igazság megállapításának tényét. Bár ez alapelvi szinten nem köszön vissza a törvényben, de álláspontom szerint megkerülhetetlen, minthogy a bíró, a bíróság feladata az igazságszolgáltatás.

Magának az igazságnak a felfogása a különböző eljárási rendszerekben sem azonos. Az anyagi igazság elve is olyan történeti képződmény, amely az idők folyamán többé-kevésbé változó tartalommal és terminológiával, de mégis bizonyos relatív állandósággal jellemezte és jellemzi ma is a büntetőeljárás rendszerét. Az anyagi igazság elve szoros összefüggésben áll a büntetőjogi legalitással, a hivatalbóliség elvével, valamint a bizonyítékok szabad mérlegelésének elvével is.⁸

A jelenleg hatályos büntetőeljárásról szóló törvény (2017. évi XC. törvény, a továbbiakban: Be.) a bizonyítékok értékelése körében változatlanul rögzíti, hogy a bizonyítékoknak nincs törvényben előre meghatározott bizonyító ereje. A bíróság, az ügyészség és a nyomozóhatóság a bizonyítékokat egyenként és összességükben szabadon értékeli, a bizonyítás eredményét az így kialakult meggyőződése szerint állapítja meg. „Kérdésként merülhet fel, hogy a bírói meggyőződés hogyan tükröződhet a bizonyíték értékelésben, hogyan lehet megindokolni azt a meggyőződést, ami

esetleg ellentmond annak, amit a többi bizonyíték logikusan sugallna. A határozatban ugyanis sokkal egyszerűbben meg lehet indokolni egy döntést azzal, hogy a bizonyítékok zárt logikai rendszert alkotnak, szemben a bíró szubjektív belső meggyőződésével. Lehetséges, hogy a bíró meg van győződve arról, hogy a kihallgatott terhelő, vagy mentő vallomást tevő tanúk nem mondanak igazat, azonban ezen egymással összhangban lévő vallomásokkal szemben csupán annyit tudna ellenérvként felhozni, hogy nem hiszi el.”⁹

Gyakorló bíróként számos példát lehet arra felhozni, amikor az anyagi igazsággal szemben felmentő ítéletet kénytelen hozni a bíróság a processzualis igazság érdekében, mert a terhelő – és egyébként meggyőző – bizonyítékokat nem lehet felhasználni. Ilyenkor az a kérdés, hogy a nyilvánvalóan terhelő bizonyítékok (pl. egy nem megfelelő figyelmeztetések mellett felvett hozzátartozói vallomás, rendőri jelentésbe foglalt vallomás) mellőzése után fennmaradó bizonyítékok elegendőek lehetnek-e a bűnösség kétséget kizáró bizonyítására. A processzualis igazság győzelmét az anyagi igazság felett a közvélemény esetenként nehezen is emészti meg. Az igazság elé állított legkeményebb jogi korlát az, amely kizárja, nem létezőnek nyilvánítja a bizonyítékok köréből azokat, amelyeket tiltott módon, vagy lényeges jogok korlátozásával szereztek meg.¹⁰

A hatályos Be-ben a funkció megosztás következetesebb érvényesítésének eredményeként hangsúlyosabban jelenik meg, hogy a vád bizonyítása nem a bíróság feladata, a vádért egyér-

telmően az ügyészség viseli a felelősséget. A 164. § (1) bekezdése értelmében ugyanis a vád bizonyításához szükséges tények feltárása, az alátámasztásokra szolgáló bizonyítási eszközök rendelkezésre bocsátása, illetve beszerzésének indítványozása a vádlót terheli. A (2) bekezdés értelmében a bíróság a tényállás tisztázása során bizonyítékot indítvány alapján szerez be, míg a (3) bekezdés szerint indítvány hiányában a bíróság bizonyíték beszerzésére és megvizsgálására nem köteles. A 163. § (2) bekezdése értelmében a büntetőeljárásban a bíróság, az ügyészség és a nyomozóhatóság a döntését valóság-hű tényállásra alapozza, a (3) bekezdés szerint pedig a bíróság az ítélezés során a tényállást a vád keretein belül tisztázza. Kiemelkedő jelentősége van azonban e körben a Be. 593. § (4) bekezdésének, mely szerint, ha a megalapozatlanság nyilvánvalóan a 164. § (1) bekezdésében foglalt kötelezettség elmulasztására vezethető vissza, a megalapozatlanság következményei nem alkalmazhatók. Az elsőfokú bíróság tehát már hatályon kívül helyezés útján nem számonkérhető, ha az ügyészség nem tett eleget a vád bizonyítására irányuló kötelezettségének.

A hatályos Be. a bizonyításra vonatkozó szabályok tükrében tehát még inkább előtérbe helyezi a vádlói és az ítélezési funkció elválasztását, hiszen a jogszabály helyes értelmezése szerint ügyészi tétlenség esetén a bíró nem vehet át vádfunkciókat, még a valóság-hű tényállás megállapítása céljából sem.¹¹ A jövőben lehetőség nyílik a bírói ténymegállapítás garanciáinak eddigénél hatékonyabb érvényesülésére.¹²

Megszűnt tehát az elsőfokú bírót korábban terhelő azon kockázat, hogy ha egy rendelkezésre álló, tehát ismert, de az ügyész által nem indítványozott bizonyíték megvizsgálását elmulasztotta és ez vezetett az ítélet megalapozatlanságához (felderítetlenség), akkor a másodfokú bíróság vagy a bizonyítás kiegészítése útján küszöbölte azt ki, vagy ha ez nem volt lehetséges, úgy ez hatályon kívül helyezéshez vezetett. Fokozottan érvényesül tehát álláspontom szerint vádlói oldalon az, amire Kadlót korábban rámutatott, hogy a vádemeléskor az ügyésznek absztrahálnia is kell, végső soron azt kell vizsgálnia, hogy a törvényes vád jogi keretei között vád tárgyává tenni szándékozott magatartás vonatkozásában rendelkezésre áll-e annyi és olyan törvényesen beszerzett bizonyíték, amely a független, pártatlan bíróság előtt elegendő lesz a bűnösség megállapításához. A vádemelésről szóló döntésében persze benne kell lennie annak, hogy saját belső meggyőződése szerint a rendelkezésre álló bizonyítási eszközökből nyerhető bizonyítékok elegendőek a vádban foglalt, jogi szempontból lényeges elemeinek igazolására. E nélkül nem emelhet vádat, vagy további bizonyítási cselekményekről kell intézkednie, vagy az eljárást érdemi eredmény nélkül le kell zárnia. A meggyőződés ennyiben mindig személyes, szakmivá azonban a várható eredményesség mérlegelésével válik.¹³

Egy még a korábban hatályban volt Be. alapján született elsőfokú ítélet vonatkozásában kifogásolta a védelem, hogy a törvényszék túlterjeszkedett az 1998. évi XIX. törvény 75. § (1) be-

kezdésében írt feladatkörén, minthogy ügyészi indítvány nélkül keresett meg pénzintézetet a vádlott számláján történt pénzmozgásokkal kapcsolatosan, illetve a vádlott munkáltatóját is ügyészi indítvány hiányában kereste meg a terhelt szabadságával, munkaviszonyával kapcsolatosan. A másodfokú határozat meghozatalának idejére már hatályba lépett a jelenleg hatályos Be. és a védői hivatkozással összefüggésben a Debreceni Ítéltábla rámutatott arra, hogy sem az elsőfokú bírósági eljárás ideje alatt, sem a másodfokú felülbírálat idején hatályos jogszabály nem tartalmaz arra vonatkozó rendelkezést, hogy a vádlói indítvány nélkül a bíróság által saját hatáskörben beszerzett és a vádat alátámasztó bizonyíték az eljárásban nem értékelhető.¹⁴

Úgy gondolom, hogy a hatályos büntetőeljárásról szóló törvényünk szabályozása megnyugtató az elsőfokú bíróság számára, hiszen – ahogyan korábban Elek rámutatott – kiszámíthatatlan volt az elsőfokú bíróság számára, hogy a másodfokon eljáró bírói tanács a tényállás felderítésének kötelezettségét, avagy az eljárási funkciók elkülönítésének elvét helyezte-e előtérbe.¹⁵

A bizonyítási teher és az eljárási funkciók megosztása a hatályos Be. tükrében is elvezet ugyanakkor a pártatlanság kérdésköréhez. Minthogy változatlanul a vádlói indítvány nélkül, a bíróság által saját hatáskörben beszerzett és a vádat alátámasztó bizonyíték az eljárásban értékelhető – nincs változás a tekintetben, hogy az ügy bíró általi kinyomozása őt könnyen elfogulttá teheti. Álláspontom szerint a bírói gyakorlatra vár a funkciómegosz-

tás fenti szabályozás tükrében történő következetes érvényesítése, vagyis a vádért egyértelműen az ügyészség viselje a felelősséget, a bírót pedig nem terheli bizonyítási kötelesség, nem kell hivatalból nyomoznia. A bizonyíték beszerzésének elmaradását pedig a másodfokú bíróság már felderítetlenség okként nem veheti figyelembe. Elek álláspontjával értek egyet, mely szerint mindebből az is következik, hogy a funkció megosztást erősítő rendelkezés – bár szembemegy az anyagi igazság után kötelezően kutató, nyomozó, inkvizítor bírói szerepfelfogással – az anyagi igazság eszményét mégis erősíti azzal, hogy függetlenül, pártatlanul, elfogulatlanul dönthet a bíró az ügyben, ha nem neki kell felkutatni a bizonyítékokat.¹⁶

II. A bíró kizárásának szabályai az Emberi Jogok Európai Bírósága ítélkezési gyakorlata tükrében

Napjaink büntető eljárásjogi szakirodalma és a bírói gyakorlat is egyre gyakrabban foglalkozik, illetve kell, hogy foglalkozzon a bírák kizárásának kérdéskörével. Sőt a közvélemény, a sajtó is egy-egy közérdeklődésre számot tartó ügy kapcsán előszeretettel boncolgatja a bírák kizárásának, elfogulatlanságának, pártatlanságának, függetlenségének kérdését vagy akár a tisztességes eljárás mibenlétét. Sokszor napi aktualitása van tehát a témának, mely során kiviláglik, hogy mennyire fontos, hogy a bírói karról milyen kép

alakul ki a jogkereső közönségben, hogy milyenek látszik a bíró, a bírói kar a közvélemény szemében. Számos esetben a védelem egy -egy nagyobb büntetőügyben az ügy elhúzásának eszközét látja a bíró ellen bejelentett elfogultsági kifogás bejelentésében. A visszaélészerű joggyakorlás megakadályozása a jelenleg hatályos büntetőeljárásról szóló törvényben ezért már tudatos jogalkotói törekvés volt. Az Emberi Jogok Európai Bírósága is számos döntésében visszatérően foglalkozott a bírák kizárásának kérdésével.

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye (Egyezmény) 6. cikkének (1) bekezdése szerint többek között mindenkinek joga van arra, hogy ügyét független és pártatlan bíróság tárgyalja. A Panyik Tibor Magyarország elleni ügyében a Bíróság először is emlékeztetett arra „Egy demokratikus társadalomban alapvető fontosságú, hogy a bíróság bizalmat ébresszen a közösségben. E célból az Egyezmény 6. cikke előírja, hogy a hatálya alá tartozó bíróságnak pártatlannak kell lennie. A pártatlanság általában az előítélet, vagy elfogultság hiányát jelenti és annak léte, vagy hiánya különféle módokon vizsgálható. A Bíróság megkülönbözteti a szubjektív megközelítést, amely arra törekszik, hogy egy adott ügyben egy adott bíró személyes meggyőződéséről, vagy érdekéről megbizonyosodjanak és az objektív megközelítést, azaz annak megállapítását, hogy elegendő biztossítékot kínált-e fel e tekintetben bármiféle törvényes kétely kizárására. A szubjektív vizsgálat alkalmazása során a bíróság állandó ítélkezési gyakorlata szerint a bíró személyes pártatlanságát

vélelmezni kell mindaddig, amíg nincs bizonyíték az ellenkezőjére. A szükséges bizonyíték fajtáját illetően a bíróság pl. arról igyekezett megbizonyosodni, hogy a bíró már mutatott-e ellenséges érzületet, vagy rossz akaratot, vagy személyes okokból magára osztatott-e egy ügyet. Bár bizonyos esetekben néhez lehet beszerezni az elfogulatlanság vélelmét cáfoló bizonyítékokat, emlékeztetni kell arra, hogy az objektív pártatlanság követelménye egy további fontos garancia. Más szóval a Bíróság elismeri a 6. cikk megsértésének a szubjektív elfogultság figyelembevételével történő megállapítása nehézségeit és emiatt a pártatlanság kérdését felvető esetek túlnyomó többségében az objektív vizsgálatra összpontosított. Nincs azonban éles választóvonal a kettő között, mivel egy bíró magatartása nemcsak egy külső szemlélő szempontjából objektíve támaszthat aggályokat a pártatlanság tekintetében (objektív teszt), de felveti az ő személyes meggyőződésének kérdését (szubjektív teszt) is.”¹⁷

A Panyik kontra Magyarország ügy a hazai joggyakorlat szempontjából azért bír relevanciával, mert számos esetben előfordul, hogy a bírák részéről az adott bíróságon működő ügyvéddel fennálló munkakapcsolat okán kerül sor elfogultság bejelentésére. Ráadásul úgy, hogy a bírónak már korábbi nyilatkozata is rendelkezésre áll e körben. Az EJEB a Panyik kontra Magyarország ügyében kifejtette, hogy a bíró személyes pártatlanságát vélelmezni kell és a szubjektív tesztnek megfelelni, ha eltekintve a másik ügyben tett korábbi nyilatkozatától, amely szerint elfogult, nem volt semmilyen különös

jele, vagy cselekedete, ami az elfogultságára utalt volna. Azonban vizsgálni kell azt is, hogy az objektív vizsgálat alapján a pártatlanság látszata is megállapítható-e és a konkrét ügyben erre nemleges választ adott az EJEB, mert bár a bíróság megítélése szerint a bíró és az érintett bíróságon működő ügyvéd közötti munkakapcsolat meglete nem vonja maga után szükségképpen a pártatlanság hiányát az előbbi részéről, a döntő tényező a konkrét ügyben az volt, hogy a bíró korábban pusztán ezen az alapon kérte a kizárását, ami még akkor is fennállt, amikor később részt vett az ügyfél ügyének másodfokú elbírálásában.¹⁸

A rendes bíróságok gyakorlatára vonatkozóan megállapítható, hogy a strasbourgi esetjog egyre inkább visszatükröződik a bíróságok ítéleteiben és a felsőbb bíróságok útmutatásaiban.¹⁹

Szem előtt kell tartanunk az IH 2014.53 döntésben foglaltakat: „Nem fogadható el a törvényszék indokolása, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága által hozott határozatokra csak annyiban lehet hivatkozni és azok annyiban alkalmazandóak, amennyiben a Be. normaszövegében is megjelennek. Éppen az alapjogokkal kapcsolatosan kell különös gonddal ügyelni a strasbourgi joggyakorlat dinamikus jogértelmezésére, arra, hogy az egyes marasztaló határozatokból a megfelelő jogkövetkeztetést a joggyakorlat is levonja.”²⁰

A bírák kizárásával kapcsolatos strasbourgi esetjog köréből kiemelendő még, hogy önmagában az a tény, hogy egy bíróság korábban más szempontok

alapján már foglalkozott valakinek az ügyével, ez az utóbb vizsgált ügyben nem kérdőjelezi meg a pártatlanságát.²¹

A Sainte-Marie v. France ügyben az EJEB rámutatott, hogy önmagában az sem kérdőjelezi meg a bíróság pártatlanságát, ha egyazon bíróságon ugyanazok a bírák tárgyalják az érintett két különböző ügyét. Már-már szállóigeként idézik a bíróság azon megállapítását, mely szerint „nem elég igazságot szolgáltatni, annak látszatát is meg kell őrizni.” Azaz a jogszabály alkotásnál és az igazságszolgáltatás működése során is el kell kerülni minden olyan helyzetet, amely jogos kétséget kelthet az eljáró bíró pártatlansága tekintetében.²²

III. A bíró kizárásának hatályos szabályozása

„A bíró kizárására vonatkozó szabályozás az elfogultlanság biztosítója. A Be. - amint már elődje is - nem a pártatlanság, hanem az elfogultlanság kifejezést használja, ami tágabb jelentés tartalmú, nem csupán ügyfelekhez való viszonyra utaló, hanem az el nem köteleződés elvárását általános jelleggel kifejező. Azaz a bírónak egyedül a hatályos törvény adja meg a perben, az általa intézett ügyben a kiinduló és a végpontot egyaránt. Ennek lényege, hogy az ügyben, a perben a bíró a döntéshozó, így mindent megelőzően abban is döntenie kell, hogy az adott ügyben való eljárásának látja-e akadályát. A bíró kizárására vonatkozó szabályozással a Be. a bírói függetlenség, a bíró törvénynek alárendeltsége és a törvényes (törvény által rendelt) bíró

általi döntés igénye, illetve a törvényes bírótól elvonás tilalma között teremt összhangot. Ennek rendeltetése, hogy a három alapvető elvárás ne legyen egymással szembeállítható, másképpen szólva az esetleges kollízió feloldásának törvényes módja legyen. Továbbmenve mindez azt is jelenti, hogy a kizárási szabályozás körébe tartozó (vonható) indokon túlmenő kollíziós szempontokra hivatkozásnak nincs alapja és törvényes módja. Az Alaptörvény R) cikke szerint az Alaptörvény Magyarország jogrendszerének alapja; az Alaptörvény és a jogszabályok mindenkire kötelezőek. Az Alaptörvény 26.cikk (1) bekezdése szerint a bírák függetlenek, csak a törvénynek vannak alárendelve, ítélezési tevékenységükben nem utasíthatóak. Következésképpen a függetlenség és a törvénynek alárendeltség egyidejű és nem választható, illetve megosztható. Ez az igazságszolgáltatás axiómája.”²³

A 2017. évi XC. törvény, azaz a hatályos büntetőeljárásról szóló törvényünk alapvetően megtartotta a kizárási okok korábbi szabályozását. A taxatív felsorolt abszolút és relatív kizárási okokat szorosán kell értelmezni. Az objektív kizárási okok esetében (Be. 14.§(1) bekezdés a)-d) pont, (3) bekezdés) és ha a bíró önmagával szemben elfogultságot jelentett be (17/2001.(VI.1.)AB határozat 1.,pontja)-megdönthetetlen törvényi vélelem szól az elfogultság mellett. Hatásuk – kizárás iránti igény érvényesítése, illetve kizárást megállapító határozatok nélkül is- abszolút, feltétlen, mérlegelést nem igényel, önmagában az annak alapjául szolgáló tény fennállása vizsgálendő.²⁴

Objektív kizárási okok tehát a törvény (3) bekezdésében foglaltak is: a bíró korábbi eljárásának az eljárás más szakaszában való ismételt eljárására vonatkozó kizárási okok, ugyanazon bírónak az eljárás különböző szakaszában való részvételét szabályozza. Új szabály, hogy önmagában nem kizárási ok, ha a bíró a sérelmére a büntetőeljárásban résztvevő személy által az eljárása alatt, illetve emiatt elkövetett bűncselekmény miatt feljelentést tett. A Be. az időszerűség követelményét szem előtt tartva bevezeti, hogy a kizárási okokat kizárólag az adott ügyben eljáró bíróval szemben lehet bejelenteni. Gátat szab azoknak a gyakran előforduló eseteknek, amikor az eljárás elhúzása, befejezésének késleltetése céljából nemcsak az eljáró bíróval, hanem az egész bírósággal szemben hivatkoznak minden alap nélkül elfogultságra.²⁵ Kizárási okot tehát csak konkrét bíró ellenében lehet bejelenteni. Intézményes kizárás nincs. A bíróság egészére tett bejelentés nem érvényes.

Változást jelent az új szabályozásban az is, hogy a törvény az egyszerűsített felülvizsgálati eljárásokat kiemeli a rendkívüli jogorvoslati eljárásokra irányadó speciális kizárási ok hatálya alól.

A törvény egyszerűsíti a kizárás iránti bejelentés megtételére jogosultak szabályozását, mellőzi a sértett mellett a többi sértetti kategória, így a magánfél és a magánvádló felsorolását, ugyanakkor kibővíti a jogosultak körét a vagyoni érdekelttel. A törvény az elfogultság tárgyalás megkezdése utáni bejelentésére a korábbi szabályozás „nyomban” történő bejelentést megkö-

vetelő rendelkezésével szemben már objektív, 3 napos határidőt enged. Fontos újítás az is, hogy a törvény a visszaélések megakadályozása, a kizárási okokra történő minden alapot nélkülöző hivatkozások érdekében írja elő, hogy a kizárás iránti bejelentést minden esetben indokolni és a kizárási ok fennállását valószínűsíteni kell tekintet nélkül arra, hogy melyik jogosult jelentette be a kizárási okot.²⁶ A kizárással vonatkozó bejelentésnek a kizárási okait konkrétan meg kell jelölnie, és az adott bíróra konkretizálnak kell lennie. Általánosság szintjén maradó bejelentés nem elégséges. Az elfogultságról való tudomás szerzés idejét illetően nem valószínűsített, valamint a nem indokolt bejelentést érdemi indokolás nélkül el lehet utasítani. A törvényben kizárt, a nem jogosulttól származó és az elkésett bejelentést illetően e lehetőségeket a büntetőeljárásban résztvevő személyek joggyakorlására vonatkozó általános szabályokról szóló fejezet tartalmazza.²⁷

Változatlan az új törvényi szabályozás a tekintetben, hogy a kizárás elintézésének két módja van továbbra is: az igazgatási út és a bíróság eljárása. Annak következtében, hogy a törvény az egyesbíró eljárását teszi főszabállyá, indokolt volt azon változtatni, hogyha a kizárás iránti bejelentés a bíróság elnöke által nem intézhető el, a kizárásról a bíróság tanácsa döntsön. Indokolatlan lett volna ugyanis erre az esetre három bíró által történő eljárást előírni akkor, amikor a törvény a büntetőjogi főkérdésben történő határozat meghozatalához megelégszik az egyesbíró eljárásával. A törvény értelmében a kizá-

rásra irányuló nyilvánvalóan alaptalan bejelentés érdemi indokolás nélkül elutasítható és a bejelentés előterjesztője rendbírsággal sújtható.²⁸

Kizárás tárgyában a Be. 18.§(4) bekezdése értelmében a bíróság soron kívül határoz. E körben figyelemmel kell lenni az ügy állására, ami adott esetben azonnali döntéshozatalt is indokoltá tehet.

Egyebekben fontos, hogy a kizárást kimondó, vagy azt megtagadó határozat ellen sincs helye fellebbezésnek, azt az ügydöntő határozattal szemben bejelentett fellebbezésben lehet sérelmezni.

1. A bíró eljárása relatív elfogultsági okra alapított kizárás iránti bejelentés esetén

Tanulságos áttekinteni az intézmény történetét a kizárás körében annak, hogy amennyiben nem a bíró jelentett be elfogultsági okot, úgy a korábbi szabályozások értelmében eljárhatott-e, illetőleg jelenleg eljárhat-e az ügyben a bejelentés elintézéséig.

Az 1896. évi XXXIII. törvény 76. § (5) bekezdése azt tartalmazta, hogy ha a bíró maga kérte mellőzését, vagyis elfogultsági okot jelentett be, akkor nem járhat el. Abban az esetben azonban, ha más jelentette be az elfogultsági kifogást, akkor eljárhatott, sőt az ügydöntő határozat meghozatalában is részt vehetett, kivéve, ha „a mellőzés törvényes kizáró okra hivatkozik”. A törvényes kizáró ok alatt a jogszabály rendszerében a jelenlegi terminológia szerint az ún. abszolút kizárási okok értendők. Az 1951. évi III. törvény 19. §

(1) bekezdése, de az 1962. évi VIII. tvr. 27. § (1) bekezdése és az 1973. évi I. törvény 41. § (2) bekezdése is ilyen tartalmú szabályozást rögzített. Változás a jogi szabályozást illetően a 2003. július 1. napján hatályba lépett 1998. évi XIX. törvénnyel történt, hiszen ez a relatív kizárási ok esetére is olyan szabályozást tartalmazott, hogy a bírót a kizárási kérelem elintézéséig kizárta az érdemi határozat meghozatalából. Változás e tekintetben 2009. augusztus 13. napjától történt, hiszen a 2009. évi LXXXIII. törvény megteremtette annak a lehetőségét, hogy a más által bejelentett relatív kizárási ok esetén ne legyen kizárt az érdemi határozat meghozatalában a bíró, ami nem volt új dolognak tekinthető, hiszen mindössze visszaállította a korábban legalább 100 éven keresztül hatályban lévő jogi szabályozást.²⁹

A hatályos büntetőeljárásról szóló törvényünk 18. § (1) bekezdése értelmében az a bíró, aki a személyére vonatkozó kizárási okot maga jelentette be, vagy a más által bejelentett kizáráshoz hozzájárult, a bejelentés elintézéséig az ügyben nem járhat el. Minden más esetben az érintett bíró továbbra is eljárhat és ügydöntő határozatot hozhat. Az intézmény történet áttekintését követően látható, hogy a hatályos jogi szabályozás a legteljesebb, hiszen a más által bejelentett kizárási ok esetén hozzájárulása hiányában a bíró már minden esetben korlátozás nélkül eljárhat, függetlenül attól, hogy abszolút vagy relatív kizárási okra vonatkozik a bejelentés, így tehát akár az ügydöntő határozat meghozatalában is részt vehet.

A visszaélészerű joggyakorlás megakadályozása a kizárások bejelentése körében hosszú évtizedekre visszatekintve mindig prioritásként jelentkezett. A 2009. évi fentiekben jelzett jogszabály módosítás idején készült Debreceni Ítéltábla büntető ügyszakában 2009. január 1. és október 31. közötti bírák kizárásával kapcsolatos vizsgálati anyag tanúsága szerint a vizsgált időszakban 86 ilyen ügy érkezett az Ítéltáblára, a vizsgált ügyek 91%-ában, 78 esetben történt elfogultságra való hivatkozás, a további jogszabályi indokok száma elenyésző volt. Nagy számban történt hivatkozás az eljárás szereplői részéről a saját, vagy hozzátartozójának az érintett bíróságok általi korábbi elítélésére, vagy a nem jogerős elsőfokú ítélet súlyos voltára. Több esetben jelölték meg az elfogultság indokaként azt, hogy az eljárás során különböző jogaik csorbultak, így pl. elutasították bizonyítási indítványukat, sérült a nyilvánosság elve, sérelmezték a kapcsolattartás megtiltását, a bíróság előítéletesen állt az elkövetőkhöz. Ezen okok egyetlen esetben sem eredményezték az érintett bíróságok kizárását. Terhelti oldalon több esetben hivatkoztak a bíróságokkal szemben bejelentett panaszokra, folyamatban lévő polgári perekre, hozzátartozói kapcsolatra, a bíróságok ítélkező munkáját befolyásoló tényezőkre. A vizsgált 86 ügyből 42 esetben került sor elutasító határozat meghozatalára az Ítéltábla részéről, míg 44 ügyben adott helyt a kizárásra irányuló indítványnak. A helyt adó 44 darab határozat esetében javarészt a bírák által bejelentett kizárási okra tekin-

tettel került sor a kizárásra és az eljárás lefolytatására, új bíróság kijelölésére.³⁰

A 2009. évben bekövetkezett jogszabály módosítás óta következetes jogalkotási törekvés volt megfigyelhető a visszaélésszerű joggyakorlás megakadályozása körében és a jelenleg hatályos büntetőeljárásról szóló törvényünk már ennek szellemében született, az eljárások időszerűségét is szem előtt tartva. Számos eseti döntés született, különösen a bírakkal szemben bejelentett elfogultsági kifogás körében, melyek közül kiemelendő, hogy az EBH 2014.B.4. II. pontja szerint azt a törvényi feltételt, miszerint az ügy elfogulatlan megítélése valamely bírótól nem várható, csak az adott konkrét ügy valóságos tényei alapján lehet megállapítani és csak olyan feltárt adatok alapján, amelyek a bíró pártatlansága iránt észszerű (megalapozott) kételyt ébreszteni alkalmasak. Összhangban az EJEB ítélkezési gyakorlatával az EBH 2011. évi 2302. eseti döntés mutat rá arra, hogy az elfogultsági kifogás mindig a konkrét üggyhez kötötten vizsgálendő. Amennyiben a bíró a vádlott egyik ügyéből – elfogultságot bejelentve – kizárta magát, ez nem jelent egyszer s mind a vádlott többi ügyéből való kizártságot is. Hangsúlyos az is, mely a 2016. évi 79. számú eseti döntésben jelent meg, hogy az elfogultság általánosság szintjén történő megfogalmazása, mely még közvetett összefüggésben sincs a bíró személyével, nem alkalmas kizárási ok megállapítására. Kizárási ok nem alapozható a bírók elleni, nyilvánvalóan alaptalan, éppen a kizárásuk elérése érdekében tett feljelentésekre sem. Kizárási ok nem valósul meg a 2005.évi 315.

számú eseti döntés értelmében- ezért a bíró „egyéb okból elfogultságának” megállapítására nem ad alapot-, ha a bíró az ítélkezési tevékenysége során valamely ügy terheltjét korábban már többször elítélte. Ez irányadó akkor is, ha a korábban első fokon eljáró bíró a másodfokú bíróságra nyer beosztást.

2. Bíró kizárása az Alkotmánybíróság gyakorlata tükrében

Az Alkotmánybíróság is számos döntésében visszatérően foglalkozott a bírák kizárásának kérdésével. Több alkalommal hangsúlyozta, hogy a bírói hatalmi ág kitüntetett helyet foglal el az államszervezetben, s az is következetes álláspontja, hogy a bírói függetlenségből eredő minden külső befolyástól mentes bírói ítélkezés feltétel nélküli követelmény, és lényegében abszolút alkotmányos védelem alatt áll.³¹ Fontos megemlékezni a 17/2011. (VI.1.) AB határozatról, mely értelmében alkotmányos követelmény, hogy az a bíró, aki a vele szemben fennálló kizárási okot maga jelenti be, a bejelentés megtétele után az ügyben nem járhat el. „Ha maga az eljáró személy jelent be elfogultságot, ezen bejelentés attól függetlenül nem hagy semmi kétséget az elfogultság fennállása felől, hogy a külső megítélő az elfogultság szubjektíve fennálló okát objektíve reálisnak tekintenie. Itt tehát a bíró – előzetesen – maga mérlegeli, hogy a közte és az eljárás bármely résztvevője között fennálló kapcsolat elfogulttá teszi-e, avagy ki tudja zárni annak hatását az ítélkezési tevékenysége során. Ha nemleges válaszra jut, akkor ezt haladéktalanul

be kell jelentenie.”³² Fontos az is, hogy az adott elintézendő konkrét ügyben a bejelentés alaposága nem képezheti mérlegelés tárgyát a kizárásról való döntés során: azt a bírót, aki maga kéri a kizárását, az ügy további intézéséből feltétlenül ki kell zárni. Önmagában a bejelentés ténye a pártatlanság látszatát megszünteti, hiszen az eljárás szereplői számára kétségesse válik ezután, hogy valóban elfogulatlan, pártatlan-e az eljáró bíró. Annak megengedése tehát, hogy az elfogultságát bejelentő bíró bejelentését más (a bíróság elnöke, vagy a bíróság másik tanácsa) felülbírálja és a bírót az ügy további intézésére utasítsa, nemcsak a pártatlanság elve ellen hatna, hanem azon elv ellen is, hogy a bírónak pártatlannak is kell látszania. Ettől elkülönülten kell kezelni, ha a bíró a saját kizárását alapos ok nélkül kéri, hiszen ez már a szolgálati viszonytal kapcsolatos kötelezettségszegés kategóriájába tartozik.³³

Az 1998. évi XIX. törvény hatálya idején született a 25/2013. (X.04.) AB határozat, mely értelmében alkotmányos követelmény, hogy az 1998. évi XIX. törvény 416. § (1) bekezdés c./ pontjában (mely a jelenleg hatályos törvény 649. § (2) bekezdés d./ pontjának felel meg) meghatározott felülvizsgálati eljárást megalapozhatja az elfogultsági okra alapított felülvizsgálati indítvány. E szerint tehát az ügydöntő határozat jogerőre emelkedését követően felvetett elfogultsági kifogás felülvizsgálati okot eredményezhet.³⁴

Bár hatályba lépett az új eljárásjogi törvény, azonban változatlanul irányadó a 21/2016. (XI.30.) AB határozat és a 34/2013. (XI.22.) AB határozat. Az

előbbi arra mutatott rá, hogy az 1998. évi XIX. törvény 21. § (3) bekezdés a./ pontjának alkalmazásakor alkotmányos követelmény, hogy a büntetőügy további elintézésében ne vegyen részt olyan bíró, aki az eljárás bármely korábbi szakaszában, így akár a nyomozás során bíróként járt el. A 34/2013. (XI.22.) AB határozat pedig alkotmányos követelményként fogalmazta meg, hogy a határozat kihirdetését követően indult büntetőeljárásokban a letartóztatás 1 éven túli meghosszabbítására, valamint az ideiglenes kényszergyógykezelés felülvizsgálatára irányuló eljárást lefolytató törvényszéki egyesbíró egy tekintet alá esik a nyomozási bíróval, a bíróság további eljárásából ki van zárva az 1998. évi XIX. törvény 21. § (3) bekezdés a./ pontja alapján.³⁵

3. A jogintézmény kapcsán gyakorlatban felmerülő kérdések

A gyakorlatban nagyon sokszor merülnek fel kérdések a bírák kizárásával összefüggésben, melyek rávilágítanak arra, hogy az új büntetőeljárásról szóló törvény megváltozott szabályanyaga ellenére is még sok bizonytalanság tárható fel ezen a területen. Fentiek szerint egy bíró magatartása nemcsak egy külső szemlélő szempontjából objektíve támaszthat aggályokat a pártatlanság tekintetében (objektív teszt), de felveti az ő személyes meggyőződésének kérdését (szubjektív teszt) is.

A bíró számára egy rászignált ügyben az első és legfontosabb kérdés az, hogy eljárhat-e az adott ügyben. Eljárásának van-e akadály? A gyakorlatban sokszor nem is olyan egyszerű kérdés

ez, hiszen az nem pusztán a bíró szubjektív döntésén alapul. A pártatlanságba vetett közbizalom látszatának őrzése ugyanilyen súllyal esik latba. Erre időről időre emlékezteti is a bírói kart egy-egy sajtónyilvánosságot kapott ügy, ahol megkérdőjelezzik az eljáró tanács elfogulatlanságát, pártatlanságát, akár komoly (vélt vagy valós) személyi összefüggéseket is feltárva.

A jogkereső állampolgárok számos esetben kifogásolják a bírósági szervezeten belüli hozzátartozói viszonyokat is, mely többször elfogultsági kifogás tárgya, kiváltképp az eljáró bíró, az eljáró bíróság és a bírósági vezetők közötti-feltételezett-alá-és fölérendeltségi viszonyra tekintettel. A felsőbb bíróságok gyakorlata egyértelmű, a Kúria is kimondta, hogy sem egy kollégiumvezető, sem a bíróság elnöke nem felettese az ítélező bírónak az ítélezési tevékenysége során.

Hasonlóan visszatérő kérdés, hogy egy volt bíró meddig, milyen illetékeségi területen járhasson el védőként a bírói szolgálati jogviszonya megszűnését követően, illetve hogy elégséges-e a jelenlegi-megengedőnek tekinthető-szabályozás.

A bíróságok függetlensége, semlegessége iránti közjogi igény mentén kívánatos, hogy a bíróságok elhatárolódjanak más államhatalmi ágakhoz tartozó- esetlegesen büntetőügyekben is megjelenő - szervezettől. Mégis időről időre -akár képzéseken való részvétel kapcsán- visszatérő kérdés, hogy ha mégis van szervezeti együttműködés, akkor az meddig terjedhet.

Az összehasonlító jog oldaláról pedig időnként felmerül, hogy a Ma-

gyarországon történelmi vívmányként fennálló, a bírák számára tilalmazott politikai tevékenység az Európai Unió több országában nem érvényesül.

Védői hivatkozásokban gyakran megjelenik bíró kizárása esetén, hogy a korábban eljáró bíró által lefolytatott bizonyítás anyaga bíróváltást követően nem használható fel. Azonban a Kúria döntése értelmében ennek nincs akadálya.

A közvetlenség elve napjainkban erősen korlátozott értelemben van jelen a büntetőeljárársban a bírósági bizonyítás szabályai körében. A bírói meggyőződés kialakulásához általában döntő jelentősége van annak, hogy a bizonyítást lefolytató bíró, vagy bírói tanács közvetlenül észlelje az előtte lefolytatott bizonyítás eredményét. Esetenként előfordul, hogy a bíróság tanácsa csak részben folytatja le a bizonyítást, majd eredményes elfogultsági indítvány miatt kizárják az eljárásból. Ilyenkor a Kúria gyakorlata szerint nincs jelentősége, hogy a tárgyalás egy részét az elfogultsága miatt kizárt bíró folytatta le. A kizárt bíró ugyanis az ítélet meghozatalában nem vesz részt, a tárgyalás pedig a bíró személyében történt változás miatt megismétlésre kerül. Az előző tárgyaláson felvett bizonyítás érvényét az sem rontja le, hogy a tárgyalást a bizonyítási anyag ismertetésével meg kell ismételni. Az elfogultsága miatt kizárt bíró által felvett bizonyítás érvényét nem érinti, ha a tárgyalás megismétlésére a korábbi tárgyalás anyagának ismétlésével kerül sor.³⁶

IV. Záró gondolatok

Az objektív körülményekhez társuló, valamint a rendes és rendkívüli perorvoslatokkal kapcsolatos kizárási okok rendszerint az ügy iratai alapján könnyen tisztázhatóak. A bíró elfogultságára hivatkozó kizárási indítvány azonban már minden esetben körültekintő értékelést igényel. Ezen értékelő tevékenység kapcsán már a szubjektív elemek és a bírói meggyőződés is szerepet kap. Nyilvánvaló azonban, hogy a többnyire alaptalan, a kizárást célzó kérelmek nem vezethetnek a törvényes bíró elvonásához. Indokolt egyebekben arra is figyelemmel lenni, hogy feltétlen hatályon kívül helyezési okot jelent, ha az ítélet meghozatalában a törvény szerint kizáró bíró vett részt.³⁷

Álláspontom szerint a jelenleg hatályos büntetőeljárásról szóló törvény kizárásra vonatkozó rendelkezései alapvetően hatékonyan szolgálják a visszaélészerű joggyakorlás lehetőségének kizárását, mindenekelőtt az igazság időszerű feltárását, figyelemmel a tisztességes eljárás elvére is. Az új büntetőeljárásról szóló törvény kiemelt célkitűzése volt a joggal való visszaélés tényleges megakadályozása, a visszaélésre alkalmat adó „kiskapuk” felkutatásával és törvényi keretek között történő bezárásával. Ez a bírák kizárására vonatkozó szabályok körében is megmutatkozik, hiszen az eljárás egyes résztvevőinek ugyan kifejezett joga van a nyomozóhatóság, ügyész, bíró kizárását kezdeményezni, de ha ez a joggyakorlás ismétlődő és alaptalan, már a joggal való visszaélés merülhet fel. Más jogintézmények mellett az el-

járásjogi törvény ezen területén is megmutatkozik az egységes elvek mentén annak ösztönzése, hogy az egyes eljárási kötelezettségek határidőben maradéktalanul kerüljenek teljesítésre, elkerülve a nem rendeltetésszerű joggyakorlást.

„A bírói hatalom intézményi, valamint személyi függetlensége az igazságszolgáltatási tevékenység függetlenségének, és a tisztességes bírósági eljárásoknak az alkotmányos biztosítéka. Arra nyújt garanciát, hogy az egyedi jogvitákban eljáró bíró kizárólag a jogszabályok alapján, és a belső meggyőződése szerint, minden, akár a bírói szervezeten kívülről, akár azon belülről érkező meg nem engedett befolyástól mentesen hozhasson döntést. A bírói hatalom függetlensége és a pártatlanság követelménye egymással szorosan összefügg, mert kizárólag egy független bíróság képes az egyedi ügyekben pártatlanul eljárni. A függetlenség követelményéhez képest a pártatlanság az ügyben eljáró bíróval szemben egyfelől azt az elvárást fogalmazza meg, hogy a megítélendő ügy tekintetében ne rendelkezék előítéletekkel, másfelől pedig az ügyben szereplő egyik fél javára, avagy hátrányára se legyen elfogult.”³⁸

A gyakorlatban felmerülő, általam is jelzett kérdések a bírák kizárásával kapcsolatban a joggyakorlat, a jogalkotás útján tisztázandóak. A gyakorló bíró számára az igazságosság, pártatlanság szellemében született, Degré Miklóstól származó idézet ezek mellett is örök érvényű:

„Meg kell értetni a közönséggel, hogy a bíró ítélkezik, nem néz sem

jobbra, sem balra, nem ismer rokonzenvet, sem ellenszenvet, nem ismer barátságot, jóindulatot, rosszindulatot, hanem csakis az igazságot keresi.”³⁹

1 „Bírák Vagyunk” A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869.évi IV. törvénycikk kihirdetésének 150. évfordulója tiszteletére Országos Bírósági Hivatal Budapest, 2019. 89.o. Hármaskönyv Előbeszéd, 14.cím 4-5.§

2 www.kormany.hu – előterjesztés a büntetőeljárásról szóló törvényről (2016. szeptember 12-i letöltés) 301. o.

3 Tóth Mihály: A büntetőeljárás kodifikálásának tanulságai, néhány, elsősorban a bíróságot érintő kérdésben Magyar Jog 2018/9.szám 469.o.

4 Erről részletesen: Tóth Mihály i.m.;471.o.

5 Erről részletesen: Elek Balázs: Játékelmélet és büntetőeljárás Magyar Jog 2019/7-8.szám 399-406.o.

6 Elek Balázs i.m.; 406.o.

7 Elek Balázs: A jogerő a büntetőeljárásban Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke, Debrecen, 2012., 15. o.

8 Erről részletesen: Elek, i.m.;18-19. és 23. o.

9 Elek Balázs: A téves ténymegállapítás egyes pszichológiai aspektusai Debreceni Jogi Műhely 2006. 4. szám Forrás: http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/4_2006/a_teves_tenymegallapitas_egyes_pszichologiai_aspektusai/ (2019. október 30. letöltés)

10 Erről részletesen: Elek a jogerő [...] 57-59. o.

11 Erről részletesen: Mezözlaki Erik: A bíró meg az árnyéka. Ügyvédek Lapja, 2018/1.szám, 2-5.o.

12 Háger Tamás-Szabó Krisztián: Gondolatok a vádelvről, a tettazonosságról, figyelemmel az új büntetőeljárásról törvény rendelkezéseire is Magyar Jog 2018/10.szám 576.o.

13 Kadlót Erzsébet: A vád igazsága In: A büntető ítélet igazság tartalma [szerk. Erdei Árpád] Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Bp., 2010. 41. o.

14 Debreceni Ítéltábla Bf.II.458/2018/39. szám

15 Elek Balázs: Bizonyítási teher az eljárási funkciók megosztásának tükrében Jogtudományi Közlöny 2016. január 32. o.

16 Erről részletesen: Elek i.m. 33. o.

17 Panyik Tibor Magyarország elleni ügye (12748/2006. számú ügy)

18 Panyik Tibor Magyarország elleni ügye (12748/2006. számú ügy)

19 Uitz Renáta: Nemzetközi emberi jogok és a magyar jogrend IN Jakab András – Gajduschek György (szerk.): A magyar jogrendszer állapota MTA

TK JTI Budapest 2016. 200

20 Debreceni Ítéltábla Bnyf.II.169/2014/2. Erről részletesen lásd dr. Szabó Krisztián: Az Emberi Jogok Európai Bírósága ítélezési gyakorlatának hatása a magyar büntetőeljárásról törvényre Pro Futuro 2017/1. szám 129.o.

21 ETTL and OTHERS Judgement of 23 April 1987., Series A no. 117.) Erről bővebben Nagy Anita: Az emberi jogok és a büntetőeljárás kapcsolata I. rész Sectio Juridica et Politica, Miskolc, Tomus XXVIII. 2010. pp.341-369.)

22 Nagy Anita: Az emberi jogok [...] 356. o. Delcourt v. Belgium 2689/65. számú ügy Judgement of 17 January 1970.

23 Büntetőeljárás jog I-II. Kommentár a gyakorlat számára Hvgorac Lap-és Könyvkiadó Kft. Budapest 2018.61.o.

24 Büntetőeljárás jog I-II. Kommentár a gyakorlat számára [...]61.o.

25 Erről bővebben: Új jogtár a 2017. évi XC. törvény 14.§-ához fűzött indokolás

26 Erről bővebben: Új jogtár 2017. évi XC. törvény 15. §-ához fűzött indokolás

27 Erről bővebben: Új jogtár 2017. évi XC. törvény 15. §-ához fűzött indokolás

28 Erről bővebben: Új jogtár 2017. évi XC. törvény 18. §-ához fűzött indokolás

29 A Debreceni Ítéltábla 2009. november 16. napján készült összefoglalója a bírák kizárásával, illetőleg a bíróság kijelölésével kapcsolatos ítélezési gyakorlatról a Debreceni Ítéltábla büntető ügyszakában 2009. január 1. és október 31. között

30 A Debreceni Ítéltábla bírák kizárásával, illetőleg a bíróság kijelölésével kapcsolatos ítélezési gyakorlata [...] 4-11.o.

31 Czine Ágnes: Tükörkép a bírói függetlenségről és pártatlanságról az Alkotmánybíróság gyakorlatában Alkotmánybírósági Szemle 2.szám 2018.4.o.

32 17/2001. (VI.01.) AB határozat

33 17/2001. (VI.01.) AB határozat

34 25/2013. X.04.) AB határozat

35 21/2016. (XI.30.) AB határozat, 34/2013. (XI.22.) AB határozat

36 Erről részletesen: Elek Balázs: A „mérgezett fa gyümölcsének elve” a hazai és a strasbourgi joggyakorlat tükrében Magyar Jog 2018. 2. szám 102.o.; Hati Csilla: Egy eltűnt alapelv a közvetlenség a büntetőeljárásban in: Elek Balázs, Miskolci Barna (szerk.): Úton a bírói meggyőződés felé: A készülődő büntetőeljárásról törvény kodifikációja Debrecen: Printart-Press 2015. 159-177.o., Kúria Bfv.III.1.483/2015/5. szám

37 Erről bővebben Háger Tamás: Abszolút eljárás-

si szabálysértések az elsőfokú büntetőperben Büntetőjogi Szemle 2014. évi 2. szám, BH 1994.14

38 Cziné Ágnes: Tükörkép a bírói függetlenségről és pártatlanságról az Alkotmánybíróság gyakorlatában Alkotmánybírósági Szemle 2.szám 2018.2.o.

39 „Bírák Vagyunk” A bírói hatalom gyakorlásá-

ról szóló 1869.évi IV. törvénycikk kihirdetésének 150. évfordulója tiszteletére Országos Bírószági Hivatal Budapest, 2019. 79.o. Évnyitó beszéd 1936.január 7-én az Ítéltábla teljes ülésén, Budapesti Hírlap, 1936.január 8.,3.

Fekete Kristóf Benedek
joghallgató demonstrátor, PTE ÁJK
Alkotmányjogi Tanszék

Parkolás veszélyhelyzetben*

I. Bevezetés

Magyarország Kormánya 2020. november 4-től az ország egész területére veszélyhelyzetet hirdetett ki az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó SARS-CoV-2 koronavírus világjárvány (a továbbiakban: koronavírus világjárvány) – második hullámára tekintettel, annak – következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében.¹

Ahogy az sejthető volt a koronavírus világjárvány terjedése az idő múlásával egyre nagyobb méreteket öltött, amely folyamatosan rendkívüli próbatétel elé állítja az érintett államok vezetését és azok lakosságát. A 2020 augusztus vége óta tendenciózan növekvő megbetegedésszám annak a „kényelmetlen” döntésnek meghozatalát tette elkerülhetetlenné, amelyet nem

egészen nyolc hónappal ezelőtt (2020. március 11.) már egyszer meghoztak, azaz a veszélyhelyzet kihirdetését.

Jelen írás a koronavírus világjárvány második hullámára tekintettel speciális szempontból, a helyi önkormányzatok egyik szegmensét vizsgálja azzal a céllal, hogy összehasonlítsa a korábbi és a jelenlegi veszélyhelyzetben megnyilvánuló szabályozási kihívásokat, megoldásokat és azok vonzatait. Az írás mindezt úgy valósítja meg, hogy több csomópontba szedve teszi vizsgálódás tárgyává a „sláger témának” számító ingyenes parkolás kérdését, górcső alá véve az általa felvetett társadalmi, gazdasági, egészségügyi stb. szempontokat, problémákat.

II. A parkolás kérdése

Paczolay Péter az Alkotmánybíróság volt elnöke (2008. július 3-tól 2015. február 25-ig) egy korábbi rendezvényen – a bírói konkrét normakontrollal összefüggésben – találóan megjegyezte: „[a] legnagyobb társadalmi probléma Magyarországon a parkolás”.² Az idézett gondolat 2015-ös elhangzása óta nem történt számottevő változás, vagyis a parkolás továbbra is kulcskérdésnek számít, hozzátevé, hogy egyáltalán nem alaptalanul. De hogyan is alakul ez a kérdéskör a rendes és a rendkívüli jogrend kontextusában?

1. Parkolás rendes jogrendben

A vizsgálat lefolytatásához mindenekelelt az Alaptörvény³ rendelkezéseiből kell kiindulni. Az Alaptörvény 32. cikk (1) bekezdése rögzíti az önkor-

*A szerző köszönetet mond a tanulmány elkészítéséhez nyújtott pótolhatatlan szakmai támogatásáért, hasznos tanácsaiért, valamint jogos kritikáiért dr. Kiss Lászlónak, a PTE ÁJK Közigazgatási Jogi Tanszék professor emeritusának, továbbá dr. Tilk Péternek, a PTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék tanszékvezető egyetemi docensének.

mányzatok alkotmányos feladat- és hatásköreit, amelyek egyben az önkormányzás lényegét is körvonalazzák:⁴ a helyi közügyek – törvényi keretek között történő – intézését, amelyeknek „összetevői” a képviselő-testület kötelezettségeiként értelmezendők.⁵ Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény (a továbbiakban: Möt.) 4. §-a szerint a helyi közügyek alapvetően a lakosság közszolgáltatásokkal való ellátásához, valamint a helyi önkormányzás és a lakossággal való együttműködés szervezeti, személyi és anyagi feltételeinek megteremtéséhez kapcsolódnak. E szakasz helyes értelmezése alapján helyi közügynek (közfeladatnak) számít – többek között – az Möt. 13. § (1) bekezdés 2. pontjában a településüzemeltetés körében végzett *gépjárművek parkolásának biztosítása* (parkolás) is.⁶ A „parkolás”, mint látható, kiemelt helyet foglal el az önkormányzatok kötelező feladatai között.

A közúti közlekedésről szóló 1988. évi I. törvény (a továbbiakban: Kkt.) 9/D. § (1) bekezdése alapján a (gép) járművekkel a közutakon, valamint az állami és helyi önkormányzatok tulajdonában álló közforgalom elől el nem zárt magánutakon, tereken, parkokban és egyéb közterületeken történő várakozás (parkolás) a közutak, valamint az állami és helyi önkormányzatok tulajdonában álló közforgalom elől el nem zárt magánutak, terek, parkok és egyéb közterületek közlekedési célú használatának minősül. A Kkt. 9/D. § (2) bekezdése szűkíti az előbbi csoportot és kimondja, hogy a *helyi közutakon, valamint a helyi önkormányzat*

tulajdonában álló közforgalom elől el nem zárt magánutakon, tereken, parkokban és egyéb közterületeken járművel történő várakozás biztosítását célzó közszolgáltatást a helyi önkormányzat, vagy az Möt. 16/A. §-a szerinti szolgáltató (lásd alább) látja el. Világos tehát, hogy a parkolás biztosítása az előbb megnevezett közterületeken önkormányzati feladat, amely közszolgáltatást maga (i) a helyi önkormányzat vagy (ii) kizárólag e közszolgáltatási feladat ellátására alapított költségvetési szerv, (iii) 100%-os önkormányzati tulajdonban álló gazdasági társaság, továbbá e gazdasági társaság 100%-os tulajdonában álló gazdasági társaság, (iv) önkormányzati társulás, vagy (v) a közterület-felügyelet láthatja, illetve látja el.⁷

Fontos, hogy a parkolás nem csupán ellátandó feladat (a közterület várakozási célra történő használatának lehetővé tétele), hanem a parkolási kereslet-kínálat alakította „üzlet”⁸. Tekintettel arra, hogy a kínálati oldal tipikusan korlátozott, így kiemelt jelentősége van a parkolás időbeliségének (parkolási idő), amelynek szabályozása (díjhoz igazítása⁹) elengedhetetlen feladat.¹⁰ Ennek megfelelően a Kkt. 15. § (1) bekezdése szerint az egy órára vonatkozó várakozási díj személygépkocsi, három- vagy négykerekű motorkerékpár, valamint három- vagy négykerekű segédmotoros kerékpár várakozása esetén – a tárgyév január 1. napjától tárgyév december 31. napjáig terjedő időszakban – nem haladhatja meg az állami adóhatóság által az előző naptári év szeptemberében és az azt megelőző tizenegy hónapban *egy liter ESZ 95-ös ólmozatlan benzint* üzemanyagköl-

ség-elszámolással kapcsolatosan alkalmazható áráként havonta közzétett ár egyszerű számtani *átlagának a kétszere-sét*.¹¹

Összességében megállapítható, hogy a helyi önkormányzatoknak jól kivehetően igen széles mozgásterük van parkolás rendjének kialakításában, valamint a parkolási díjak megszabásában, amely – tekintettel a hazánkat jellemző rendkívül színes településszerkezetekre – rendkívül hasznos. Ebből adódóan minden település számára nyitva áll sikeres parkolásgazdálkodás elérése, amelynek folyamán – Sipos László szerint – a következők valósulhatnak meg:

- „[a] lakossági gépjárműtárolás, a használó és a város érdeke szempontjából egyaránt elfogadhatóan megoldódik,
- a városi közterületek felszabadulnak az álló gépjárművek jelentette túlzott terhek – jelentős része alól;
- a különböző parkolási technikák együttes hatásaként javul a »mobilitási üzemvitel«, tehát a közlekedési rendszer kiegyensúlyozottabban működik;
- a parkolásgazdálkodás – az externáliákat is figyelembe véve – a városgazdálkodás pozitív hozamú alrendszereként működik, így hosszú távon (is) finanszírozható, sőt esetleg finanszírozó;
- területek szabadulnak fel a »lakhatóbb« város érdekében megvalósítható funkcióváltások (gyalogos felületek, zöldterületek) érdekében.”¹²

2. Parkolás rendkívüli jogrendben

2.1. Első veszélyhelyzet

(2020. március 11. – 2020. június 18.)

A koronavírus világjárvány első hullámának nyomán, annak magyarországi megjelenése indokoltta tette a Kormány számára olyan intézkedések megtételét, amellyel lehetősége legyen feltartóztatni, vagy legalább lassítani a járvány terjedését. Ennek megfelelően – továbbá, hogy a magyar egészségügyi rendszer ne kerüljön az olaszországi példával szemben ne kerüljön válságos állapotba – a Kormány 2020. március 11-én életre hívta a különleges jogrend veszélyhelyzeti kategóriáját.¹³ Erre az Alaptörvény 53. cikk (1) bekezdése biztosított lehetőséget a Kormány számára, tekintettel arra, hogy az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető elemi csapás vagy ipari szerencsétlenség esetén, valamint ezek következményeinek az elhárítása érdekében volt szükséges cselekednie. Egyszóval, ahhoz kétség sem férhet, hogy a veszélyhelyzet kihirdetése alkotmányosan megalapozott döntés volt,¹⁴ mindazonáltal nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a véleményt sem, amely szerint vitatható a különleges jogrendi kategória életre hívásának mikéntje (megfelelő módja): a veszélyhelyzetet ugyanis a „tömeges megbetegedést okozó humánjárvány” miatt hirdették ki, amely viszont – Sente Zoltán szerint – az Alaptörvény rendelkezésein történő túlterjeszkedésként értékelhető, mivel ellentétben áll az Alaptörvény szövegével. Ebből következően Sente Zoltán tartalmilag

és/vagy formailag aggályosnak tartja a veszélyhelyzet 2020. március 11-i kihirdetésén alapuló kormányrendeleteket.¹⁵

Visszakanyarodva tehát, a veszélyhelyzetben a Kormánynak az Alaptörvény felhatalmazása alapján lehetősége van rendeletalkotásra, amellyel – sarkalatos törvényben meghatározottak szerint – egyes törvények alkalmazását felfüggesztheti, törvényi rendelkezésektől eltérhet, valamint egyéb rendkívüli intézkedéseket hozhat. Ez így is történt számos tekintetben, és a parkolás kérdése sem került el a kormányrendeletek szabályozási körét.

Előjáróban tudni kell, hogy a parkolás kérdését a helyi önkormányzat rendezi, veszélyhelyzetben a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvény (a továbbiakban: Kat.) 46. § (4) bekezdése alapján pedig a polgármester látja el, de kizárólag oly módon, hogy az Mötv.-ben meghatározott jogokat *jóhiszeműen, a kölcsönös együttműködés elvét figyelembe véve, a társadalmi rendeltetésüknek megfelelően kell gyakorolnia*.¹⁶ Azt is érdemes rögzíteni, hogy a várakozási (parkolás) díjából származó bevételek – ahogyan arra fentebb utalás történt – meghatározó bevételt jelentenek az önkormányzatok számára. Az 1619 helyi önkormányzati tagot¹⁷ számláló Települési Önkormányzatok Országos Szövetségének (a továbbiakban: TÖOSZ) gyorsfelmérése alapján – amely arra irányult, hogy kimutassa, hogy okozhatnak-e az önkormányzatoktól történő elvonások likviditási problémákat – kiderült, hogy az egyéb bevételek közé sorolha-

tó parkolási díjak a kérdőívet kitöltő önkormányzatok kb. 62,81%-át érintik negatívan.¹⁸ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az önkormányzatok csupán a parkolásból származó bevételek kiesése miatt „csődbe” mennének, viszont meghatározó bevételi komponenst jelent, amelyhez ha hozzászámítjuk a további kumulált (és egyébként igen magas) bevételkieséseket (pl. gépjárműadó, helyi iparüzési adó, idegenforgalmi adó, közterület-használati díj stb.), akkor hosszú távon prognosztizálható, hogy nehéz helyzetbe kerülhetnek az önkormányzatok.¹⁹

Bécsben 2020. március 17-től gyakorlatilag ingyenessé vált a városban történő parkolás. Sőt mi több, 2020. március 18-tól – az együttműködés jegyében – mintegy 10 000 parkolóhelyet kínáltak alacsonyabb napi áron (5€), amelyekkel együtt Bécs polgármestere, Michael Ludwig kb. 30 000 kedvezményes parkolóhely létrejöttével számolt. Mindezzel az „alternatív” autóval történő közlekedésnek kedvezve, háttérbe szórítandó a koronavírus tömegközlekedés általi terjedését.²⁰ A koronavírus világjárvány elleni küzdelemben hazánk mindig is példaértékűnek tekintette Ausztriát, ezért vélhetően ennek is köszönhető, hogy Magyarországon is felvetődött az ingyenes parkolás gondolata. Székesfehérváron példának okáért már 2020. március 21-étől kezdődően ingyenessé vált a városban történő parkolás, amely nem titkoltan egyfajta kedvezménynyújtás volt a lakosság részére.²¹ Ellenben nem minden településvezető osztotta ezt a fajta álláspontot. Ők aggódalmuknak hangot is adtak: egyfelől úgy gondolták,

hogy az helyi lakosok (lakóhelyüknél történő) parkoláshoz fűződő érdekeit sértené az ingyenes parkolás, másfelől veszélybe kerülne a különleges jogrendben legbiztosabbnak tartott (de a forgalomcsökkenés miatt egyébként is megcsappant) bevételi forrás.²² Ezek az érvek továbbá kiegészíthetők azal is, hogy az ingyenes parkolás és az azzal előreláthatóan generált forgalom ellentmond az operatív törzs azon állásfoglalásának, amely a lakóhely elhagyásának korlátozására és a lehető legkevesebb mozgásra hívja fel a figyelmet, vagyis a „Maradj otthon!” üzenettel, ezáltal felerősítve a koronavírus világjárvány terjedését. A parkolási díj általános elengedése tehát nem volt opció, azonban a polgármesterek nem zárkoztak el olyan ingyenes parkolási lehetőség biztosítása elől. Ez méltányossági alapon, engedély útján biztosított időleges, illetve biztosított volna továbbra is ingyenes parkolást, például a koronavírus járvány elleni küzdelemben kiemelt szerepet vállaló egészségügyi dolgozók, szociális munkások, önkéntesek számára.²³

Mindezek ellenére – a bécsi intézkedésekhez hasonló indokokkal – a Kormány úgy döntött, hogy ideiglenesen ingyenessé teszi a parkolást nem csupán a főváros, hanem az egész ország területére vonatkozóan (lásd a várakozási díj megfizetésének a veszélyhelyzet során alkalmazandó eltérő szabályairól szóló 87/2020. (IV. 5.) Korm. rendelet 1. §-át), amely – ha csupán az anyagi következményeit szemléljük – komoly bevételkiesést okozott elsősorban a nagyvárosok, illetve a főváros számára.

Az országszerte ingyenes parkolás azonban úgy tűnik, hogy a művi forgalomgenerálás ellenére is hozzájárult a szigorú, de indokolható korlátozások, intézkedések (pl. általános kijárási korlátozás, idősök vásárlási időszávja stb.) mellett a koronavírus-megbetegedések számának keretek közé szorításához. Ennek megfelelően a veszélyhelyzetet 2020. június 18-án megszüntették, azonban az ingyenes parkolás lehetősége megmaradt 2020. július 1-ig. Ezen „átmeneti intézkedés” háttérében az állt, hogy „[a] jogállamisági garanciák szem előtt tartása [...] indokoltá teszi a kellő felkészülési idő biztosítását mind az állampolgárok, mind a parkolási rendszert üzemeltetők számára”.²⁴

2.2. Második veszélyhelyzet (2020. november 4-től)

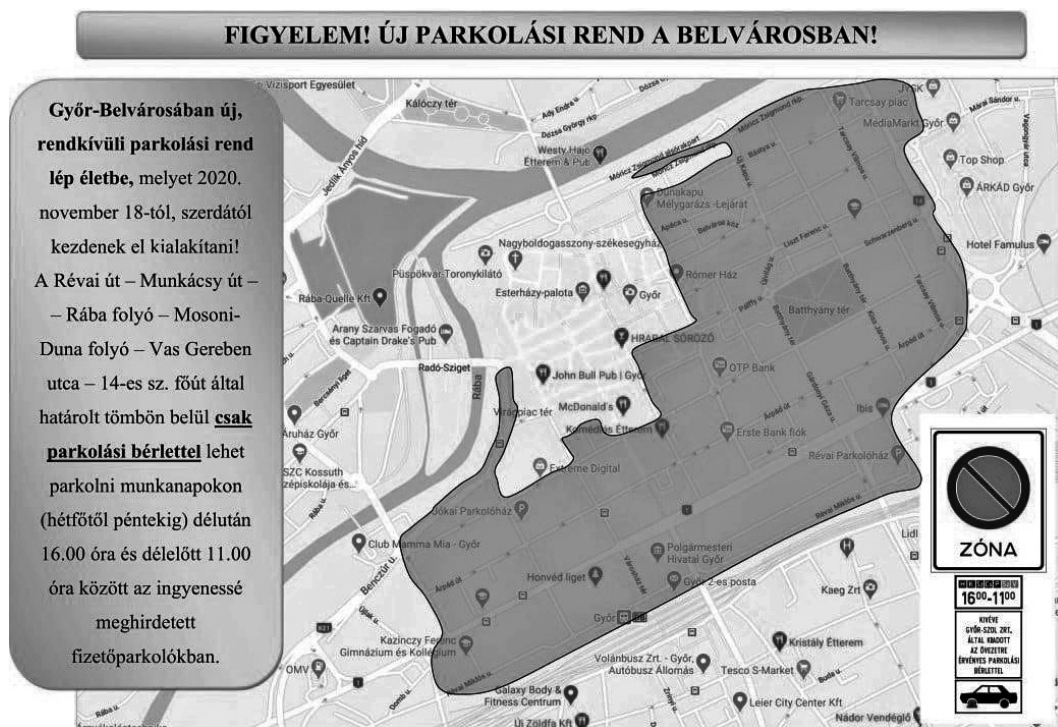
Magyarország miniszterelnöke 2020. november 3-án bejelentette, hogy a Kormány a következő naptól (2020. november 4.) fogva hazánk egész területére veszélyhelyzetet hirdetett ki az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó koronavírus világjárvány- második hullámára tekintettel, annak – következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében. Mindazonáltal – vélhetően a koronavírus világjárvány nagyságrendekkel kiterjedtebb jelenléte miatt – a Kormány nem várt a parkolás ingyenessé tételére, hanem rögtön, a második veszélyhelyzet életbe lépésével egyidejűleg úgy rendelkezett, hogy várakozási díjat az ország egész területére vonatkozóan – a veszélyhelyzet

idején alkalmazandó további védelmi intézkedésekről szóló 479/2020. (XI. 3.) Korm. rendelet 8. §-nak²⁵ megfelelően – nem kell fizetni. Ebből kifolyólag az önkormányzatok hasonló problémákkal kellett szembenézniük (pl. parkolási díjkiesés, forgalomnövekedés stb.), sőt mi több – mint látni fogjuk –, további problémák is felmerülnek ezzel az intézkedéssel összefüggésben.

A gazdasági aspektusokat mellőzve, elsőként az ingyenes parkolás morális és mobilitásbeli kérdéseivel szükséges foglalkozni. Felmerült ugyanis, hogy a „közösségi közlekedéssel együtt járó kontaktusszám csökkentése” és ezáltal a koronavírus világjárvány terjedésének gátolása érdekében bevezetett parkolási intézkedések, azaz az ingyenes parkolás bevezetése számos esetben sérti a helyi lakosok érdekeit, valamint a művi forgalomgeneráló hatása miatt mobilitásbeli gondok is felmerültek.²⁶ [Az is egy következménye ugyanis az ingyenes parkolásnak, hogy nem mindenki a munkahelyre eljutás miatt használja a gépjárművet (tipikusan: autót) innentől fogva és parkol ingyenesen, hanem példának okáért csupán azért, hogy az ingyenes parkolás miatt felmondja az eddig fizetett garázbérletét és a közterületen ingyenesen tárolja az autót. (Azaz a tárolás a fő szempontja, nem a munkahelyre eljutás – így a koronavírussal kapcsolatban semmilyen kapcsolatban nincs a döntése, ezzel kizárólag pénzt kíván spórolni.) Ebből kifolyólag a helyiek érdekeit kívánta előmozdítani Győr polgármestere is, amikor a Kat. 46. § (4) bekezdése által biztosított jogkörében eljárva rendelete(ke)t alkotott.²⁷ A nagy média-

visszhangot kiváltó intézkedéseknek az volt a lényege, hogy egy meghatározott övezetben várakozni (parkolni) hétfőtől péntekig 0:00 órától 11:00 óráig, valamint 16:00 órától 24:00 óráig, továbbá szombat, vasárnap 0:00 órától 24:00 óráig kizárólag a parkolási rendeletben²⁸ meghatározott adott övezetre érvényes bérlettel, lakossági parkolási bérlettel vagy ideiglenes bérlettel lehetséges. Dézsi Csaba András polgármester ezáltal azt kívánta elérni, hogy kizárólag az ott helyben élők használhassák a megjelölt belvárosi parkolóhelyeket.

Nem kérdéses, hogy a győri polgármester a helyi igények figyelembevételével az önkormányzat a feladat- és hatáskörébe tartozó önkormányzati ügyében – törvény keretei között – önállóan mérlegelve hozta meg a vizsgálat tárgyát adó intézkedést.³⁰ Az azonban már vitatható, hogy ez az intézkedés, mint „törvényi kiskapu” nem áll-e ellentétben a jogszabály (kormányrendelet) céljával, a jogalkotó szándékával. Ugyan várakozási díjat továbbra sem szednek a mondott belvárosi övezetekben, viszont a teleologikus értelmezés fényében a helyi szabályozás nem felel meg a központi szabályozásnak, ugyanis nem teszi lehetővé a ténylegesen mindenki számára elérhető ingyenes parkolás lehetőségét. Érdemes rögzíteni, hogy a győri példa számos (tipikusan) nagytelepülésen merült fel, mint egyfajta lehetséges követendő példaként.³¹ Több fővárosi kerületi polgármester fordult emiatt a főpolgármesterhez ezügyben, aki viszont akként foglalt állást,

1. ábra: Győr-Belváros új, rendkívüli parkolási rendje²⁹

hogy a győri megoldást Budapest mérete és összetettsége miatt nem indokolt és nem is lehet egyben lemásolni. Karácsony Gergely ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy például Budapesten azért okoz óriási gondot az ingyenes parkolás újbóli bevezetése, mert alapvetően a jelenlegi parkolási rend is „fenntarthatatlan”. Ennek háttérben az húzódik, hogy Budapesten – hasonlóan Magyarországon nagyobb városaihoz – több a gépjármű, mint amennyi parkolóhelyre áll. Álláspontja szerint ezt a problémát az is tetézi, hogy a belvárosi kerületekben több a kiadott lakossági engedély, mint amennyi a parkolóhely.³²

Többek között mindezen problémák megoldása érdekében – hasonlóan az

osztrák példához, valamint a hazai kívánalmaknak megfelelően – a veszélyhelyzet idején a parkolást könnyítő intézkedésekről szóló 512/2020. (XI. 21.) Korm. rendelet 1. és 2. §-ának értelmében 2020. november 23-tól 2020. december 11-ig a lakott területen a kereskedelmi célú parkolási létesítmények, mint a P+R, a parkolóház, parkológarázs, zárt felszíni parkoló és nem zárt felszíni parkoló parkolási díj megfizetése nélkül vehető igénybe az este 7 órától reggel 7 óráig tartó ingyenes parkolási időszámban. A kereskedelmi célú parkolási létesítmény üzemeltetője felelős az ingyenes parkolást a mondott időszámban lehetővé tenni.³³ Mind ehhez kapcsolódóan ki kell emelni a veszélyhelyzet idején a parkolás könnyítése érdekében szükséges intézkedésekről

szóló 1839/2020. (XI. 21.) Korm. határozatot is. Ennek értelmében ugyanis a Kormány felhívja a minisztereket, hogy 2020. november 23. napjától 2020. december 11. napjáig biztosítsák este 7 órától reggel 7 óráig – meghatározott kivételekkel³⁴ – a költségvetési szerv, valamint az állam közvetlen vagy közvetett többségi tulajdonában álló gazdasági társaság közterületen elhelyezkedő felszíni parkolói bárki számára ingyenesen igénybe vehetőek legyenek.³⁵ Fontos továbbá, hogy a Kormány felkéri a települési, a fővárosi és a területi önkormányzatokat, hogy 2020. november 23. napjától 2020. december 11. napjáig terjedő időtartamra saját hatáskörben rendelkezzenek az önkormányzat, vagy az önkormányzat közvetlen, vagy közvetett többségi tulajdonában álló gazdasági társaság parkolói bárki számára való megnyitásáról, és döntésükről a lakosságot 48 órán belül tájékoztassák.³⁶ Ezek az intézkedések kétség kívül óriási előrelépést jelenthetnek a kialakult helyzet javításában, optimalizálásában, viszont a gépjárműforgalmat nem mérséklük és adott esetben – a mondott rendelet pongyola megfogalmazása miatt – további jogértelmezési kérdéseket vethetnek fel. Így például, ahogyan arra Tóth Péter rámutatott, előadódhat az a probléma, hogy a szóban forgó rendelet nem csupán azokra a parkolási létesítményekre vonatkozatható, amelyeknek ez az egyetlen önálló rendeltetésük, és amelyet a nyilvánosság számára megnyitottak, de akár az irodaházaknak a helyiségbérlők és munkavállalók számára fenntartott parkolóira is kiterjeszthető. Ehhez kapcsolódóan felvethető az is, hogy mi a

helyzet ilyenkor a kárfelelősség érvényesítésével, a megnövekedett károk kockázattal?³⁷

Az előző ponthoz kapcsolódóan új keletű problémaként jelentkezik az eddig ismertetett gazdasági és morális kérdéseken túl – többek között – a megnövekedett forgalom okozta egészségügyi kockázatok.

A bostoni Health Effects Institute által készített *State of the Global Air 2020* című különleges jelentés arról számolt be, hogy 2019-re a légszennyezettség vált globálisan a 4. halálórá, amely világszerte kb. 6,67 millió ember halálával kapcsolható össze közvetlenül.³⁸ De miért is fontos ez? Azért, mert például Közép-Európában (így hazánkban is) a koronavírus világjárvány miatti halálozások megközelítőleg 25%-a köthető a légszennyezettséghez,³⁹ amíg Európára vetítve ez az érték 19%.⁴⁰ Hangsúlyozandó azonban, hogy a lég/részecskeszennyezés világszerte 15%-kal járul hozzá a koronavírus világjárvány morálisához, amelynek jelentős része – a Greenpeace álláspontja szerint – megelőzhető lenne az Egészségügyi Világszervezet (World Health Organization, WHO) ajánlásának,⁴¹ valamint az Európai Unió előírásainak a légszennyezettséggel összefüggő értékeinek történő megfelelés.⁴²

Napjainkra számos kutatás igazolta, hogy a légszennyezésnek (pl. $PM_{2,5}$, PM_{10} , NO_2 , NO_x) való kitettség – mértékétől és időtartamától függően⁴³ – növeli a vírusoktól való megfertőződés esélyét,⁴⁴ tudniillik a légszennyező anyagok gyulladós állapotot idéznek elő a légutakban és rosszabb immunválaszt engednek.⁴⁵ Ebből kifolyólag a

szervezet érhetően kevésbé tud ellenállni a vírusokkal szemben, amely már csak azért is aggályos, mert például a dízeljárművek okozta légszennyezésnek való kitettség bizonyítottan kiszolgáltatottabbá teszi az emberi szervezetet a légúti kórokozóknak,⁴⁶ és mint tudjuk a koronavírus mikrocseppek és aeroszolok (pl. PM_{2,5}, PM₁₀) révén könnyedén képes terjedni levegőben.⁴⁷ Az előbbieket summázva nem meglepő, ha több tanulmány értekezik arról, hogy több fent említett légszennyezőnek való kitettség növeli a koronavírus súlyosságát, valamint súlyosbítják a fertőzés lefolyását, különösen légszennyezés miatti megbetegedések esetében.⁴⁸

A fentebb tárgyaltak miatt (is) egészen egyetérthetünk a Greenpeace Magyarország azon álláspontjával, miszerint mielőbbi intézkedéseket kell tennie a döntéshozóknak a magyarországi levegő minőségének javítása érdekében, így (i) korlátozhatnák a régi, szennyező járművek importját és a városokba való behajtását; (ii) *visszavonhatnák a plusz forgalmat generáló ingyenes parkolást, valamint (iii) felléphetnének a szennyező fűtés okozta légszennyezés ellen,*⁴⁹ annak érdekében, hogy minél eredményesebben megóvhassák a lakosság egészségét.

2.3. Ingyenes parkolás kontra egészséghez, illetve egészséges környezethez való jog

A fentiekből folyóan indokolt mélyebb alapjogi kontextusba helyezni az ingyenes parkolási intézkedéseket, azt összevetni az Alaptörvényben rögzített

egészséghez, illetve egészséges környezethez való joggal.⁵⁰

Az Alkotmánybíróság elvi élel mutatott rá arra, hogy az egészséghez való jog nem alanyi jog, hanem pusztán alkotmányos jogként határozható meg,⁵¹ amelynek érvényesüléséhez túlnyomó jelentőségű az állam alkotmányos kötelezettsége az egyén jogával szemben.⁵² Mindazonáltal alanyi jogként tekinthetünk például az egészségügyi ellátáshoz való jogra, illetve betegjogokra.⁵³ Az előbbieket, továbbá az egészséghez való jog viszonylagos alkotmányi rögzítése miatt szükséges ezen jog reális tartalmi elemei részletezése. Egyfelől e körbe tartozik az egészségvédelemhez, egészségmegőrzéshez és betegség-megelőzéshez való jog, amelynek külön kiemelését érdemlő területét adja a járványos, fertőző és egyéb megbetegedések megelőzésével kapcsolatos állami feladatok. Másfelől az állam feladata az egészség visszanyeréséhez szükséges egészségügyi ellátás diszkrimináció-mentes – és főszabály szerint kényszermentes – garantálása.⁵⁴

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában tehát – a korábbi gyakorlatával egyirányba mutatón – az Alaptörvény egyrészt az alapjog alanyi oldalát, másrészt objektív, intézményvédelmi oldalát tartalmazza. A testület megállapítása szerint „[a] testi és lelki egészséghez való jog szoros összefüggésben áll az emberi méltósághoz való jogból levezetett testi-lelki integritásához való joggal. Ebből következően pedig az egészséghez való alanyi jog az egyén testi és lelki integritását védi, s mint ilyen az ember egészségének megőrzésére szolgál”.⁵⁵

Az Alkotmánybíróság szerint „[a] környezethez való jog jelenlegi formájában nem alanyi alapjog, de nem is pusztán alkotmányos feladat vagy államcél, hanem ún. harmadik generációs alkotmányos jog, amelynek jellege még vitatott.”⁵⁶ Abból folyóan, hogy nem alanyi alapjogról van szó a következő adódik: a környezethez való jog „önállósult és önmagában vett intézményvédelem, azaz olyan sajátos alapjog, amelynek az objektív, intézményvédelmi oldala túlnyomó és meghatározó.”⁵⁷ Ebből kifolyólag az egészséges környezethez való jog hatékony érvényesítéséhez az állam elsődlegesen – az általa szabadon választott⁵⁸ – megelőző intézkedések útján valósít meg környezetvédelmi intézményeket alakít ki és működtet.⁵⁹

Mindezek után megkerülhetetlen annak a kérdésnek a tisztázása, hogy milyen szerepe van a különleges jogrendi ingyenes parkolásnak, hiszen alapvetően – ez a rendelkezés praktikusán – rendes jogrendi keretek között is megvalósítható lenne. Mindazonáltal nem szabad megfeledkezni arról, hogy komplex problémáról van szó. Ez indokoltta teheti az azonnali és hatékony reagálást, amelynek nem állíthat korlátot még ez a két alapjog sem: az egészséghez és az egészséges környezethez való jog alapvető korlátját jelenti az Alaptörvényben szereplő különleges jogrendek, így veszélyhelyzet esete is,⁶⁰ valamint a nemzetgazdaság teherbíró-képessége,⁶¹ így például az egészséghez való jogot mindaddig lehetséges korlátozni, ameddig a korlátozás már fogalmilag kizárja a jog érvényesülését.⁶² Az Alkotmánybíróság szerint

hasonló korlát alkalmazandó az egészséges környezethez való jog tekintetében.⁶³

Ha tehát végső érvet keresünk a különleges jogrend létjogosultsága miatt, legyen az, hogy kizárólag a rendkívüli jogrend (esetünkben a veszélyhelyzet) az, amely eredményesen lehetővé teszi a lakosság védelmét, például az ingyenes parkoláshoz kapcsolható alapjogi kollízió nélkül.

III. Összegzés

A tanulmány a koronavírus világjárvány második hullámára tekintettel azt tűzte ki célul, hogy a helyi önkormányzatok aspektusából részletesen bemutassa, összehasonlítsa a korábbi és a jelenlegi veszélyhelyzetben megnyilvánuló egyes szabályozási kihívásokat, megoldásokat és azok vonzatait az ingyenes parkolással összefüggésben.

A vizsgálat során a bevezetett szabályozási megoldások elemzése és értékelése rávilágított, hogy a vizsgálat tárgyát adó intézkedés gyakorlatban történő megvalósulása korántsem konszolidálódott. Az azonban kétségtelen tény, hogy koronavírus világjárvány második hulláma már komolyabb akadályokat „gördített” a döntéshozók elé. Ehhez kapcsolódóan jelen írás több neuralgikus pontot [(i) gazdasági, (ii) morális, (iii) mobilitásbeli valamint (iv) egészségügyi] jelenített meg, amelyek esetlegesen a jövőben kiigazításra szorulhatnak, tekintettel arra, hogy nem feltétlenül találkoznak minden esetben a helyi igények a jogalkotói szándékokkal, célokkal.

A vizsgálat tárgyát adó konkrét intézkedéssel kapcsolatban végül fel kell tennünk a legfőbb kérdést: vajon jó és megalapozott döntés-e az országsszer- te ingyenes parkolás bevezetése? Mint látható, ez az intézkedés nem csupán gazdasági, mobilitásbeli és morális kérdéseket vet fel, hanem most már egyéb egészségügyieket is. Ebből adódóan a feltett kérdésre nem lehet egyöntetűen igennel vagy nemmel felelni, a válasz ugyanis adott településenként is eltérő lehet. Mindazonáltal a döntési helyzetben lévőknek folyamatosan keresniük kell a legmegfelelőbb megoldási lehetőségeket (pl. önkormányzatok támogatása; tömegközlekedés, valamint az autóval történő közlekedés felülvizsgálata; légszennyezettség csökkentése) annak érdekében, hogy optimális, a jognak is tetsző választ adhassanak a lakosság védelme érdekében.⁶⁴

Joggal vetődhet fel az a kérdés is, hogy vajon országos vagy helyi döntések kellenének-e a vizsgáltak tárgyában. A döntés csakugyan nem könnyű, azonban talán mégis indokolhatóbb az, hogy a helyi önkormányzatok kapjanak felhatalmazást (döntési jogosítványt) erre vonatkozóan, tekintettel arra, hogy tipikusan helyi közügyről van szó. Nem elhanyagolható az az aspektus sem, hogy ezáltal bizonyos mértékig tehermentesíthető lenne az állam, amelynek így elegendő lenne a(z esetleges) törvényességi felülvizsgálat ellátása, amely keretében továbbra is képes lenne alkotmányossági, törvényességi, közegészségügy, környezetvédelmi stb. szempontokat érvényesíteni.

*A kézirat lezárásának dátuma:
2020. december 10.*

1 Lásd a veszályhelyzet kihirdetéséről szóló 478/2020. (XI. 3.) Korm. rendelet 1. §-át.

2 Részlet Paczolay Péter Az Alkotmánybíróság működése c. konferenciaelőadásából. Budapest, 2015. 02. 05. Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Jogrendszer belülről c. beszélgetéssorozat.

3 Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) a módosításokkal egységes szerkezetben (a nyolcadik alaptörvény-módosítással bezárólag).

4 Lásd a T/2627. számú törvényjavaslat (Magyarország Alaptörvénye) részletes indokolását a 32. cikkhez. 56. o.

Forrás: <https://www.parlament.hu/iroam39/02627/02627.pdf> (A letöltés dátuma: 2020. 12. 03.)

5 Vö. Patyi András: Local Government. In: Csink Lóránt – Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.): The Basic Law of Hungary. A First Commentary. Claurus Press Ltd. Dublin - National Institute of Public Administration, Budapest, 2012. 219. o.; Nagy Marianna – Hoffman István (szerk.): A Magyarország helyi önkormányzatairól szóló törvény magyarázata. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2012. 25. o.

6 A fővárosra és annak kerületeire vonatkozó előző rendelkezésekért lásd az Mötv. 23. § (4) bekezdés 10. pontját, valamint az Mötv. 23. § (5) bekezdésének 3. pontját.

7 Lásd Mötv. 16/A. §; Feik Csaba: Változások a helyi önkormányzatok feladat- és hatáskörének szabályozásában. Új Magyar Közigazgatás 2014/4, 55. o.

8 Vö. EBH2017. K.31. (Kfv.I.35.590/2016/6.)

9 „A közterület, így a közút is főszabályként el-lenszolgáltatás nélkül vehető igénybe. A díjfizetés oka az urbanizáltság, az a körülmény, hogy a városias környezetben elkerülhetetlen a járművel való közlekedés és azon belül a nyugvó közlekedés, a parkolás. Ilyen körülmények között a parkolás díjfizetéséhez kötése az egyik lehetséges »készítő eszköz« a közutak mint véges javak megfontolt, gazdaságos használatának. A díj és pótdíjfizetési kötelezettség tehát a közlekedő felelős magatartásra szorításának egyik lehetséges eszköze.” Lásd a Kúria Önkormányzati Tanácsának Köf.5018/2014/6. számú határozatának 27. pontját.

10 Sipos László: Parkolási rendeletek és megalapozó vizsgálataik. 14. o. Forrás: http://www.fomterv.hu/mmk/sites/default/files/16_a_Parkolasi_rendeletek_es_megalapozo_vizsgalataik_Sipos_Laszlo.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 12. 03.)

11 „Autóbusz, vontató, tehergépkocsi, mezőgaz-

dasági vontató, lassú jármű és pótkocsi várakozása esetén a várakozási díjnak a legmagasabb összege az (5) bekezdésben megjelölt díjak háromszorosa, járműszerelvény várakozása esetén az (5) bekezdésben megjelölt díjak hatszorosa lehet.” Lásd a Kkt. 15/A. § (6) bekezdését.

12 Lásd Sipos: i. m. 17. o.; A parkolás és a tárolás elhatárolásáról lásd a Pest Megyei Kormányhivatal Törvényességi Ellenőrzési és Felügyeleti Főosztály járművek parkolásáról és tárolásáról szóló állásfoglalását. Forrás: https://www.kormanyhivatal.hu/download/4/da/10000/A_tarolas-parkolas_jogi_osszefuggesei.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 12. 03.)

13 Lásd a veszélyhelyzet kihirdetéséről szóló 40/2020. (III. 11.) Korm. rendelet 1. §-át.

14 Vö. Szerencsés Krisztián: A koronavírus és az alapjogok összecsapása. Forrás: <https://arsboni.hu/a-koronavirus-es-az-alapjogok-osszecsapasa/?fbclid=IwAR2U8BpNK2E11xSU7TsOh8dKt558UOisIRHKbrguFOIH-L7x5oesjciu7s> (A letöltés dátuma: 2020. 12. 04.)

15 Részletesen lásd Sente Zoltán: A 2020. március 11-én kihirdetett veszélyhelyzet alkotmányossági problémái. *Állam- és Jogtudomány* 2020/3, 115-139. o.

16 A veszélyhelyzettel összefüggő polgármesteri joggyakorlásról részletesen lásd Segédlet a katasztrófavédelmi törvény veszélyhelyzetre vonatkozó rendelkezésének gyakorlati alkalmazásához. *Önkormányzati Hírlevél* 2020/6, 7-14. o.; valamint vö. Bubori Nóra Beáta – Fekete Kristóf Benedek: Veszélyhelyzetben a polgármester dönt? *Jegyző és Közigazgatás* 2020/2, 7-10. o.; A fenti alapelvet erősíti az Alkotmánybíróság határozata, amely szerint „[a] jogállamiság elvéből is következik az alkotmányos szervezetek az a kötelessége, hogy alkotmányos jelentőségű hatásköreiket jóhiszeműen, feladataik teljesítését kölcsönösen segítve, együttműködve gyakorolják”. 8/1992. (I. 30.) AB határozat, ABH 1992, 51, 54.

17 Lásd a TÖOSZ 2020. április 17-én Pintér Sándor, belügyminiszter és Banai Péter Benő államtitkár részére megküldött levelét. 1. o. Forrás: http://xn--tosz-5qa.hu/uploads/images/hirek-kepek/KORONA/TOOSZ_level_75-2020_BM_PM.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 12. 06.)

18 Lásd Kolin Péter – Lüttmerdingné Balla Mónika: *Önkormányzati összefogás koronavírus-járvány idején*. *Önkormányzat* 2020/2, 16. o.

19 A TÖOSZ ezekhez kapcsolódó adataiért lásd Kolin – Lüttmerdingné: i. m. 9-18. o.

20 Vö. Reisenbauer, Larissa: *Regierung hebt Kurzparkzonen auf*. Forrás: <https://www.meinbezirk.at/wien/c-lokales/regierung-hebt-kurzparkzonen-auf->

a3989319 (A letöltés dátuma: 2020. 12. 06.); *Ingyenes lett Bécsben a parkolás*. Forrás: <https://www.vg.hu/kozelet/kozeleti-hirek/ingyenes-lett-becsben-a-parkolas-2116662/> (A letöltés dátuma: 2020. 12. 06.)

21 *Koronavírus: ingyenes lesz a parkolás Fehérváron, bezár több sportcentrum és az iparcikkpiac*. Forrás: <https://fmc.hu/2020/03/16/koronavirus-ingyenes-lesz-a-parkolas-fehervaron-bezar-tobb-sportcentrum-es-az-iparcikkpiac/> (A letöltés dátuma: 2020. 12. 06.)

22 Vö. Tenczer Gábor: *Budapesten kicsi az esély a veszélyhelyzeti ingyenparkolásra*. Forrás: https://index.hu/belfold/2020/04/04/miert_nem_akarjak_a_keruletak_az_ingenyparkolast/ (A letöltés dátuma: 2020. 12. 06.)

23 Vö. Tenczer: i. m.

24 Lásd dr. Oláh Lajos országgyűlési képviselő „Miért tart tovább a díjmentes parkolás, mint a veszélyhelyzet?” című, K/10784. számú írásbeli választ igénylő kérdésére adott választ dr. Orbán Balázs, államtitkártól. Forrás: <https://www.parlament.hu/irom41/10784/10784-0001.pdf> (A letöltés dátuma: 2020. 12. 06.); lásd még ehhez: „[A] jogállamiság egyik alapvető követelménye, hogy a közhatalommal rendelkező szervek a jog által meghatározott szervezeti keretek között, a jog által megállapított működési rendben, a jog által a polgárok számára megismerhető és kiszámítható módon szabályozott korlátok között fejtik ki a tevékenységüket.” 56/1991. (XI. 8.) AB határozat, ABH 1991, 454, 456.

25 A Korm. rendelet szövege a korábban hozott Korm. rendelethez képest kisebb eltéréssel (abban még humanjárvány szerepelt) a következő: „8. § A koronavírus világvárvány terjedésének csökkentése érdekében

a) a helyi közutak, valamint a helyi önkormányzat tulajdonában álló közforgalom elől el nem zárt magánutak, terek, parkok és egyéb közterületek, valamint

b) az országos közutak, valamint az állam tulajdonában álló közforgalom elől el nem zárt magánutak, terek, parkok és egyéb közterületek

várakozási területeinek járművel történő, várakozási célú használatáért várakozási díjat nem kell fizetni.”

26 Vö. pl. Győrben is ingyenes a parkolás, csak kerékbilincs jár érte. Forrás: https://hvg.hu/cegauto/20201115_Gyorben_is_ingyenes_a_parkolas_csak_kerekbilincs_jar_erte (A letöltés dátuma: 2020. 11. 15.); Már az V. kerületi fideszes polgármesternek is sok lett kicsit az ingyenes parkolásból. Forrás: https://hvg.hu/cegauto/20201116_budapest_v_kerulet_parkolas_belvaros_szentgyorgyvolgyi_peter (A letöltés dátuma: 2020. 11. 16.); Újra fizetős lehet a

parkolás a XIII. kerületben. Forrás: https://hvg.hu/cegauto/20201117_fizetos_parkolas_xiii_kerulet (A letöltés dátuma: 2020. 11. 17.)

27 Lásd Győr belváros behajtási rendjének szabályozásáról szóló 19/2010. (VI. 25.) önkormányzati rendelet és a fizető-parkolóhelyek üzemeltetésének és használatának szabályairól szóló 17/2013. (IV. 18.) önkormányzati rendelet módosításáról szóló Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének 41/2020. (XI.18.) önkormányzati rendeletét; A Győr Belváros behajtási rendjének szabályozásáról szóló 19/2010. (VI. 25.) önkormányzati rendelet és a fizető-parkolóhelyek üzemeltetésének és használatának szabályairól szóló 17/2013. (IV. 18.) önkormányzati rendelet módosításáról szóló 41/2020. (XI. 18.) rendelet módosításáról szóló Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének 42/2020. (XI.18.) önkormányzati rendeletét; valamint Győr belváros behajtási rendjének szabályozásáról szóló 19/2010. (VI. 25.) önkormányzati rendelet és a fizető-parkolóhelyek üzemeltetésének és használatának szabályairól szóló 17/2013. (IV. 18.) önkormányzati rendelet módosításáról szóló Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének 43/2020. (XI.25.) önkormányzati rendeletét.

28 Lásd Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének a fizető-parkolóhelyek üzemeltetésének és használatának szabályairól szóló 17/2013. (IV. 18.) önkormányzati rendeletét.

29 Horváth Bence: Több önkormányzat elkezdte felülvizni az ingyenes parkolásról szóló rendeletet. Forrás: <https://444.hu/2020/11/18/tobb-onkormanyzat-elkezdte-felulvizi-az-ingyenes-parkolasrol-szolo-rendeletet> (A letöltés dátuma: 2020. 12. 08.)

30 Vö. a helyi önkormányzatokról szóló T/4864. számú törvényjavaslat 1-8. §-hoz fűzött részletes indokolásával. 55. o. Forrás: <https://www.parlament.hu/irom39/04864/04864.pdf> (A letöltés dátuma: 2020. 12. 08.)

31 A győri példához hasonlóan nem teljesen lesz ingyenes a parkolás 2020. január 1-jétől Debrecenben bizonyos területein. Lásd Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének a helyi közutak nem közlekedési célú igénybevétele esetén fizetendő díjakról szóló 38/2020 (XI.23.) önkormányzati rendeletét.

32 Vö. Karácsony Gergely főpolgármester 2020. november 19-én Facebook oldalán közzétett tájékoztatóval.

33 Megjegyzendő, hogy hasonló irányú törekvések már az első veszélyhelyzet (!) idején is felfedezhetők voltak. Váccott például a polgármester az ingyenes

parkolásból adódó felszíni túlszűfolttség elkerülésére érdekében úgy döntött, hogy 2020 április 8-tól visszavonásig díjmentes váci mélygarázsban történő parkolást biztosít. Lásd Ingyenes a parkolás a mélygarázsban is. Forrás: <http://www.vac.hu/hirek/kozelet/17545/0/Ingyenes-a-parkolas-a-melygarazsban-is.html> (A letöltés dátuma: 2020. 12. 08.)

34 Ilyen ingyenes használat alól kivett szervek, kivételek: 1. a Kormány védett vezetési rendszer létesítményei; 2. a honvédelmi, a rendőrségi, a polgári nemzetbiztonsági szolgálati, a polgári védelmi alapfeladatok ellátását szolgáló létesítmények; 3. a Magyarország területén működő, a nemzetközi jog alapján kiváltságot és mentességet élvező külképviselet objektumai; 4. a büntetés-végrehajtási szervek; 5. az atomenergia alkalmazását szolgáló üzemi létesítmények.

35 Lásd a veszélyhelyzet idején a parkolás könnyítése érdekében szükséges intézkedésekről szóló 1839/2020. (XI. 21.) Korm. határozat 1. pontját.

36 Lásd uo. 2. pont.

37 Erről a kérdésről részletesen lásd Portfolio: Itt az ingyen parkolás! - Ez most tényleg olyan, mintha bárkit be kéne fogadnunk aludni a lakásunkba? Forrás: <https://www.portfolio.hu/ingatlan/20201122/itt-az-ingyen-parkolas-ez-most-tenyleg-olyan-mint-ha-barkit-be-kene-fogadnunk-aludni-a-lakasunkba-458528> (A letöltés dátuma: 2020. 12. 08.)

38 Health Effects Institute: State of the Global Air 2020 - A Special Report on Global Exposure to Air Pollution And its Health Impacts. Boston, 2020. 3. o. Forrás: https://www.stateofglobalair.org/sites/default/files/documents/2020-10/soga-2020-report-10-26_0.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 12. 09.)

39 Pozzer, Andrea - Dominici, Francesca - Haines, Andy - Witt, Christian - Münzel, Thomas - Lelieveld, Jos: Regional and global contributions of air pollution to risk of death from COVID-19. Cardiovascular Research 2020/14, 2249. o.

40 Pozzer - Dominici - Haines - Witt - Münzel - Lelieveld: i. m. 2253. o.

41 Ambient (outdoor) air pollution. Forrás: [https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ambient-\(outdoor\)-air-quality-and-health](https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ambient-(outdoor)-air-quality-and-health) (A letöltés dátuma: 2020. 12. 09.)

42 Greenpeace Magyarország: A tudomány egyértelmű: a légszennyezés súlyosbítja a koronavírust - akár a halálesetek 25%-áért is felelős lehet. Forrás: <https://www.greenpeace.org/hungary/sajtokozlemeny/7690/a-tudomany-egyertelmu-a-legszennyez-es-sulyosbítja-a-koronavirust-ak-ar-halalesetek-25-aert-is-felelos-lehet/> (A letöltés dátuma:

2020. 12. 09.)

43 Megmértük, milyen rossz a budapesti levegő. Forrás <https://www.youtube.com/watch?v=rQsetO8LP1k&t=229s> (A letöltés dátuma: 2020. 12. 09.)

44 Lásd pl. Brauer, M. - Hoek, G. - Smit, H. A. - de Jongste, J. C. - Gerritsen, J. - Postma, D. S. - Kerkhof, M. - Brunekreef, B.: Air pollution and development of asthma, allergy and infections in a birth cohort. *European Respiratory Journal* 2007/5, 879-888. o.; Liang, Yijia - Fang, Liqun - Pan, Hui - Zhang, Kezhong - Kan, Haidong - Brook, Jeffrey R. - Sun, Qinghua: PM_{2.5} in Beijing - temporal pattern and its association with influenza. *Environmental Health* 2014/102.; Feng, Cindy - Li, Jian - Sun, Wenjie - Zhang, Yi - Wang, Quanyi: Impact of ambient fine particulate matter (PM_{2.5}) exposure on the risk of influenza-like illness: a time-series analysis in Beijing, China. *Environmental Health* 2016/17.; Nennaa, Raffaella - Evangelisti, Melania - Frassanito, Antonella - Scagnolari, Carolina - Pierangeli, Alessandra - Antonelli, Guido - Nicolai, Ambra - Arima, Serena - Moretti, Corrado - Papoff, Paola - Villa, Maria Pia - Midulla, Fabio: Respiratory syncytial virus bronchiolitis, weather conditions and air pollution in an Italian urban area: An observational study. *Environmental Research* 2017/158, 188-193. o.; Cao, Yu - Chen, Miao - Dong, Dan - Xie, Songbo - Liu, Min: Environmental pollutants damage airway epithelial cell cilia: Implications for the prevention of obstructive lung diseases. *Thoracic Cancer* 2020/3, 505-510. o.

45 Lásd pl. Cao - Chen - Dong - Xie - Liu: i. m. 505-510. o.

46 Lásd pl. Ciencewicz, Jonathan - Brighton, Luisa - Wu, Wei-Dong - Madden, Michael - Jaspers, Ilona: Diesel exhaust enhances virus- and poly(I:C)-induced Toll-like receptor 3 expression and signaling in respiratory epithelial cells. *American Journal of Physiology-Lung Cellular and Molecular Physiology* 2006/6, 1154-1163. o.

47 Részletesen lásd pl. Morawska, Lidia - Milton, K. Donald: It Is Time to Address Airborne Transmission of Coronavirus Disease 2019 (COVID-19). *Clinical Infectious Diseases* 2020/9, 2311-2313. o.

48 Lásd Domingo, José L. - Rovira, Joaquim: Effects of air pollutants on the transmission and severity of respiratory viral infections. *Environmental Research* 2020/187.; Conticini, Edoardo - Frediani, Bruno - Caro, Dario: Can atmospheric pollution be considered a co-factor in extremely high level of SARS-CoV-2 lethality in Northern Italy? *Environmental Pollution* 2020/261.; Garg et al: Hospitalization

Rates and Characteristics of Patients Hospitalized with Laboratory-Confirmed Coronavirus Disease 2019 - COVID-NET, 14 States, March 1-30, 2020. *MMWR Morb Mortal Wkly Rep* 2020/69, 458-464. o.

49 Greenpeace Magyarország: i. m.

50 Alaptörvény XX-XXI. cikk

51 54/1996. (XI. 30.) AB határozat, ABH 1996, 173, 198.

52 54/1996. (XI. 30.) AB határozat, ABH 1996, 173, 183.

53 54/1996. (XI. 30.) AB határozat, ABH 1996, 173, 187.

54 Lásd Chronowski Nóra - Zeller Judit: Az egészséghez és az egészséges környezethez való jog. In: Drinóczi Tímea (szerk.): *Magyar alkotmányjog III. - Alapvető jogok*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2006. 559. o.

55 Vö. 39/2007. (VI. 20.) AB határozat, ABH 2007, 464, 480.; 3132/2013. (VII. 2.) AB határozat, ABH 2013, 1883, 1898-1899.

56 28/1994. (V. 20.) AB határozat, ABH 1994, 134, 138.

57 28/1994. (V. 20.) AB határozat, ABH 1994, 134, 138.

58 28/1994. (V. 20.) AB határozat, ABH 1994, 134, 137.

59 Vö. Chronowski - Zeller: i. m. 564. o.

60 Lásd az Alaptörvény 54. cikk (1) bekezdését.

61 54/1996. (XI. 30.) AB határozat, ABH 1996, 173, 198.

62 „Az Alkotmánybíróság értelmezésében fogalmilag kizárt az egészséghez való jog érvényesülése, amennyiben az egészségügyi intézményrendszer, illetve az orvosi ellátás adott területen teljes egészében hiányzik.” Lásd Chronowski - Zeller: i. m. 566-567. o.

63 Az Alkotmánybíróság szerint „[a] a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét nem csökkentheti, kivéve, ha ez más alapjog vagy alkotmányos érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen. A védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan”. 28/1994. (V. 20.) AB határozat, ABH 1994, 134, 134.

64 A kézirat lezárásának napján lépett hatályba a védelmi intézkedésekről alkalmazhatóságának meghosszabbításáról szóló 569/2020. (XII. 9.) Korm. rendelet, amelynek 1. §-a a veszélyhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedések második üteméről szóló 484/2020. (XI. 10.) Korm. rendelet által bevezetett rendelkezések alkalmazását 2021. január 11-ig „tolta el”, így az ingyenes parkolást is.

dr. Köműves Barbara

*PhD hallgató, Debreceni Egyetem Állam-
és Jogtudományi kar*

Az egészséges környezethez való jog megítélése a „Vörösiszap- katasztrófa” tükrében

I. Bevezetés

Az emberi környezet megóvásául foglalkozó első világméretű program kidolgozására 1972-ben került sor Stockholmban, az ENSZ környezeti világkonferenciáján. A konferencián a résztvevők nyilatkozatot fogadtak el a környezetvédelem alapelveiről és nemzetközi feladatairól. Az együttműködés irányítására, a nemzetközi erőfeszítések összehangolására létrehozták az ENSZ Környezeti Programját (UNEP). A Stockholmi Nyilatkozat keretében első ízben fogadták el hivatalosan, nemzetközi szinten az emberhez méltó környezethez való jogot. A nyilatkozatban a kormányok ünnepélyesen kötelezettséget vállaltak, hogy megóvják és jobbá teszik az ember környezetét a mai és a jövő nemzedékek számára. A stockholmi konferencián nemzetközi szinten általános elfogadást nyert a gazdasági fejlődés és a környezetvédelem közötti kölcsönhatás gondolata

is. A természeti erőforrások csökkenése, ember és természet viszonyában az összhang megbomlása csak globális szinten értelmezhető. A konferencia legfőbb eredménye az volt, hogy kísérletet tett a fejlett és fejlődő országok között a környezet védelme és a gazdaság fejlesztése kérdéseiben vallott szemléleti különbségek áthidalására, s általánosan elfogadtatta az ökológiailag „egészséges” fejlődés érdekében szükséges környezetvédelmi szemlélet és gazdálkodás gondolatát.¹

A Stockholmi Nyilatkozat elfogadásával párhuzamosan lett vizsgálatok tárgya a környezetvédelem és az emberi jogok védelmének kapcsolata. Az emberi jogok védelme és a környezetvédelem közötti összefüggések felismerése, valamint e két védelmi rendszer összekapcsolása hívta fel a figyelmet az egészséges környezethez való jog elismerésének az igényére.²

II. Az egészséges környezethez való jog, mint alapjog?

Az Alaptörvény XXI. cikke akként rendelkezik, hogy Magyarország elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez. Az egészséges környezethez való jogot a korábbi Alkotmány a tulajdonhoz hasonlóan az általános rendelkezések között szabályozta, amely azonban megjelent az alapjogok között is. Az egészséges környezethez való jog harmadik generációs jog, amely szintén alapjogként érvényesül, így alkalmazandó rá

a szükségességi-arányossági teszt. Az Alkotmánybíróság az egészséges környezethez való jogot a 18/1994. (V. 20.) AB határozatában értelmezte máig irányadóan. Ennek rendelkező részében kimondta, hogy az egészséges környezethez való jog azt a kötelezettséget is magában foglalja, hogy az állam a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét nem csökkentheti, kivéve, ha ez más alapjog vagy alkotmányos érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen. A védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan. Az egészséges környezethez való jog jellege kapcsán megállapította, hogy a környezethez való jogot az alanyi jogokhoz való sajátos viszonya, valamint sajátos tárgya különbözteti meg mind a többi alapjogtól, mind az Alkotmányban kitűzött feladatoktól. A környezethez való jog köztudottan nem sorolható a klasszikus, védelmi jellegű alapjogok közé. E jog ugyanakkor nem is pusztán alkotmányban kitűzött feladat vagy államcél. A környezethez való jog nem hasonlítható a szociális jogokhoz sem. A környezetvédelemhez való jog mindezekkel szemben elsősorban önállósult és önmagában vett intézményvédelem, azaz olyan sajátos alapjog, amelynek az objektív, intézményvédelmi oldala túlnyomó és meghatározó.³ Az egészséges környezethez való jog szolidaritási jellegű. Jelenti ez egyrészt az államok összefogásának szükségességét és kötelezettséget, mivel a globális környezeti problémák kezelésére, ezzel a jog érvényesítésére így lehet esély. A második viszonylat, amelyben napi szinten felvetődik az egészséges kör-

nyezethez való jog, az emberek közötti kölcsönhatások színtere.⁴

Az egészséges környezethez való jog ugyanakkor nem kizárólagosan az állam és magánszemély relációjában, hanem magánszemély és magánszemély, vagy esetlegesen magánszemély és gazdasági társaság relációjában is értelmezhető is érvényesíthető.

A magyar magánjogban a polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény Második Könyvének harmadik része rendelkezik a személyiségi jogokról. A törvény értelmében mindenkinek joga van ahhoz, hogy törvény és mások jogainak korlátai között személyiségét, így különösen a magán- és családi élet, az otthon, a másokkal való – bármilyen módon, illetve eszközzel történő – kapcsolattartás és a jóhírnév tiszteletben tartásához való jogát szabadon érvényesíthesse, és hogy abban őt senki ne gátolja. Az emberi méltóságot és az abból fakadó személyiségi jogokat mindenki köteles tiszteletben tartani. A személyiségi jogok a Ptk. védelme alatt állnak.⁵

Az Alkotmánybíróság több határozatában meghatározta az általános személyiségi jog lényegét, gyakorlati jelentőségét: „Az általános személyiségi jog anyajog, azaz olyan szubszidiárius alapjog, amelyet mind az Alkotmánybíróság, mind a bíróságok minden esetben felhívhatnak az egyén autonómiájának védelmére, ha az adott tényállásra a konkrét, nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható.”⁶ A Ptk. előtti normaszöveghez képest újdonság, hogy a személyiségi jogok védelmét kimondó generálklauzulát közvetlenül már nem követi példálózó jellegű

felsorolás arról, hogy milyen magatartások sérthetik a személyiségi jogokat. Ezzel a megoldással a Ptk. az eddiginél is világosabban kívánja érzékeltetni a szabályozás kiindulási pontját jelentő generálklauzula szerepét, a személyiségi jogokat sértő magatartásokkal szembeni fellépés ugyanis így félreérthetetlenül az általános védelmet megfogalmazó főszabályon alapulhat. Az új konstrukcióval a személyiségi jogok védelmének szintje nem gyengül, hanem a magasabb absztrakciós szinten elhelyezkedő generálklauzulával határozottabb elvi alapokat kap.⁷

III. A Vörösiszap katasztrófa személyiségi jogi vetülete és „utóélete”

A MAL Magyar Alumínium Termelő és Kereskedelmi Zrt. (a továbbiakban: MAL Zrt.) tulajdonában lévő Ajkai Timföldgyár területén 2010. október 4-én átszakadt a X-es vörösiszap-tározó zagykazettája és az ipari katasztrófa következtében tíz ember életét vesztette.

A tragikus eseményt követően számos per indult a bíróság előtt, az Országgyűlés a 117/2010. (XI.30.) OGY határozatával⁸ vizsgálóbizottság felállításáról határozott, továbbá a volt jövő nemzedékek országgyűlési biztosa 2011-ben hivatalból vizsgálatot folytatott a bekövetkezett katasztrófa építésügyi jogi és hatósági háttere vonatkozásában. Ezt követően a katasztrófa más, elsősorban környezet- és katasztrófavédelmi anyagi jogi aspektusá-

nak feltérképezése, a jogi szabályozás hiányosságainak elemzése érdekében újabb hivatalbóli vizsgálatot indított, melynek kapcsán felmerült a jogállamiság és az abból fakadó jogbiztonság alapelveinek, valamint az egészséges környezethez való alapvető jog sérelmének gyanúja.

1. Bíróság előtti eljárások

A Kúria felülvizsgálati eljárásban, 2015. május 27. napján meghozott határozatában⁹ a Fővárosi Ítéltábla 9.Pf.20.200/2014.4. számú részítéletét hatályában fenntartotta.¹⁰ A I. rendű felperes és házastársa, a II. rendű felperes keresetükben annak a megállapítását kérték, hogy a vörösiszap katasztrófa által az alperes megsértette a személyhez fűződő jogait, az I. rendű felperes testi épségéhez, egészségéhez, valamint az I. és a II. rendű felperesek emberi méltóságához való, valamint az egészséges környezethez való jogát. Ezen objektív (felróhatóságtól független) szankciók megállapításán túlmenően felperesek meghatározott összegű kártérítés és a káresemény napjában megjelölt késedelmi kamat megfizetésére kérték kötelezni az alperest.

Az elsőfokú bíróság megállapította, hogy az alperes tevékenysége veszélyes üzemnek minősül, mind a Kvtv.¹¹ környezet veszélyeztetésére, terhelésére vonatkozó speciális rendelkezései, mind a Ptk. általános veszélyes üzemi felelősségére irányadó szabályai alapján.

A rendelkezésre álló bizonyítékok alapján az elsőfokú bíróság arra a következtetésre jutott, hogy az alperes

tevékenysége a katasztrófát megelőzően a környezetet terhelte és az anyag kémiai tulajdonságait figyelembe véve a környezetet veszélyeztette, ezért az alperes a veszélyes üzem szabályai szerint tartozik felelősséggel. A kimentés körében a bíróság értékelte, hogy a gátszakadás összetett jelenség volt, amelyet számos tényező, ok, kedvezőtlen egyidejű összejátszása idézett elő. Megállapította ugyanakkor, hogy nincs olyan működési körön kívül eső ok, amely az alperes mentesülésére alapot adna. Mindezekre tekintettel az elsőfokú bíróság a személyhez fűződő jogok megsértése iránti keresetet alaposnak tartotta, a nem vagyoni kártérítés összegszerűségét pedig a felperesek testi és lelki állapotának, nem vagyoni károsodásának figyelembevételével határozta meg. Az alperes fellebbezése folytán eljáró másodfokú bíróság kiemelte, hogy nem a fokozottan veszélyes tevékenység folytatásának, hanem a *tevékenység emberi környezetre veszélyes elemének* van érdemi jelentősége, a katasztrófát eredményező kár bekövetkezése pedig az alperes tevékenységének azzal a mozzanatával (lúgtartalmú anyag tárolása) állt okozati összefüggésben, amelynek révén a tevékenység *környezetet veszélyeztetőnek* minősül. A káreseménynek az alperes tevékenységével összefüggő kapcsolata megalapozza az alperesnek a Ptk.¹² 345. §-ának (1) bekezdése szerinti kártérítési felelősségét.

Az alperes felülvizsgálati kérelmében többek közt kifejtette, hogy a személyiségi jog megsértésének megállapítása megalapozatlan, a jogsértés a gátszakadással összefüggésben nem

követhető el, továbbá a rendelkező részben pontosan kell meghatározni a jogsértő magatartást. Az alperes felülvizsgálati kérelmét a Kúria nem tartotta alaposnak, melynek indokai az alábbiak.

A II.r. felperes a keresete jogalapjaként a Kvtv. 103. §-ának (1) bekezdésére hivatkozott. A veszélyes üzemi felelősséget megalapozó környezetveszélyeztető tevékenységgel okozott kárnak minősül a környezet igénybevételével, illetőleg terhelésével járó tevékenységgel vagy mulasztással okozott kár. A II.r. felperes keresete ezen a jogellenes magatartáson alapult, az alperesnek ennek ismeretében kellett volna magát a felelősség alól kimentenie. Az alperes nem bizonyította, hogy tevékenysége a környezetet nem terhelte, környezetveszélyeztető tevékenységet nem folytatott. A környezetveszélyeztetés nem azért volt megállapítható, mert a katasztrófa bekövetkezett, hanem az folyamatosan fennállt és a szigetelés nélkül tárolt veszélyes anyag folyamatosan magában hordozta annak veszélyét, amelynek következményeként a károsodás bekövetkezett. A Kúria az azonos tényeken alapuló más keresetet elbíráló közbenső ítélet indokolásában megállapította, hogy a környezetveszélyeztetés lényege abban áll, hogy a szigetelés nélkül talajra tett építményben, a talajjal közvetlenül érintkezve tárolt az alperes egyértelműen veszélyes anyagot, ami végső soron a terhet hordó talajba szivárgott. Ezzel a talajban szerkezeti változások következtek be, szilárdsága, teherbíró tulajdonsága csökkent, az altalaj agyagos része el-lágyult, hátrányára változott, a kémiai

változás hatására az altalajban hátrányos folyamat indult, amelyhez képest nem lényeges, hogy a megromlott állagú gátfalban milyen típusú törés következett be. A kártérítési felelősség szempontjából az a döntő, hogy a tevékenységi körhöz tartozó belső ok váltotta ki a károsodást. Az alperes környezetet veszélyeztető tevékenysége közvetlenül kapcsolódott a károkozáshoz, mert a kár bekövetkezése éppen az alperes tevékenységének azzal a mozzanatával állt okozati összefüggésben, amely miatt a tevékenység környezetet veszélyeztetőnek minősül, ennél fogva eleve nem tekinthető tevékenységi körön kívüli oknak. A kártérítési felelősség jogalapját mindezek folytán a jogerős részítélet helyesen állapította meg.

A Kúria a személyiségi jogsértés megállapításával összefüggésben az alábbiakat rögzítette. Az elsőfokú bíróság a testi és lelki károsodásokat igazságügyi orvosszakértői szakvélemény, illetőleg igazságügyi elmeorvos szakértői vélemény megállapításaira alapította, és utalt arra, hogy a II.r. felperes korábban nem szorult pszichiátriai kezelésre, erre azonban az iszapkatasztrófa óta rászorul. A Kúria osztva az elsőfokú és a másodfokú bíróság jogi indokolását a jogerős részítélet hatályában fenntartotta. Látható, hogy a Kúria, mint felülvizsgálati fórum az egészséges környezethez való jognak mint a nem vagyoni kártérítés összegszerűségét meghatározó, és növelő szerepével nem foglakozott.

Vizsgálva a vörösiszap-katasztrófa-hoz kapcsolódó elsőfokú, a Fővárosi Törvényszéken folyamatban volt ügyeket és határozatokat¹³, az ítéletek

jogi indokolásából nem tűnik ki, hogy a bíróság milyen többlet jelentőséget tulajdonított annak, hogy a perbeli esetekben az emberi méltóság sérelmén túlmenően sérült a felperesek egészséges környezethez való joga. A bíróság rögzíti, hogy a Ptk. 76.§ értelmében a személyhez fűződő jogok megsértését jelenti különösen – többek között – testi épség, egészség, emberi méltóság, valamint az egészséges környezethez való jog megsértése. Az elsőfokú bíróság a jogszabályhely kiemelésén túl nem elemzi az egészséges környezethez való jog jelentéstartalmát. Tekintettel arra, hogy az alperes nem vitatta, hogy valóban sérült a felpereseknek az egészséges környezethez való joga, a Pp.163.§ (2) bekezdésének alkalmazásával¹⁴ állapította meg, hogy – az alperes által nem vitatottan – sérült a felperesek személyhez fűződő jogai közül az I. és III.r. felperesek testi épséghez és egészséghez, valamint mindhárom felperesnek az emberi méltósághoz és egészséges környezethez való joga.

Összességében az elsőfokú bíróság a „vörösiszap-perekben” hozott határozataiban megállapította, hogy az alperest kártérítési felelősség terheli, ezáltal a felperesek említett személyiségi jogai sérültek –, így a bíróság megállapította, hogy a felperesek fent említett személyiségi jogait az alperes sértette meg. Az ítéletekből azonban a személyégi jogok vonatkozásában több nem olvasható ki.

2. Az alapvető jogok biztosának jelentése

Az alapvető jogok biztosának jelentése az AJB-843/2012. számú ügyben rögzíti, hogy az ipari katasztrófa bekövetkezte számos vizsgálatot kell, hogy vonjon maga után, tekintettel arra, hogy a jogi szabályozás esetleges hiányossága okán a jogállamiság, a jogbiztonság alapelve, valamint az egészséges környezethez való jog sérelmének a gyanúja fennáll.

A jelentés rögzíti, hogy az érintett alapvető jogok az ügyben az Alaptörvényben nevesített egészséges környezethez való jog, valamint a jogállamiság elvéből következő jogbiztonság követelménye.

A katasztrófa megelőzési és elhárítási terv kapcsán megállapításra került, hogy a MAL Zrt. elkészítette a „Vörösiszap térség katasztrófa-megelőzési és elhárítási terv” elnevezésű dokumentumot. Rögzítésre került, hogy mely események azok, amelyek a katasztrófahelyzetet előidézhetik, valamint azt, hogy a gátszakadás csak külső használatra következhet be. A terv ugyanakkor nem terjedt ki a katasztrófát követő, az emberi életek és vagyontárgyak mentésével kapcsolatos feladatokra. Annak ellenére, hogy a létesítmény vízjogi létesítési engedély alapján épült, a létesítmény vízügyi felügyeleti ellenőrzésére nem került sor. A vörösiszap tározó ugyan rendelkezett vízjogi engedéllyel, azonban az engedélyben foglaltak betartását, így pl. a tározók állékonyságát, statikáját a 2002-es évet követően egyetlen hatóság – sem a felügyelőség, sem a jegyző, sem más ható-

ság nem ellenőrizte. Mindezek alapján az érintett hatóságok együttműködésének, a hatáskörrel rendelkező hatóság eljárásának hiánya az egészséges környezethez fűződő alapvető joggal kapcsolatos visszásságot idézett elő.¹⁵

A jelentés rögzíti továbbá, hogy az Ajkai Timföldgyár területén bekövetkezett baleset nemcsak a környezetvédelem (környezeti kár), hanem a katasztrófavédelem fogalomrendszerével is leírható. A tározó falának átszakadását követően elsődleges feladat az emberi életek és vagyontárgyak mentése lett volna, mely feladatok végrehajtása egy minden részletében kidolgozott, előre elkészített és koreografált terv keretében kellett volna, hogy megtörténjen. Ennek megfelelően az egészséges környezethez való joggal, az emberi életek védelmével, illetve a vagyonvédelemmel nem összeegyeztethető, hogy a katasztrófavédelmi hatóság az eljárásban miért nem vett részt, illetve szakhatósági részvétele jelenleg miért nem biztosított.

Szintén visszásságot eredményezett az, hogy a jogalkotó az ügyféli terhek csökkentése érdekében számos esetben szüntetett meg szakhatósági hatásköröket. A jelenleg hatályos szabályozás alapján a katasztrófavédelmi hatóság és a felügyelőség nem vesznek részt egymás eljárásaiban, elszigetelten hozzák meg döntéseiket. A hatáskörök túlzott lehatárolása, szisztematikus elkülönítése, a komplex hatósági szemlélet hiánya az egészséges környezethez fűződő alapvető joggal szintén nem összeegyeztethető. További visszásságként rögzíti az alapvető jogok biztosá annak a tényét, hogy a Kvt. hatályba

lépése óta a jogalkotó elmulasztotta a környezetvédelmi biztosítékra vonatkozó szabályok megalkotását, a környezetre veszélyes tevékenységek kapcsán a megfelelő garanciarendszer kialakítását.

Az alapvető jogok biztosa továbbá számos jelentésben érintőlegesen is foglalkozott a vörösiszap-katasztrófával, továbbá annak környezetre gyakorolt hatásával.¹⁶

3. Vizsgálóbizottság felállítás

A117/2010. (XI.30.) OGY határozat rögzíti, hogy Magyarország történetének legnagyobb környezeti katasztrófáját okozó esetleges emberi mulasztások előfordulását a jövőben minden lehetséges eszközzel meg kell akadályozni, ennek érdekében az Országgyűlés vizsgálóbizottság felállításáról határozott. A vizsgálóbizottság jelentése 2011. október 27. napján mint bizottsági önálló indítvány került előterjesztésre. A vizsgálóbizottság által elfogadott jelentés tartalma szerint felelősség terheli a MAL Zrt. tevékenységével kapcsolatban a környezetvédelmi hatóságokat is, elsősorban a Közép-dunántúli Környezetvédelmi Természetvédelmi és Vízügyi Felügyelőség vezetőit és munkatársait, akik a társaság részére kiadott egységes környezetvédelmi engedély, továbbá részengedélyek és mindezek végrehajtásának hatósági ellenőrzése során nem jártak el kellő körültekintéssel. A jelentés számos ténymegállítást tartalmaz, ugyanakkor, bár a vizsgálóbizottság felállításáról szóló kormányhatározat elsőik között rögzíti az egészséges környezethez való jogért

viselt felelősséget, a vizsgálati anyag mellőzi az alapjogi megközelítést a társadalmi hatások elemzésénél.

IV. Összegzés

A dolgozat a Vörösiszap-katasztrófa nyomán vizsgálta a bírósági határozatokat, az alapvető jogok biztosának jelentését, továbbá az Országgyűlés munkásságát. Megállapításra került, hogy a hatalmi ágak és az alapvető jogok biztosa más-más jelentéstartalmat, helyesebben jelentőséget tulajdonít az Alaptörvényben rögzített egészséges környezethez való jognak. A bíróságok jellemzően az egészséges környezethez való jog sérelmének megállapítása esetén arra, mint nem vagyoni kártérítést, az új Ptk. hatálybalépése esetén sérelemdíj összezszerúséget megalapozó, esetlegesen összeget növelő tényezőként tekintenek. Az alapvető jogok biztosa a visszasságok megállapítása során kiemelt jelentőséges tulajdonít az alapvető jog sérelmének egy-egy meghatározó esemény kapcsán, azonban szintén nem az elmélet és jelentéstartam oldaláról közelíti meg a kérdést. Az Országgyűlés – ahogyan fentebb rögzítésre került – rögzíti a vizsgálat célját, ugyanakkor szintén hallgat az egészséges környezethez való jog és annak sérülésének jelentéstartamáról.

1 <http://www.ff3.hu/stock.html> (letöltve 2017. 06. 20. napján)

2 Hermann Veronika: Az egészséges környezethez való jog elméleti megközelítésben. *Pro Futuro*, 2016/2, 24. o.

3 lásd bővebben: Jogi kommentár Magyarország Alaptörvényéhez (XXI. fejezet)

4 Horváth Gergely: Az Alaptörvény környezet-

védelmi előírásai, 231. o. <http://dfk-online.sze.hu/images/egyedi/bihari/horv%C3%A1thG.pdf> (letöltve 2019. március 5. napján)

5 A Polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 2:42.§-ának (1) és (2) bekezdései

6 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, ABH 1990, 42, 44–45. o.

7 Kommentár a Polgári törvénykönyvhöz (XI. cím általános szabályok és egyes személyiségi jogok)

8 117/2010. (XI. 30.) OGY határozat a Kolontár melletti vörösiszap-tározó átszakadása miatt bekövetkezett környezeti katasztrófával kapcsolatos felelősség feltárását és a hasonló katasztrófák jövőbeni megakadályozását célzó országgyűlési vizsgálóbizottság felállításáról

9 Pfv.III.20.642/2015/4.

10 Elsőfokú határozat: Fővárosi Törvényszék előtt 34.P.20.775/2011.

11 A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény (Kvtv.) 103. §-ának (1) bekezdése

12 A Polgári törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény

13 lásd: Fővárosi Törvényszék P.23.590/2011., P.20.779/2011., 27.469/2010. számú ügyek

14 A Pp. 163. (1) bekezdése alapján a bíróság a per eldöntéséhez szükséges tények megállapítása végett bizonyítást rendel el. A (2) bekezdés értelmében a bíróság az ellenfél beismerése, mindkét fél egyező vagy az egyik félnek az ellenfél által bírói felhívás [141. § (2) bekezdése] ellenére kétségsbe nem vont előadása folytán valónak fogadhat el tényeket, ha azok tekintetében kételye nem merül fel.

15 Az alapvető jogok biztosának az AJB-843/2012. számú ügyben készített jelentése, 14–15. o.

16 Lásd például a AJB 2373/2018. számú ügyre vonatkozó közös jelentést (https://www.ajbh.hu/documents/10180/2805034/K%C3%B6z%C3%B6s+jelent%C3%A9s+a+L%C5%91rinci+Cementgy%C3%A1r+bont%C3%A1sa+%C3%BCgy%C3%A9ben+2373_2018/07d58faf-50cd-71d5-152c-15da8c-1140b7?version=1.0) (letöltve 2019. március 05. napján)

Linh T.M. Nguyen

PhD student, University of Pécs, Faculty of Law, Hungary

Lecturer, Cantho University, Vietnam

General principles of family law and their impact on the matrimonial property law in Vietnam

Abstract

The first section of this paper will examine the basic principles of the Act on Marriage and Family in Vietnam and their impact on marital property law. It will then go on to the fundamental principles of Vietnam's Civil Code regarding the relationship between civil and family law aspects. Hungary's Civil Code contains Book 4 on Family law which addresses principles similar to Vietnam counterpart. Comparing these Hungarian regulations will enhance legislative effectiveness in the family sphere to Vietnam.

Foreword

Vietnamese history underwent invasions from China, France, and the United States¹, respectively, so their influences can be found in several branches of laws of the country. During the development, basic principles of family

law have been introduced by different versions of the Acts on Marriage and Family that have been affected by different rules of law being from Eastern Confucianism to Western progressive thought. Besides this, there are general principles provided by the Civil Code, which are especially important since they serve as fundamental guidelines for the relevant relations, including those concerning family and marriage matters. The analyses will begin with the introducing to the relationship between the Civil Code in general and the law on family and marriage matters. In this paper, however, the author will point out to which extent such principles are applied to the specific issue of matrimonial property. Lastly, some comparative analyses will also be conducted so that European law and the relevant law of Hungary will be mentioned in appropriate sessions.

The fundamental principles of family law may consider in three main periods as follow: under the French colonization, before 1945 under the law of Democratic Republic of Vietnam (1945-1975) and after the Reunification day in 1975 to present. Besides, family law has a close relationship with civil law in general. It is worth noting that under the Vietnamese legal system, the laws were not divided into public and private law like some formers European countries in the 19th century. The term private law first appeared in Europe in 1985², referring to the civil legal system, which is different from the common law system that exists in the UK and other countries in the Commonwealth. The legal system in Viet-

nam heavily relies on statutory laws, including the Constitution and other legal documents in several fields of civil law, criminal law, and administrative law. Within the system of law on civil matters, there are specific laws to deal with certain aspects such as marriage, property, labour, trade, and civil relations involving foreign elements.

I. Principles of Vietnamese civil law in relationship with family law

In the field of civil law, since the country's reunification in 1975, Vietnam National Assembly has promulgated the Civil Code of 1995³, 2005⁴ and 2015⁵ respectively establish the skeleton for civil law in the country. Within the Civil Code of 1995 or 2005, however, there is no provision to define itself as the fundamental law of the civil law. The matter is clearer in the newest Civil Code of 2015. According to Article 4 of the 2015 Civil Code, it is indicated that the Code plays as the foundation and general law governing civil, commercial, marriage and labour relations between individuals and legal entities basing on the principles of free will, voluntary, equality and self-responsibility among participants. Besides this, the Code was supported by several laws concerning specific matters of civil relations such as the Marriage and Family Act of 2014⁶, the Commercial Act 2005⁷, the Labour Code 2019⁸. However, to matters that are not covered by such specific laws, the general rules provided by the Civil

Code of 2015⁹ shall be applied. In this manner, the 2015 Civil Code can be seen as the ultimate solution to ensure the consistency, stability and predictability law governing civil relations. As partly mentioned above the current Code introduces five basic principles, including Equality; Freedom, and Voluntary; Goodwill and Honesty; Respect public and private interests; and Self-responsibility.

1. The principle of interpretation

According to Article 2 of the Vietnamese Civil Code 2015, all civil rights are recognized, respected, protected, and guaranteed under the Constitution, the Civil Code, and Statues. Civil rights may be limited as prescribed in law in exceptional circumstances that due to national defence and security, social safety and order, social ethics, and the community's health.

Because the Civil Code is a general law that applies to civil relations, other specific laws on certain matters of civil relation need to harmonise with this Civil Code. This rule is also true in the field of marriage and family law. In general, the rules on ownership provided in Chapter XIII of the Civil Code of 2015 shall be applied to settle marital property disputes if the relevant rules in the Marriage and Family Act of 2014 are not sufficient. Besides, if there is any conflict in the rules provided by the Code and the specific laws on the same matters, then regulations in the Civil Law shall prevail, except for otherwise provided for by international agree-

ments to which the Socialist Republic of Vietnam is a contracting party.

The 2015 Civil Code has made some significant changes to the basic principles in comparison to the 2005 Civil Code, including several specific provisions concerning cases where civil rights are limited, or mutual civil consent is impeded. Unlike the Civil Code of 2005, the 2015 Civil Code does not recognize regulations that respect for ethics, good traditions, and reconciliation as fundamental principles. Instead of that, it presents these contents in chapter XI regarding the relevant principles on establishment and performance of ownership rights and other rights over the property (Article 160 of the 2015 Civil Code). The abrogation of previous cumbersome principles in the Civil Code of 2005 encourages the free movement of civil transactions, but still ensure compliance with Vietnam's legal policies. Such new approach to the basic principles has a significant impact on the legal practice, creating common legal standards and rules, conducting of individuals and legal entities in civil exchanges, and ensuring the transparency of law. Thereby, they minimize the legal abuse and evasion in law, especially in contracts involving foreign elements or recognition and enforcement of arbitral awards. For example, many decisions of domestic and international arbitrators have not been recognized and enforced in Vietnam by the Vietnamese Court due to violating prolix basic principles prescribed in the 2005 Civil Code (as defined in Clause 3, Article 759 of the 2005 Civil Code). As a result, foreign parties tend to choose

their national laws as the applied law in contractual relation with Vietnamese parties to prevent the court decisions or arbitral awards from being invalidated by the previous cumbersome principles of the Civil Code. This may result in the loss of the Vietnamese partners when they were not in favour of applying Vietnamese law.

2. The principle of good faith and trustworthiness

Article 3 (3) of the 2015 Civil Code addresses that each person must establish, exercise/fulfil, or terminate his/her civil rights or obligations in the principle of goodwill and honesty.

The first principle of goodwill and sincerity is applied when the contracting parties conclude or perform the contract. Besides, if there are effects on the interest of an impartial third party, he/she will be protected in principle. The parties in civil relations must be honest and in good faith to ensure the legitimate rights of the involved parties and the third party (Article 133 of the 2015 Civil Code). The protection of sincere third parties is necessary to promote civil exchanges and promote the integrity of the parties in civil relations. If any party is dishonest, he/she is responsible for compensating for his/her act.

In some cases, the Marriage and Family Act will not protect a third party's deceptive behaviour on the establishing and conducting transactions with a spouse related to bank accounts, securities accounts, and other movable assets. In case of ownership registra-

tion, the relevant transaction will be declared as invalid if it falls in the circumstances prescribed by Article 8 of Decree 126/2014/ND-CP¹⁰. For example, a third party shall be regarded as not acting in good faith in the following cases:

“1. He/she/it has been provided with information by a spouse under Article 16 of Decree 126/2014/ND-CP but still establishes and makes transactions against such information.

2. The husband and wife have made their agreement on possession, use, and disposition of property available to the public, and a third party has known or must know this agreement but still establishes and makes transactions against such agreement.” Besides, Article 16 of Decree 126/2014/ND-CP on information on the agreed matrimonial property regime in transactions with third parties also provides that *“In case of applying the agreed matrimonial property regime, when establishing and making a transaction, the spouse(s) shall provide a third party with relevant information. If the spouse(s) fail(s) to perform this obligation, the third party shall be regarded as acting in good faith and have his/her/its interests protected in accordance with the Civil Code.”* In other words, the law will not protect a dishonest third party in a transaction with spouses having a marital agreement if he/she knows or must know this agreement but still establishes and makes transactions against such agreement.

3. The principle of expected manner and equality

The establishment, exercise, and termination of civil rights and obligations must not infringe the national interests, public interests, lawful rights, and interests of other persons (Article 3(4) of the 2015 Civil Code). Lawmakers expect individuals and legal entities to participate in civil law relations to behave appropriately. Ethical conduct guarantees the public order and protects the interests of other entities. For example, Articles 207 to 220 of the 2015 Civil Code introduce several rules concerning the conducts of the co-owners of the property. In marital property, if the couple has common property, the management, use, and disposition of common property must comply with the principles of such general rules on co-ownership.

Besides, Article 3 (1) of the 2015 Civil Code states that *“Every person shall be equal in civil relations, may not use any reason for unequal treatment to others, and enjoy the same protection policies of law regarding moral rights and economic rights.”* In civil relations, all parties are equal, and reasons of differences in ethnicity, gender, social composition, economic circumstances, beliefs, religion, educational level, occupation cannot be used as a defence for any unequal behaviour. Nowadays, equity and equality are also mattering of human rights. In theory, equity is not the same as equality, and at the same time, inequality is not necessarily referred to as inequity. The concept of inequity adopted by the World Health Organization is that of

unnecessary, avoidable, and unjust inequalities. The principle of equality is directly associated with human rights, as is the right to equality. While the term of equality is an empirical concept, equity represents an ethical imperative related to the principles of social justice and human rights. All human rights treaties likely enshrine the principle of equality as an obligation for their member countries, while equity is an essential tool giving each person according to their needs.¹¹

4. Prevention of law abuse

Each person has right to establish, exercise/fulfill, and terminate his/her civil rights and obligations basing on the freedom and voluntariness to enter into commitments and agreements (Article 3 (2) of the Civil Code 2015). Also, civil law requires a legal agreement to be respected by individuals, legal entities, or other subjects (Article 3 (4) of the Civil Code 2015).

Article 3 (5) of the Civil Code 2015 stipulated each person shall be liable for his/her failure to fulfill or the incorrect fulfillment of civil obligations. In civil relations, the parties shall be entirely voluntary so that a party is not entitled to impose, ban, coerce, threaten, or obstruct another party. If one party acts to set, prohibit, force, or prevent another party from the contract, the agreement may be declared invalid, or the aggrieved party may request to terminate the relevant contract. Promoting freedom of agreement, once a transaction is established without mutual consent, it might lead to invalid. If a person vio-

lates the voluntary principle, he/she may also bear the criminal or administrative liability.

Regarding this matter, there are significant similarities between the laws of Vietnam and Hungary – an EU member state. For example, the first introductory provisions in Act V of the 2013 Hungarian Civil Code¹² states that “*the Civil Code governs the property and personal relations of persons under the principle of interdependence and the principle of equality*” (Section 1:1). Also, Sections 1:2 to 1:6, in turn, recognize that all parties involved in civil law relations should abide by the Fundamental Law and the Civil Code based on mutual respect, goodwill, and honesty. If either party violates the Civil Code or infringes the public interests and personal interests participating in civilization, it will be liable before Hungarian Laws. It also addresses the *judicial process shall be applied* if a person infringes the public attention and personal interests (Section 1:6). In general, the basic principles of Vietnamese and Hungarian Civil Codes are very similar in respect of public and private interest, highly value equality, and complying with the Constitution, the Civil Code, and Statues.

II. General principles of the family law in Vietnam

The principles of Vietnamese Acts on marriage and family are different through different historical periods, including the principles under civil laws in the French colonial time, under the laws of North Vietnam’s from 1945 to

1975, and the principles under the laws after 1975.

1. General principles of the family law and their impact on the marital property legislation under the French colonial time

In a feudal society that happened before French colonial time, the law seems like a tool to protect or practices full patriarchal right. In the marital sphere, the wife depends on the husband in all aspects, both personal and property relations. The matrimonial property law between husband and wife under the feudal age lasted for thousands of years. This law was influenced by many philosophical, Confucian, and Buddhist ideologies with the concept of prejudice against women.¹³ Besides, the laws on marriage and family were of connection with customs, practices, and morals. Many written rules are derived from Vietnamese customs and practices. The most advanced law is the Quoc Trieu Law (known as Hong Duc Code) of the Le Dynasty¹⁴ that uphold the role of the wife in the family. According to this law, the wife has the right to manage part of the family's property. This code stipulated that the composition of the family property includes three types of property as follow: i) The husband's estate which was inherited from the husband's family; ii) the wife's property which was inherited from the wife's family, and iii) their common property during the marriage period. All these assets were put under the management of a husband – the head of the family.

Family law under the feudal period adequately protected the interests of the husband and did not provide full equality between husband and wife in their relationships and property. The 1883 Southern Civil Code recognized polygamy just for the husband and considered adultery only as a reason for divorce if the adulterer was the wife. The husband was the legal representative of the whole family, while the main wife and the concubine wife must get permission from the husband to file a lawsuit via a covenant. Husband had the right to sign any contract relating to the spouses' property, and the wife could only sign an agreement regarding the essential family needs with the husband's consent. (Article 96 of the Northern Civil Code of 1931).

In 1858, French conquered Vietnam and Nguyen dynasty underwent through to concession and eventually surrendered unconditionally. French split Vietnam's territory into three regions which had different laws, including regulations on marriage and family matters. Subsequently, Vietnam had three civil codes in three different areas as follows: The Northern Civil Code of 1931, the Central Civil Code of 1936, the Southern Civil Code of 1883. It is undeniable that the French has copied plenty of provisions in the French Civil Code – the Napoleon Code of 1804¹⁵ to establish these statutes.¹⁶

1.1. Principles promote the local traditional values and cohesion among family members

This principle represented an old traditional value that existed from the feudal regime. According to Confucian thought, children must obey and be respectful to the elders, such as their grandparents and parents. In term of parents' consent, the father's permission was an essential element when his son/daughter get married. Indeed, if the father and mother have different opinions over their son/daughter's marriage, the father's opinion shall prevail. (Article 77-88 The Northern Civil Code).

When getting married, the age of marriage mentioned in the three Civil Codes was quite different from the ancient marriage and family law. For example, both the Hong Duc Code¹⁷ and Gia Long code¹⁸ did not address the age of marriage. According to Article 73 of the Southern Civil Code of 1883, the minimum marriage age is 18 years old for men and 15 years old for women which is the same as in Article 73 the Northern Civil Code and Article 73 the Central Civil Code.

1.2. The principle of faithfulness

All three civil codes stipulated that the wife must be faithful to their husbands, but it did not require so for the husbands. If the wife violated this obligation, the husband might file for a divorce to his wife. Maintaining a polygamous marriage, Article 92 of the Northern and the Central Civil Code

also stipulated that the concubine must respect the main wife.

In general, the Southern Civil Code at that time did not recognize the existence of the matrimonial property regime and the husband enjoyed the polygamous marriage regime who was the owner and manager of the family's property. Therefore, the wife had no right to possess any property and was not allowed to participate in the family's property management.¹⁹ Because the husband was the legal representative of his wife, she can participate in legal proceedings by herself only if she has his consent or permission.

1.3. The principle to promotes paternalism

The principle of the patriarchal right was maintained but was less power than that in the past.²⁰ In this period, the marital property belongs to the husband, and his wife had separate property in limited cases. The marital property that prescribed in the Northern Civil Code of 1931 and the Central Civil Code of 1936 included the common property and marital agreement property. According to the Northern Civil Code, the marriage agreement property shall be applied if the couple had a covenant before marriage (Article 104 of the Northern Civil Code). This agreement, however, must be in writing and comply with fine customs without contrary to interests of husband. In this manner, the husband was still patriarchal and had the right to decide all matrimonial property even

though the marital agreement property existed.

Second, the Southern Civil Code of 1883 stated that the husband or the couple could file for divorce. The wife was able to get back some personal belongings and require maintenance from husband depending on his financial situation when they divorced.²¹ However, according to Part VI of the Southern Civil Code, the wife could not receive any property and support, if she had a fault²². If the husband died, the widow had the right to use and manage the property left by the husband in case she was not entering a second marriage afterwards. However, if the digamy happens, her husband's assets would be handed over to his eldest son. In the case of a polygamous husband, the eldest son of the main wife is the heir.

Finally, the main principle in the marriage law in this period still mainly emphasized the patriarchal right for husband. The husband remained the decisive person and was respected by family members in all aspects of family life, such as property ownership and family representation rights. The polygamy principle also allowed the husband to have the main wife and the concubines. Wife had to be faithful to the husband, and there was a hierarchical order among female spouses in the family. Unlike to feudal time and the Southern Civil Code, a woman was able to claim a divorce and the right to own property according to the Northern Civil Code of 1931 and the Central Civil Code of 1936. This is evidence to prove that family and matrimonial property law seemed more favourable

to women's rights in the French colonial time than in the feudal period.

2. Basic principles of family law in North Vietnam from 1945 to 1975 and after reunification time

After the success of the August Revolution in 1945, the Northern was liberated and declared independence. Under the leadership of Ho Chi Minh, the Democratic Republic of Vietnam was founded on September 2, 1945, led by the Communist Party, and developed towards a socialist orientation. After the conclusion of the Geneva Agreement in 1954 to terminate the French colony in Indochina, Vietnam was temporarily divided into two parts of the South and the North awaiting a general election for reunification in 1956. The United States, which was an ally of France, replaced French to rule the South under the monarchy of the presidential republic. In the meantime, North Vietnam was issued the first Constitution on November 9, 1945, and Article 1 of the 1946 Constitution affirmed: "*All domestic rights belong to the entire Vietnamese people, regardless of race, girl, rich, poor, class and religion.*"

To realize the provisions of the Constitution and abolish the outdated regulations of the previous period, Ho Chi Minh issued Ordinance No. 97-SL on May 22, 1950, which contained 15 Articles on to marriage and family law matters. Article 2 of Ordinance 97-SL also acknowledged that men and women who had equal rights in all aspects were free to marry at will and did not require the consent of their parents.

Subsequently, Ordinance 159-SL was issued on November 17, 1950, to regulate divorce issue.

The 11th session of the first National Assembly passed the 1959 Act on Marriage and Family on December 29, 1959,²³ which consisted of 6 Chapters and 35 Articles. Initially, the Marriage and Family Act of 1959 was just applied in the North. Then it used to the whole territorial Vietnam after the Unification Day on April 30, 1975.

Article 1 of the Law on Marriage and Family in 1959 stipulated that *"The State guarantees the full implementation of a free and progressive marriage regime, for monogamy and equality between men and women, to protect the rights of women and children. Thereby, the State desires to build a happy, democratic, and harmonious family, united family institution, to love and help each other to progress."* The age of marriage was 18 years old for women and 20 years old for men. Besides, to be eligible to get married, both men and women must not belong to the cases in which marriage was prohibited, such as concerning cousinhood (Article 9) and disease (Article 10). For example, Article 10 of the 1959 Act stipulated that *"the one who had impotence, leprosy, venereal diseases, cerebral palsy would be prohibited from marriage."*

To eliminate the feudal regime of inequality and discrimination, the 1959 Act noted that *"In the family, the couple is equal in all aspects"* (Article 12). Regarding the marital property, it stipulated that the spouses had only common property and did not recognise separate property. Article 15 of the 1959 Act stated that *"Both husband*

and wife have equal rights to own, enjoy and use the common property before and after the marriage." This provision, however, did not guarantee the legitimate property rights for the spouse over the prenuptial property or other individual property during the marriage period, for example, private gift or inheritance property because they would be treated as common property. When divorce, both parties had the right to request a divorce in case of irreversible separation of marriage life (Article 26). However, the husband was unable to request a divorce if his wife was pregnant now (Article 27).

On December 29, 1986, the Marriage and Family Act of 1986, which had ten chapters and 57 articles were passed by the 7th National Assembly and took effect from January 3, 1987. The 1986 Act on Marriage and Family recognized that the couple has their common property and their separate property. The common property included *"property created by husband and wife, occupational income and other lawful incomes of the couple during the marriage period; property inherited by the couple or jointly"* (Article 15). The separate property was the ones acquired before marriage, inherited separately or given separately during the marriage period" (Article 16). At this time, the separate property could be merged into a common property according to the will of the spouse. Although the marital agreement regime was not explicitly prescribed in this law, there was a foundation of agreement between husband and wife on their properties. When divorce, they might compromise over the

marital estate. If the two parties had disputes concerning the marital estate, the Court would decide on the couple's marital property. The division of ownership of the divorcees shall follow the following rules: i) each party shall keep his/her personal property; ii) Common property of the couple shall be divided into two parts, taking into consideration of the specific situation of the family and contributions by each party; iii) The rights of the wife and under-age children, and production and professional interests shall be protected in the division of property (Article 42). This provision emphasized the principle to protect women and children in a divorce.

The Marriage and Family Act of 2000, which was enacted on June 9, 2000, and took effect on January 1, 2001, had 13 chapters and 110 articles. This law eliminated the limitation to the right to marry a person who suffered the venereal diseases. However, it prohibited marriages between same-sex couples, the foster parent the adopted child, father-in-law and daughter-in-law, mother-in-law and son-in-law, stepfather and stepchild, and stepmother and stepchild. It continued to recognize the common property and the separate property of the spouses. The 2000 Act noted that *"where the common property was required by law to be registered for ownership, the names of both husband and wife must be inscribed in the ownership certificate thereof"* (Article 27 (2)). The couple had equal obligations and rights in possession, use, and disposition of their common property. The common property was used only to ensure the

family's needs and their regular obligations. The establishment, performance or termination of civil transactions related to common property which is of great value or the family's sole means of livelihood and the use of the common property for business investment must be discussed and agreed upon by husband and wife, except where such common property has been divided for his/her business investment (Article 29 (1)). The 2000 Act contributed to the goal of building, perfecting, and protecting the progressive, prosperous, and happy marriage and the family regime in Vietnam. It recognized a higher level of human rights, civil rights, especially the rights of women and children in the field of marriage and family. It created a legal framework for establishing and ensuring the safety of property relations arising within family members as well as transactions between family members. This law also recognized the legitimate rights and interests of the parties in the marriage and family relations involving foreign elements. The Marriage and Family Act of 2000 was, on the one hand, satisfied the needs of reality, and the couples in the new stage of development, on the other hand, it contributed to the removal of backward customs and practices from the feudal regime, as well as the parental rights. It recognized the equality of husband and wife in the division of assets in the current economic integration period.

In general, from 1945 to 1975, the approach of laws on marriage and family of Vietnam have the following characteristics:

Firstly, it admitted the principle of monogamy. This principle is consistent with the general trend of the world; the pursuit of this principle is entirely appropriate in Vietnam. Even when Vietnamese territory was divided, Vietnam had approached this progressive ideology. This was shown in the Marriage and Family Acts of 1959, 1986, and 2000.

Second, the principle of equality and non-discrimination plays an essential role. This is clearly shown by gradually recognizing the ownership of the wife and the women in the family. It is also the recognition of the equality between the opposite sexes in the family.

Thirdly, the principle of priority to protect weak parties such as women and children is upheld. The attitude is clearly expressed via regulations to protect the wife and children when the spouse divorces. For example, the Marriage and Family Law does not allow the husband to request a divorce when his wife is pregnant or raising children under 12 months (Article 27 of the Marriage and Family Act of 1959).

Fourth, it is the principle of respect the free will when the parties get married and divorce. Men and women are free to decide on marriage without interfering. However, while the Law on Marriage and Family in 1986 had a restriction on people with venereal disease from getting married (Article 7 of the Marriage and Family Law 1986), the Marriage and Family Law in 2000 abolished this provision and let people with sexually transmitted diseases marry voluntarily freely.

The principles have also been developed in a progressive way go along with the mobilization of society and the transformation of family models. The above principles increasingly enhance the equality between men and women in society.

3. Fundamental principles of family law in recent years

The 2014 Act on Marriage and Family has nine chapters and 133 articles. This law introduces the fundamental principle of “voluntary, progressive marriage, monogamy and equality of husband and wife.” This principle interprets a provision in the Constitution, which stipulates that men and women have the right to marry and divorce, equality, and respect each other (Article 36 (1)).

3.1. Principle of voluntary and advance marriage, monogamy, and equality to the couple

It is the most essential and fundamental principle of the State’s marriage and family protection regime. Voluntariness encourages the spouse to express in the free will manner concerning personal relationships and property in marriage and family life. This is the progressive principle of modern marriage relations that different from the concept of the patriarchal society in feudal time.

The progressive principle consolidates the central ideology of “abolishing backward customs and practices on marriage and family” of Vietnam. In

family life, backward and patriarchal traditions should also be removed to ensure progress and democracy.

The principle of monogamy is the primary and prerequisite principle to build, perfect and protect the progressive marriage and family regime with the view of the essential nature of love. This principle has eliminated the polygamy system that has been recognized for a long time in Vietnamese social history.

The principle of equality of husband and wife continues to affirm the progressive thought of Vietnamese legislators in the determination to build families – the cells of society based on solidity, freedom, and progress. Aspects of gender equality are the issue of the concerns of the whole world. Today, the role of women continues to be equally recognized in society and careers. The family is a legitimate aspiration that needs to be cared for, respected, recognized, and protected by the State. Through time, Vietnam has achieved success in promoting gender equality and empowering women. Most achievements are the removal of disparities in educational access between boys and girls. However, equality did not achieve ultimately in practice. For example, women usually acquire lower payments, and this situation was not resolved during the period 2004-2008. Currently, women seem to do more housework than men even after working hours. It means that women have more workload than men. The problem even worse in urban areas where the difference in daily housework hours between men and women

is higher than that in rural areas. Similarly, the gap between times spent on household chores between the two genders is higher for Kinh/Hoa than for ethnic minorities.

According to the World Parliament Union's report in 2011, the percentage of women political participation in Vietnam ranked 43rd in the world, to express a downward trend since 2005. Vietnam is one of 21 countries to have a sharp decline in the proportion of women in politics in 2011, while China has an extremely high percentage of women in politics at the local level at 43%.²⁴

Although the law stipulates that women and men have the rights and ability to implement and manage sustainable resources, they are aware of the use of rights differently depending on access to land. Vietnam's Action Aid Research and Development Organisation released the survey results „Women's access to land from the status of issuing common land use right certificates“. The results showed that only about 3-5% of wife having their name on common Certificates of Land Use Rights. This means that the husbands are usually the one represents for the common property ownership. The 2014 Act encourages the couple to have their titles on certificates of common land use right through re-issuing the certificates if the wife wants to have her name on these certificates as the co-owner. Raising such awareness for women, the government was suggested to offer more propagating policies and laws to facilitate the conversion of such certificates to recognize names

of husband and wife in common land use right is introduced to the public as an extremely significant social activity. Moreover, some mass organizations such as the Farmer's Union, Women's Union, and other member organizations of the Vietnam Fatherland Front may participate this activity to raise the awareness of their members on the matter of equality.²⁵

3.2. Principle of equality in marriage relations

This principle is prescribed in Article 2 (2) of the 2014 Act on Marriage and Family as follows: *"Marriage between Vietnamese citizens of different nationalities or religions, between religious and non-religious people, between people with beliefs and people without beliefs, and between Vietnamese citizens and foreigners shall be respected and protected by law."* Vietnamese Law always respects and protects the marriage relationship established between Vietnamese citizens of different ethnic groups, religions, and beliefs, or between Vietnamese with foreigners. Individuals who are eligible for marriage have the freedom to marry in Vietnam. Acts of deception, coercion or affection in marriage are strictly prohibited and subject to legal sanctions (e.g. civil, administrative, criminal measures) according to the acts and seriousness of the violations. In addition, the law does not discriminate between the parties in the marriage. Individuals who meet the conditions for marriage are entitled to get married regardless of their status, social background, gender, ethnicity, religion, and

nationality. Vietnamese law, however, does not recognize same-sex marriage because of the cultural and natural factors in the marriage relationship.

3.3. Principles for building a prosperous, progressive, and happy family

The principle of protecting the rights of family members specified in Article 2 (3) of the 2014 Act on Marriage and Family that family members must be obliged to respect, care for and help each other. Parents and grandparents must not discriminate between children. It can be said that this is one of the provisions of full of humanity and represents the remarkable progress of Vietnamese lawmakers. This attitude was introduced in the 1959 Act on Marriage and Family – the first Marriage and Family Act after the country reunification. Explicitly, Article 2 of the Marriage and Family Law 1959 stipulated that the law's purpose was *"Eliminating the remnants of the forced feudal regime, respecting men and women, interesting the rights of children."* According to Article 1 of the Marriage and Family Law 1959, *"the State guarantees the full implementation of a free and progressive marriage regime to build happy, democratic and harmonious families, in which everyone united love each other, help each other to progress together."* Thus, the newly issued 1959 Act on Marriage and Family had regulations to eliminate outdated Confucian thoughts existed for thousands of years. It enhanced the equality and happiness of individuals in society. It emphasized the determination of Viet-

name lawmakers to realize the goal of building a happy and prosperous family. These rules have been upheld entirely to later marriage and family acts.

In addition, the 2014 Act on Marriage and Family safeguard the rights of children, the elderly, people with disabilities, and the interests of women and children. This is one of the fundamental principles of marriage and family law because these subjects are enormously popular in the social relations arising in the field of marriage and family.

Article 2 (4) of the Marriage and Family Act of 2000 provided that *“Parents are obliged to bring up their children into citizens useful for the society; children are obliged to respect, care for and support their parents; grand-children are obliged to respect, care for and support their grand-parents; family members are obliged to look after, care for and help one another.”* Since then, there are direct regulations to the protection of the rights of the elderly, people with disabilities, women, and children. For instance, the Elderly Act of 2009²⁶ set out rules that create conditions for participation in cultural activities, education, sports, entertainment, tourism, and leisure. Some regulations concern the working conditions in conformity with their health and occupation recognized by the elderly. In terms of vulnerable persons, the 2010 Act on People with Disabilities²⁷ stipulates that people with disabilities are entitled to equal participation in social activities, health care, rehabilitation, education, and vocational training.

Moreover, women and children are the two subjects to be protected when the spouses’ divorce. The State also has many documents to protect children’s rights such as the Ordinance on the protection, care and education of children of 1979, the 1991 Act on the protection, care and education of children, the 2004 Act on Protection, child care and education and the current effective document – Child Act of 2016²⁸.

3.4. Principles of inheriting and promoting the fine traditions, culture, and ethics in marriage and family

To ensure the preservation of the beauty in the family tradition of Asian culture in general and Vietnamese in particular, Article 2 (5) of the 2014 Act stipulates that promote the cultural traditions and fine ethics of the country in marriage and family. This principle serves as a guideline for the specific provisions of marriage and family law, and the resolution of disputes.

According to Article 29 of the Marriage and Family Act of 2014, the spouse must comply with the below principles, whether they have the statutory property regime, or the nuptial agreement regime as follows:

First, husband and wife have equal rights and obligations in the creation, possession, use, and disposition of their common property without discrimination between housework labour and income-generating labour.

Second, the husband and wife must ensure conditions to support the family’s essential needs.

Third, when the performance of property rights and obligations of husband and wife infringes upon lawful rights and interests of the other spouse, the other spouse's family, or other persons, compensation shall be paid.

Thus, the basic principles in the Marriage and Family Laws are the reaffirm of the basic principles in civil law. Also, these laws are a true reflection on the development of Vietnamese society throughout historical periods. In the feudal period, the patriarchal principle was promoted, and the inequality between men and women was obvious. During the French colonial time, the patriarchal law was maintained, but there was some minor evidence for the more equality between men and women. From 1975 up to the present period, Vietnam has increasingly asserted equality and autonomy in society as well as among family members.

This principle of equality appears in national laws throughout the world, including laws of member states of the European Union. For example, The European Convention on Human Rights (ECHR)²⁹ sets out regulations that protect equality in family law and non-discrimination. The similar rule can be found in laws of EU's members, for example, under the Hungarian Civil Code, there are several concerning the protection of marriage and family, protection of the child's interest, equality of spouses, and lastly fairness and the protection of the weaker party. All principles affect the child's position and his or her best interest.³⁰ Sections 4:1 to 4:4 stipulate that Hungarian family law respects

and protects items in marriage and family relations based on respect for individual freedoms and cohesion between members in the family. The child's legal rights and interests are the priority in the family, especially children who are not yet members. The husband and wife must behave equally in the exercise of their rights and obligations to each other. Equality is not only practised between husband and wife but also among family members. Also, it must protect the disadvantaged and the elderly, the needy, or the disabled citizens. Thus, although the Family Law of Hungary and Vietnam may be different in the wordings, the legal principles of marriage in these legislations are similar. These are progressive principles recognized and pursued by the legislative community in the world regardless of different levels of development or other social and traditional backgrounds.

III. Conclusion

By comparing and analysing basic principles in civil and family laws, it showed different legal aspects throughout Vietnam's legal history. In general, new fundamental principles have much more professional and progressive ideas than that in the past in term of protecting the interest of the couple's marital property. Indeed, they concern more about equality, progressive marriage, monogamy, the interest of women, children, the elderly and disabled people that were not mentioned by the laws in feudal time. Although

Vietnam has achieved significant progress in promoting gender equality and women's empowerment, it is still a gap between the goals and expectations mentioned in government documents with actual numbers of facts women's participation. Regarding women's participation in the National Assembly, the proportion of women in the parliament drop to the lowest rate since 1997. Within the Communist Party of Vietnam, the percentage of female members increased slowly and reached 33% in 2010.³¹ Thus, practical implementation of equality in the marital property face challenges in some points regardless of women awareness that maybe solve by propagandising activities on policies and laws to raise awareness.

Moreover, the basic principles of civil and family laws in Hungary are taken into consideration in term of comparative aspects that seem like Vietnam counterpart in general. In general, principles on Hungarian family law also protect marriage and family the child's interest, equality of spouses, fairness, and the protection of the weaker party. These principles are seemingly evitable regulations under the modern States' family laws in Vietnam and Hungary.

1 See K.W Taylor: *A history of the Vietnamese*, Cambridge University Press. U.K. 2013. pp.400-446.

2 Klaus-Heiner Lehne: *Perspectives of European Private Law ERA-Forum 2-2002*

<https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/BF02817590.pdf>, last visited on April 24th, 2020.

3 Civil Code No. 44/1995/QH09 was issued by the 09th Vietnamese National Assembly on October 28, 1995.

4 Civil Code No. 33/2005/QH11 was issued by the 11th Vietnamese National Assembly on June 14,

2005.

5 Civil Code No. 91/2015/QH13 was issued by the 13th Vietnamese National Assembly on November 24, 2019. <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/quyen-dan-su/Bo-luat-dan-su-2015-296215.aspx>

6 Act on Marriage and Family No. 54/2014/QH13 issued by the 13th Vietnamese National Assembly in January June 6, 2014. This law takes effect from January 1, 2015.

7 Commercial Act No. 36/2005/QH11 issued by the 11th Vietnamese National Assembly on June 14, 2005. This law takes effect from January 1, 2006.

8 Labour Code No. 45/2019/QH14 issued by the 14th Vietnamese National Assembly on November 20, 2019. This law takes effect from January 1 year 2021.

9 Civil Code No. 91/2015/QH13 issued by the 13th Vietnamese National Assembly on November 24, 2019. This law takes effect from January 1 year 2017.

10 Decree No. 126/2014/ND-CP dated December 31, 2014 by The Vietnam's Government. This Decree is detailing several Articles and Measures for implementation of the law on Marriage and Family 2014.

11 Facio & Morgan: *Equity or equality for women understanding cedaw's equality principles*. *Alabama Law Review*, 60(5) 2009. pp.1133-1170.

12 Act V of 2013 of The Civil Code was promulgated on 26 February 2013.

13 Dung Q. Tran: *Tim hiểu Luật Hôn nhân và gia đình (Learn about the Law on Marriage and Family)*. Publishing Dongnai – Vietnam 2000. p.6.

14 The Hong Duc Code (also known as the Penal Code of the Le Dynasty) was compiled several times in the years 1470-1497 under King Le Thanh Tong of the Le dynasty.

15 The Napoleonic Code was issued on February 10th, 1804 and promulgated the 20th of the same month in France. This law has been affected greatly to the legislative experience of several countries on over the world. See Luce Marie, Dobozy Paris: *Still Alive-Some Observations about the Two-Hundred Years of Existence of the French Code Civil 1804*. *Irish Journal and European Law*, volume 12/2005. p. 91 (See also Jean-Louis Halpérin). See the other – Summer Lobinger, Charles: *Napoleon and his code*. *Harvard Law Review*, Volume 32, 1918. p.117.

16 Linh T. M. Nguyen: *The impact of the French colonial law on the development of matrimonial property law in Vietnam*. *Díke Journal Pécs*, No. 1, Hungary 2019. pp.65-82.

17 See Mẫu V. Vũ: *Cổ luật Việt Nam và Tư pháp sử (Vietnamese Law and Judicial History)*. Book One, Saigon, Vietnam 1973. p.195.

18 Gia Long Code was newly issued in the Decree on July 3, 1933 by the King Nguyen (Vietnam) and the Governor-General (France) and applied in the Central Region. Gia Long Code's new version had all 429 articles. In the introductory clause, the Code was modified only a few things to meet the demand of Vietnamese society and traditional customs. See Mậu V. Vũ: *Dân luật lược khảo* (Civil Law Review). Volume 1 – Family, Publishing Education Ministry, Saigon – Vietnam 1962. pp.550-560.

19 Vinh N. Hà, *Chế độ hôn nhân pháp định trong luật Việt Nam* (The legal marriage regime in Vietnamese law), Saigon- Vietnam, 1967, p.42.

20 Thanh Đ. Phan, Hòa T. Trương: *Các chế độ hôn nhân và gia đình Việt Nam xưa và nay* (The old and new matrimonial property regimes in Vietnam). Ho Chi Minh – Vietnam 2012. p.49.

21 Thiết V. Phan: *Phụ nữ Việt Nam trước pháp luật* (Vietnamese women in accordance with the law). Universal Bookcase Publishing House – Saigon, Vietnam 1955. p.51.

22 Vũ: *Dân luật lược khảo* (Civil Law Review). p.560.

23 On 13 January 1960, the Law on Marriage and Family in 1959 took effect only in the Northern Vietnam. In 1954, signing the Geneva Agreement, Vietnam was divided into two South and North. In the South of Vietnam, under the Republic of Vietnam regime, there is also a law on marriage and family called the Family Law issued on January 2, 1959. After the reunification of the country, the Marriage and Family Law 1959 was applied nationwide officially from March 25, 1977 in which the Government Council promulgated of Resolution No. 76-CP announcing the list of documents. Legislative documents were uniformly applied throughout the country.

24 United Nations Viet Nam: Women participate in politics in Vietnam,

https://www.undp.org/content/dam/vietnam/docs/Publications/30282_Factsheet_Women_Political_Representation_in_Vietnam_VN.pdf, last visited on July 8th, 2020.

25 Nguyen Cuong: Gender Equality in Education, Health Care, and Employment: Evidence from Vietnam, https://mpr.ub.uni-muenchen.de/54222/1/MPRA_paper_54222.pdf, last visited on May 8th, 2020.

26 The Elderly Act No. 39/2009/QH12 issued by the 12th Vietnamese National Assembly on November 23, 2009.

27 The People with Disabilities Act No. 51/2010/QH12 issued by the 12th Vietnamese National Assembly on June 17, 2010.

28 Child Act 102/2016/QH14 issued by the 14th Vietnamese National Assembly on April 05, 2016. This law takes effect from June 1, 2017.

29 It was formally called the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in Europe and entered into force on 3 September 1953. It has been undergoing several amendments and supplements following years. The current state of signatures and ratifications of the Convention and its Protocols as well as the complete list of declarations and reservations are available at www.conventions.coe.int.

30 Szeibert: Parental Responsibilities and the Child's Best Interest in the New Hungarian Civil Code. *International Survey of Family Law*, 2013. pp.143-150.

31 United Nations Viet Nam: Participation of women in leadership and management roles in Vietnam

https://www.undp.org/content/dam/vietnam/docs/Publications/30952_27_11_Bao_cao_cua_Jean_da_sua_so_trang.pdf, last visited on July 8th, 2020.

Tatárné dr. Gyöngyösi Johanna
bírósi titkár, Nyíregyházi Járásbíróság

Mater semper certa est – vagy mégsem?

Dizájner babák és háromszülős
gyermekek

I. Bevezető

Az ősi római jogi elv szerint csak *az anya személye a biztos*. Az anyai jogátlást betöltő személy kiléte hosszú időn keresztül nem képezte, hiszen nem is képezhette vita tárgyát. A XXI. században kibontakozó géntechnológiai fejlődés következtében azonban alaposan át kell gondolnunk ezen alapelv mai érvényesülését és az új géntechnológiai eljárások alkalmazása kapcsán megjelenő értelmezési kihívásokat.

A társadalmi folyamatok jelen tendenciái szerint a gyermekvállalás időpontja egyre későbbre tolódik. Ennek a kései gyermekvállalásnak az okai széles skálán mozoghatnak, ide sorolva a karrierépítés, vagy a partnerválasztás nehézségeit, különböző egészségügyi okokat vagy éppen egyéb külső tényezőket. Biológiai tény, hogy minél idősebb korban szeretne egy nő gyermeket vállalni, annál több kockázati tényezővel, esetleges egészségügyi problémával kell szembenéznie. Az utóbbi évtizedekben emiatt is jelentősen megnőtt

azon párok száma, akik csak a különböző mesterséges megtermékenyítési eljárások segítségével tudnak gyermeket vállalni.

A gyermektelen párok számára ma már több lehetőség is kínálkozik a várt fogantatás elérésére. Az ivarsejt – adományozással végbemenő megtermékenyítés után, vagy egy másik pár által felajánlott, korábban lefagyasztott embrió beültetése révén megfogant terhesség tekintetében a társadalmi felfogás mára már elfogadóvá vált, így ezen mesterséges megtermékenyítési eljárások alkalmazása napjainkban már nem számít tudományos kuriózumnak. Az utóbbi években a géntechnológia lendületes fejlődése azonban az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások számának növekedésével és a géntechnológiai eljárások egyre pontosabbá válásával olyan új reprodukciós technikák lehetséges alkalmazása előtt nyitott teret – amelyeknek bár bioetikai és a társadalmi elfogadottsága ma még erőteljesen megkérdőjelezendő, de – melyek alkalmazása révén a gyermektelen pároknak esélye nyílhat arra, hogy saját gyermekük születhessen. *Saját.*

Ezen évezred elejének géntechnológiai újdonsága a *CRISPR-Cas¹ technológia* volt, amely a genetika svájci bicskájaként elvileg bármilyen élőlényen alkalmazható, a gének tudatos szerkesztése mentén azok befolyásolására alkalmas géntechnológiai eljárás. Ezen eljárás a pozitív orvosi indikáció által szorgalmazott alkalmazási lehetőségek mellett azonban lehetséges veszélyeket is hordoz magában. A kutatókban megfogalmazódott legnagyobb féle-

lem, a dizájner babák létrehozására való alkalmazásának lehetősége.

A jelen tanulmányban érintett másik új eljárás a mitokondriális DNS-cserével megvalósított *TPIVF technológia*,² amelynél a születendő gyermek genetikai állománya nem két, hanem három „szülő” genetikai állományát hordozza, és felveti a *hagyományos kétszülős gyermekek* helyett a *háromszülős gyermekek* helyzetének speciális megítélését.

A géntechnológiai haladás által kínált ezen új asszisztált reprodukciós technikák máris jelentősen megosztják a közvéleményt, és az alkalmazásuk felett kibontakozó társadalmi vita mélyrehatóan befolyásolhat olyan alapvető, korábban megkérdőjelezhetetlennek hitt tradicionális értékeket, mint például a család, vagy a szülők fogalma és nem mellékesen az eljárások alkalmazása hozzájárulhat a család hagyományos fogalmának újraértelmezéséhez is.

Mi lehet a szerepe a jognak a lendületesen fejlődő géntechnológia világában? A tudományos közösség világszerte nemcsak a szakmai-tudományos, hanem az etikai megfontolások figyelembe vételét szorgalmazza az új géntechnológiai eljárások alkalmazásához a szükséges kereteket felvázoló jogi szabályozás számára. A jelen tanulmány által érintett két új géntechnológiai eljárás a tradicionálisan statikus szemléletű jogászai gondolkodás számára eddig ismeretlen és korábban elképzelhetetlennek tekintett kérdéseket vet fel, amelyek megválaszolásához és értékeléséhez a hagyományos jogi felfogás és alapelvek ismerete kevés,

mivel átfogó – a genetikai szempontok mellett az emberiség hosszú távú érdekeit is figyelembe vevő – szemléletre van szükség.

II. A Dizájner babák

A XXI. században különösen gyorsan fejlődött az orvostudomány a humán reprodukciós eljárások gyakorlatát tekintve, amelyek hatalmas üzletté válva számtalan párt segítettek hozzá ahhoz, hogy gyermekük születhessen. Az elmúlt évtizedben tökéletesítették a kutatók azt a módszert, amellyel viszonylag egyszerűen szerkeszthető az emberi DNS, így nyitva utat az „utódtervezés” egy új és speciális lehetőségének.

A tudományos közösség mellett az utóbbi években a laikusoknak is egy új kifejezést kellett megtanulniuk: ez pedig a *CRISPR-Cas9* elnevezésű technológia, amely a 2015. év egyik tudományos szenzációja volt.³ Az eljárásnak hatalmas a tudományos jelentősége, mivel új távlatokat nyit a génmódosításhoz azáltal, hogy a kutatók számára lehetővé teszi a gének *célzott és tudatos* szerkesztését. A CRISPR kifejezés egy olyan eszközt jelöl, amellyel a DNS viszonylag egyszerűen szerkeszthetővé válik, mivel segítségével a nem kívánt darabokat ki lehet belőle vágni, vagy ki lehet cserélni más szegmensekre,⁴ így a DNS-ből kiiktathatók a *nem kívánatosnak ítélt* gének, vagy beiktathatók más, hiányzó gének.

A CRISPR-Cas9 jelentőségére a *fágok*, a baktériumokat támadó vírusok mutattak rá. A CRISPR-Cas9 alapja egy, a baktériumok által használt véde-

kező rendszer, amely arra szolgál, hogy a fágok, azaz a baktériumokat támadó vírusok DNS-ét felvágja, és ezzel működésképtelenné tegye. Ez a védekező rendszer a Cas9, amely a vírus DNS-ét hatástalanító fehérje. A géntechnológia azt használja ki, hogy a Cas9 fehérje elvág minden DNS-t, amelyet a CRISPR mutat neki, így az alkalmazásával mesterségesen előidézett „vágás”-t követően a kiválasztott és a kutatók által a sejtbe juttatott gén épülhet be arra a helyre, ahol ezen molekuláris ollóval előidézett „vágás” történt. Ez teszi alkalmassá a módszert a génmódosítás tökéletesítésére.^{5,6,7}

Magát a CRISPR-t még az 1980-as években fedezték fel,⁸ majd a ma használt technológia elméletét 2012-ben, gyakorlatát először 2013-ban publikálták, azóta pedig a tudományos laborokban új felhasználási lehetőségeivel kísérleteznek, amelyek jelentősen megváltoztathatják az egész emberi faj sorsát. Az eljárás a genetika svájci bicskájának is nevezhető, mivel *elvilleg* bármilyen élőlényen alkalmazható, de az új technológia a legfontosabb szerephez minden bizonnyal a közvetlenül az emberre irányuló kutatásokban jut majd, például a *különféle mesterséges megtermékenyítési eljárások* lehetséges eszközeként.

A CRISPR-t elsőként azon kutatásokban kezdték el alkalmazni, amelyek *célja a születendő gyermek genetikai felépítésének befolyásolása*, akár egyes, nemhez kötötten öröklődő betegségek továbbörökítésének megelőzése, akár a kívánt nemű utód fogantatása érdekében. A születendő gyermek genetikai

felépítése befolyásolásának két módszerét említi a genetikai szakirodalom.

Az első a *PGD*, vagyis a *preimplantation genetic diagnosis*, vagyis az *implantáció előtti genetikai diagnózis*.⁹ Ezen módszer során a mesterséges megtermékenyítéssel létrehozott embriókból, a fejlődésük 8-sejtes szakaszában (általában a megtermékenyítéstől számított 3. napon) eltávolítanak egy-egy sejtet és ezt genetikai vizsgálatnak teszik ki. A genetikai vizsgálat során nyílik lehetőség bizonyos örökletes betegségek, genetikai rendellenességek kiszűrésére, és ezáltal arra, hogy a nem *megfelelő genetikai állományúnak ítélt* embriót megsemmisítsék és csak a *„megfelelőnek”* ítélt embriókat ültessék be az anya méhében.¹⁰ A *PGD* elsősorban olyan szülőpároknál kerülhet alkalmazásra, akiknél magas kockázat áll fenn arra, hogy születendő gyermekükre olyan genetikai rendellenességet örökítsenek át, amely jelentősen csökkenti a gyermek életkilátásait vagy életminőségét. Ez az eljárás azonban – a pozitív orvosi indikáció mellett – nem csak a betegségek kiszűrésére alkalmas, hanem lehetőséget ad a szülők által megálmodott, belső és külső tulajdonságok *„megszerkesztésére”* is.¹¹

A magzati génállomány befolyásolásának másik lehetséges módszere a *genetikai mérnökség*, a *genetic engineering*.¹² Az eljárás lényege, hogy az embrió génállományát *tudatosan* úgy módosítják, hogy az megfeleljen a szülők *„igényeinek”*, így például a születendő gyermek a beavatkozásnak köszönhetően a szülők kívánságának megfelelő tulajdonságokkal és képességekkel, illetőleg az ezekre való hajlammal ren-

delkezzen. Sok pár fordul a termékenységi központokhoz annak érdekében, hogy két fiúgyermek után bizonyosan lánygyermekük születhessen, vagy bizonyos betegségek tovább-örökítésére ne kerüljön sor a családjukban.^{13,14} Ez az eljárás az Egyesült Államokban egyre nagyobb népszerűségnek örvendő, jelenleg nem tilalmazott eljárás.¹⁵ Alkalmazása azonban megteremti annak lehetőségét is, hogy a gyermekvállalást tervező párok *génlaborokban, kérdőívek kitöltésével* határozzák meg születendő gyermekeik genetikailag manipulálható tulajdonságait is, legyen szó akár a külső testi jegyek, akár az egyes képességekre való hajlamok befolyásolásáról, így teremtve meg a lehetőségét a dizájner babák társadalomban való megjelenésének.

Dizájner babák. Szoknunk kell az új fogalmat, amely olyan gyermekeket jelöl, akik a CRISPR-Cas9 géntechnológiai eljárásnak köszönhetik létüket, így genetikai felépítésük nem a véletlen, hanem a „kereslet és kínálat” találkozásának függvénye. Ezen géntechnológiai eljárás alkalmazása során bizonyos gének és tulajdonságok „biztosítása” vagy azok „kikapcsolása” a beavatkozást végző kutatók és a „megrendelők”, vagyis a jövődöbéli szülők elsődleges célja.

Bár maga az eljárás az Egyesült Államokban még viszonylagos elfogadottságot élvez, de a kutatók óva intenek és az eljárással szembeni etikai aggályokat hangoztatják. A CRISPR-Cas9 technológia emberen való alkalmazása hozzájárulhat ugyan az emberiség életképességének növeléséhez, tekintettel az egyes, nemhez kötöten öröklődő és

nemkívánatos betegségek emberi genomból¹⁶ történő kivágására, de ezen „rossz gének” esetleges kivágása megnyithatja a lehetőséget a *nem betegséget okozó, egyes kozmetikai tulajdonságainkért felelős gének* kicseréléséhez is. A technológia alkalmazásával idővel – a pozitív orvosi indikációt háttérbe szorítva – lehetségessé válna okosabb, szebb, hosszabb élettartamú gyerekek „megalkotása”, vagy akár bármilyen, a szülők által előnyben részesített gén „beültetése”. Ez a folyamat pedig a társadalmi egyenlőtlenség új fajtájához vezethet: a gazdagabb szülők jobb génekkel ruházhatják fel gyerekeiket, így biztosítva behozhatatlan társadalmi előnyt nekik. Ennek lehetősége nem csupán a jövőnkre vonatkozó tudományos vízió, hanem a jelenben meglevő realitás.

A 2018-as év végén tudományos körökben nagy vihart kavart az a szenzációs hír, amelyben *He Jiankui*¹⁷, a Shenzeni Déli Tudományos és Műszaki Egyetem kínai kutatója bejelentette, hogy az ő közreműködésével születtek meg a világ első génmódosított gyermekei. A kutató nyilatkozatában felfedte, hogy megtermékenyítési eljárással összefüggő kutatása keretein belül, az abban részt vett hét pár embriójának DNS-ét szándékosan módosította. A génmódosítást követően beültetett embriók közül egy pár jutott el a terhességig, amely végül sikeres iker élve-születéssel végződött. Jiankui nem titkolt célja nem egy öröklött betegség DNS-ből történő kivágása és ezáltal a megfogant gyermekeknél történő megjelenésének megelőzése volt, hanem *tudatosan úgy módosította* az embriók DNS-ét, hogy azok ellenállók legyenek

az AIDS-et okozó HIV vírussal szemben.¹⁸

A Déli Tudományos és Műszaki Egyetem a hír napvilágra kerülését követően azonnal közleményt adott ki, melyben elhatárolódtak a kutató tevékenységétől. A kínai hatóságok azóta házi őrizet alatt tartották He Jiankuit, akinek jelenlegi helyzetét és jövőbeli sorsát bizonytalanság övezi.¹⁹ A kutató az AP hírügynökségnek adott nyilatkozatában megerősítette, hogy az eljárás alkalmazása kapcsán érzi különös felelősségét, amely azonban szerinte abban áll, hogy ezen eljárás és a kísérlet kapcsán ne csak ő legyen az első, aki véghezvitte azt, hanem *ezáltal mutasson is példát* az utána következő kutatóknak. A tevékenysége és az eljárás esetleges alkalmazása, illetőleg tilalmazása feletti végső döntést pedig a társadalomra bízta.²⁰

A társadalom pedig – úgy tűnik – kevésbé rágódik az eljárás által felvetett etikai kérdéseken. A Sun Yat-Sen University által 2018 novemberében végzett közvélemény-kutatás²¹ eredményei arról számolnak be, hogy az azon részt vett 4700 kínai körében a Jiankui által lefolytatott, tudatos génmanipulációs-génszerkesztési eljárás többségi támogatottságot élvez. A megkérdezettek több, mint 60 %-a legalizálná az eljárást és tenné lehetővé az alkalmazását abban az esetben, ha annak célja valamely betegség megelőzése lenne.²²

A tudományos közösség ezzel szemben azonban egyértelműen amellett foglal állást, hogy mivel a CRISPR-Cas9 technológia minden eddiginél könnyebbé teszi a génmanipulációt, így az orvosi indikációra történő, etika-

ilag igazolható felhasználása ellenére továbbra sem szorgalmazzák széleskörű alkalmazását tekintve, hogy az eljárással előidézett genetikai változások öröklődő voltuknál fogva *ma még kiszámíthatatlan hatással* lehetnek a jövő nemzedékeire is, mivel a komplett emberi csíravonal megváltozását idézik elő.^{23, 24}

A technológia elképesztő sebességű fejlődését mutatja az a tény is, hogy amikorra jelen tanulmány megszületik, már a CRISPR-Cas9 technológia is „*elavult*”-nak tekinthető, mivel a kutatók felfedezték a kisebb és embereken nagyobb biztonsággal alkalmazható új formáját, a *CRISPR-Casx*-et. A Kaliforniai Egyetem kutatói fejlesztették ki az új eljárást, miután a *Casx* nevű új enzimet izolálták a világ egyik legkisebb baktériumában. Az egyik előnye éppen a mérete, mivel jóval kisebb, mint a Cas9, így még könnyebb eljuttatni a rendeltetési helyére és jóval biztonságosabbnak tűnik az embereken való jövőbeni alkalmazása is.^{25,26,27} A gének tudatos befolyásolásának, szerkesztésének veszélyét így egyre közelebbinek érezhetjük.

III. A háromszülős gyerekek

Minden szülő előbb-utóbb szembesül azzal a gyermeki kérdéssel, amely azt firtatja, hogyan is fogan meg egy emberi élet. Ez a kérdés egészen az utóbbi évtizedekig viszonylag könnyen megválaszolhatónak tűnt, de a géntechnológia fejlődése miatt a jövőben jóval komplikáltabbá válhat a válaszadás. A

válaszok megtalálásához pedig az emberi sejtből kell kiindulnunk.

Maga az emberi sejt nem túl bonyolult felépítésű. A sejtben található a „sejtmag”, amelyet egy zselé-szerű anyag az ún. citoplazma vesz körül. A citoplazmában található az ún. *mitokondrium*, amelyet az emberi sejt részeként szokás a „sejt motorjának” is nevezni, mivel ez látja el energiával a sejteinket, így járulva hozzá azok megfelelő működéséhez. Ismert tudományos tény, hogy a sejt teljes genetikai állományának zöme a sejtmagban található. A mitokondriumok jelentéktelennek tűnően kisméretű DNS-e azonban szintén tartalmaz géneket, melyek hibái ritka, de súlyos, veleszületett betegségeket hordoznak magukban.^{28,29}

Háromszülős megtermékenyítés, vagyis *Three Parent In Vitro Fertilization*. Már a fogalmat is szoknunk kell, hiszen a hagyományos társadalmi felfogásban a gyermeknek két szülője van, és az ő kettejük genetikai állományának sajátos keveredése határozza meg a születendő gyermek genetikai felépítését. Ezen eljárásnál azonban egy harmadik személy, az úgynevezett donorszülő is szerephez jut a gyermeknemzés folyamatában, amikor is az anyai petesejt mitokondriális állományában rejlő genetikai hiba miatt – a szülőpár számára természetes úton – egészséges gyermek fogantatására nincs lehetőség.

A mitokondriális állomány jelentőségére hosszú kutatást követően jöttek rá a kutatók. A Newcastle-i Egyetem professzora, *Doug Turnbull* – az új technológiai egyik szorgalmazója – megállapításai szerint a hibás mitokondriális állomány, mintegy 150 ismert betegség

kialakulásáért felelős.³⁰ Az Egyesült Királyság népességének kb. 1%-a mitokondriális úton öröklődő betegségben szenved, amelynek gyógyítására jelenleg az orvostudománynak nincsen eszköze.³¹ A legfontosabb kérdés a kutatók számára az volt, hogy hogyan kerülhető ki a mitokondrium és a benne rejlő genetikai hiba annak érdekében, hogy egy hibás mitokondriális állományú sejtrel bíró nőnek egészséges gyermeke születhessen.

A kutatások során rájöttek, hogy ha a betegséget hordozó mitokondrium állományt egy harmadik fél egészséges mitokondriumával cserélik ki, akkor a születendő gyermeknél nem jelennek meg a hibás génállományú mitokondrium útján öröklődő betegségek. A mitokondrium-csere gyakrabban alkalmazott technikai eljárása során³² az *anya* génhibát hordozó mitokondriumából és sejtmagból álló petesejtjének sejtmagját átültetik egy másik nő, a *donor* petesejtjébe, amelynek a sejtmagját előzőleg már eltávolították, és génhiba-mentes génállományú mitokondriális DNS-t tartalmaz. Ezek után az *anya* sejtmagjából és a donor mitokondriális állományából álló petesejtet az *apa* spermiumával megtermékenyítve kerül sor az így már egészséges mitokondriális génállománnyal rendelkező gyermek fogantatására és az *anya* testébe történő visszaültetésére. Az eljárás célja, hogy a hibás mitokondriumú anyai petesejt helyett az *egészséges mitokondrium állományú donor segítségével* foganjon meg az az embrió, amelynek sejtmagja így az eredeti két szülőtől származó DNS-t, míg mitokondriális

állománya egy harmadik fél, a donor DNS-ét fogja tartalmazni.³³

A beavatkozás korszakalkotó jelentőségű, mivel az emberi genom túlnyomó részét képező sejtmagi DNS-t egyáltalán nem érinti, és a mitokondriális DNS-t sem módosítja, hanem teljes egészében egy másik anyából származóval váltja fel. Az eljárás eredményeként létrejövő magzat sejtmagja két szülőjétől, míg mitokondriális DNS-e így egy *harmadik féltől* származik. Az eljárás sikerének alapvető feltétele, hogy a donor petesejt hordozója nem kerülhet ki az anya családjából, mivel *a petesejtek mitokondriális állománya anyai úton öröklődik*, azaz az anyaaági rokonok mind azonos mitokondriális DNS-t hordoznak, így ha az anyai mitokondrium hibás géneket hordoz, egészséges génállományú donor nem lehet az anya családjában sem. Anyaaági petesejtdonort épp ezért nem szoktak alkalmazni ennél az eljárásnál. Ez pedig azt jelenti, hogy donorként *csak külső személy* jöhet szóba.³⁴

Fontos leszögezünk, hogy a mitokondrium csere útján megfogant gyermekek így tehát *mindig három genetikai szülője* van. Bár a donor mitokondrium állománya csak kevesebb, mint 1%-ban járul hozzá a magzat végső genetikai állományához, a genetikai vizsgálatok során mégiscsak *három genetikai szülőt* azonosíthatunk az ily módon fogant gyermekek genetikai állományának vizsgálatakor.

A médiában nagy figyelmet keltő, egyik első esetként említhetjük meg az amerikai *Alana Saarinent*, aki a mitokondrium cserét megelőző citoplazma-transzfert magában foglaló speciális megtermékenyítési eljárás során

fogant és három genetikai szülőtől származó DNS állománnyal rendelkezik.^{35,36} Alana fogantatása előtt a szülei több ízben is próbálkoztak különböző mesterséges megtermékenyítési eljárásokkal, de mindegyik alkalommal sikertelenül. A biológiai szülők az új eljárásnak köszönhetően részt vettek egy olyan kezelésben, amely során egy harmadik donor egészséges mitokondriumokat tartalmazó citoplazmáját átvittek az anya hibás mitokondriumokat hordozó petesejtjébe, melyet ezután az apa spermájával termékenyítettek meg. Így foganhatott meg az egészséges embrió, Alana. Arányaiban tekintve Alana Saarinen genetikai állományának mintegy 99 százaléka a szüleitől, a maradék 1 százalék pedig a harmadik féltől, a donortól származik.

Saarinen sikertörténete ellenére az amerikai Food and Drug Administration³⁷ 2001-ben betiltotta a citoplazma-átvitelt, a felmerülő biztonsági és etikai aggályok miatt.³⁸ Az Egyesült Királyságban viszont nagy társadalmi vitát követően végül 2015 februárjában a parlament mindkét háza engedélyezte ezt a tudományos eljárást, ugyanazon év októberétől kezdve így törvényileg elfogadott beavatkozásnak minősül. Az immáron engedélyezett eljárás reményt adhat sok, hibás mitokondriális génállománnyal rendelkező nőnek arra, hogy egészséges gyermeke születhessen.^{39,40} Az eljárást, a mitokondriális géncsere lehetőségét azonban a CRISPR-hez hasonlóan tudományos és etikai aggályok övezik.

Mint minden új technológiának, így ennek az eljárásnak sem egyértelmű a tudományos megítélése. *Kritikusai*

óva intenek az alkalmazásától, mivel a CRISPR-Cas9-hez hasonlóan a mitokondrium – csere egyben az emberi csíravonal megváltozását is eredményezi, így alkalmazásának hosszú távú következményei egyelőre nem mérhetőek fel. Tekintettel arra, hogy a mitokondriális állomány felépítése anyai ágon öröklődik, így az eljárás következtében a mitokondriumon végzett módosítások, mutációk is tovább öröklődhetnek a következő generációkra, kiszámíthatatlan hatást idézve elő az emberi genomban.⁴¹

Tekintve, hogy a beavatkozás az emberi csíravonal genetikai állományának manipulálásával is jár, amely emberen, illetve embrión végzett kísérletként is értelmezhető, különösen fontos szerephez jutnak az emberen végzett kísérletekre vonatkozó nemzetközi jogi standardok. Ezek betartásának ellenőrizhetősége azonban – tekintve *He Jiankui* esetét is – erősen kétséges. Ahogyan arra Alta Charo, a Wisconsini Jogi Egyetem bioetikusa is rámutat, *He Jiankui*t, és a hozzá hasonló kutatókat a kutatás szabadsága élteti és tevékenységüktől nem tartaná vissza őket pusztán valamely tanács által elfogadott moratórium, vagy javasolt bármely mértékű tilalmazás sem.⁴² Nincs rá garancia, hogy van akár etikai standard, akár jogi szabályozó eszköz a kezünkben, amely a tudományos kutatás szabadságát kordában tudná tartani.

Az eljárás ellenzői a fentieken túl azal is érvelnek, hogy a háromszülős gyermekek pszichológiai és fiziológiai értelemben is sérültek lesznek, mivel a genetikai állományuk módosításának következményei az eljárás alkalmazá-

sakor előre nem mérhetőek fel. Emellett további pszichológiai-érzelmi problémát jelenthet a gyerek későbbi identitástudatának szempontjából az, hogy életük egy pontján szembe kell nézniük azzal a ténnyel, mely szerint bizonyos szempontból különböznek a többi, két szülőtől származó társaiktól.

Az ellenzők további fontos érve az is, hogy egyelőre maga az eljárás biztonságos és hatékony volta sem teljesen egyértelmű. A kezelés alkalmazása ugyanis nem jelent 100 %-os hatékonyságot, mivel a technológia jelenlegi állása mellett nehéz azt elkerülni, hogy a sejtmag átültetésekor – *minimális mennyiségben ugyan* –, de hibás mitokondrium ne kerüljön átültetésre a donor sejtből. A kutatások is alátámasztják, hogy ezen csekély mennyiségű hibás mitokondrium is háttérbe szoríthatja az egészséges mitokondriális donor állományt, így kérdőjelezve meg az egész eljárás hatékonyságát.

Az eljárás szorgalmazói ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy szemben a CRISPR-Cas9 technológiával, amely a génszerkesztés révén lehetőséget ad a gének célzott és tudatos szerkesztésére, ezáltal nemcsak a betegségeket okozó gének eltávolítására, hanem a kozmetikai igények kiszolgálására is, addig a TPVF eljárásnál a kutatók tényleges célja csak a gyógyítás, vagyis az eljárás a mitokondriális úton öröklődő betegségek átörökítésének megakadályozására irányul. Ezen szándék morális megítélése pedig senki számára sem lehet kétséges.

Az eljárás támogatói szerint a „háromszülős gyermekek” voltaképp semmiben sem különböznek kétszülős

társaiktól. Álláspontjuk szerint a mitokondrium csere hasonló ahhoz a helyzethez, amikor egy leukémiás beteg csontvelő-átültetésre szorul, amelynek eredményeként az átültetést/beültetést követően gyakorlatilag ugyanúgy egy harmadik személy, a donor DNS-e kering a szervezetében, mint a TPIVF esetében, de pusztán az átültetés révén a beteg és a donor nem kerül egymással akár genetikai, akár más értelemben közelebbi kapcsolatba.⁴³ Ugyanezt a felfogást erősíti Alana Saarinen is, aki nyilatkozata szerint hálát ugyan érez a donor iránt, akitől a génhiba-mentes mitokondrium-állományát kapta, de közelebbi kapcsolatba nem szeretne kerülni vele. Bár genetikailag valóban három szülő genetikai állományát hordozza, de azokat tekinti a szüleinek, akikkel szoros, *nem pusztán genetikai-biológiai, hanem érzelmi közösségben* is él.⁴⁴

Az eljárás támogatói hangsúlyozzák, hogy az orvos elsődleges feladata a betegségek gyógyítása és a rászorulóok segítése, és mivel jelenleg a mitokondriális betegségek kezelésére és megelőzésére más alternatív lehetőség nem ismert, valamint eddig semmilyen bizonyíték nem merült fel, ami a TPIVF technológia veszélyességére utalna, így alkalmazásának gyakorlati és az emberiséget érintő pozitív haszna mellett a *morális aggályok fel sem merülhetnek*. Minden új technológia alkalmazásakor számolni kell a lehetséges kockázatokkal, de ezek mértéke jelen eljárás esetében kisebb, mint az eljárás alkalmazásának várható haszna.

Ezen álláspontot erősíti az a tudományos tény is, mely szerint a mitokond-

riális állomány valóban mindössze 37, míg a sejtmag közel 20.000 gén öröklődéséért felelős⁴⁵, így az, hogy Alana Saarinen és a hozzá hasonló módon fogant gyermekek milyen képességekkel és tulajdonságokkal rendelkeznek, döntő részben mégiscsak a szülőktől öröklött génekre vezethető vissza. A tény azonban ettől még cáfolhatatlan: a TPIVF révén megfogant gyermekek három különböző személy genetikai állományát hordozzák.

IV. Az új eljárások nemzetközi és hazai jogi megítélése

Természetes törekvése minden szülőpárnak, hogy gyermekeik minél boldogabbak, egészségesebbek, vagy éppen szebbek és okosabbak legyenek. Mendel felfedezését követően tudományos alapon is foglalkozni kezdtek az utódok „megtervezésével”. Népszerűvé vált a családfakutatás, mely során az egyes családokat sújtó örökletes betegségek is felszínre kerülhettek. A génkutatás ugrásszerű fejlődéséhez hozzájárult az is amikor felismerték, hogy egyes betegségek meghatározott kromoszóma kóros elváltozásaira vezethetőek vissza. Az egyes gének izolálásának lehetősége megváltoztatta az örökletes betegségekről alkotott tudományos képet, lehetőséget teremtve azok kezelésére is. A tudományos fejlődés a XX.század végére pedig eljutott arra a szintre, hogy az egyes genetikai elváltozások már a megtermékenyített petesejtben is felismerhetővé váltak,

így az igény hamar megjelent a hibás, örökletes betegségeket okozó gének beazonosítására, majd kivágására és az általuk előidézett változatos betegségek ezáltal gyógyítására is.

A tudományos kutatás szabadsága ezzel a fejlődéssel azonban ingoványos talajra lépett. A bioetikai kódexekben felvázolt szakmai-etikai alapelvek mellett a kutatók tevékenységében egyre inkább az anyagi, gazdasági és egyéb megfontolások is mind nagyobb szerephez jutottak. Habár nem mehetünk el amellett, hogy ne méltatnánk a tudósok igyekezetét, amely a meddő párok gyermekvállalásának elősegítésére és ehhez kapcsolódóan egyes öröklődő betegségek tovább-örökítésének kiküszöbölésére irányul, de azt sem nehéz belátni, hogy ezen tudományos fejlődés eredményeit és a kutatók szabadságát *a lehetséges mértékben* etikai és jogi keretek közé kell szorítanunk.

A jogi szabályozás arra törekszik, hogy a dinamikusan alakuló és fejlődő életviszonyok között a jogi normák viszonylagos állandóságot jelenthessenek a társadalom számára. Kérdés, hogy alkalmas-e a hagyományos, statikus szemléletű jogi szabályozás arra, hogy a lendületesen fejlődő tudományos kutatások mögöttes szabályrendszerét megalkossa. A válasz könnyen felismerhető: a jelenlegi jogi felfogás és eszközrendszer képtelen a lendületesen fejlődő géntechnológiával és annak eredményeivel lépést tartani. Ha csak a jelen tanulmányban említett CRISPR-Cas9 technológiára vagy a mitokondrium-csere alkalmazásával megfogant gyermekekre gondolunk, ezen két eljárás és eredményei jogi értelmezése is

olyan szintű genetikai háttérismeretet igényel, ami a jogban ugyan járatos, de génebeszeti technológiában járatlan jogásztól nem várható el. Hogyan is lehetne lehetősége a jogalkotónak arra, hogy valamennyi – talán napjainkban még nem is ismert – tudományos géntechnológiai-génebeszeti eljárást kimerítően szabályozza?

Mind nemzetközi szintéren, mind hazánkban a jogalkotó elsődleges célja azon *etikai alapelveken nyugvó jogi keretek* felvázolása volt, amelyek alkalmassak lehetnek arra, hogy a tudományos kutatás szabadságát *megfelelő mértékben* tartsák. A genetikai kutatásokkal kapcsolatos legfontosabb dokumentumok között említhetjük meg az UNESCO által 1997-ben elfogadott *Egyetemes nyilatkozat az emberi génállományról és az emberi jogokról*,⁴⁶ és a 2003-as *Nemzetközi nyilatkozat az ember genetikai adatairól* szóló nemzetközi szintű jogforrásokat, melyek egyaránt jelzik a törekvést a bioetikai kérdések nemzetközi szabályozásának szükségességére.⁴⁷ A szervezet fontos célja volt egy olyan egyetemes nyilatkozat megfogalmazása, amely a világ számos országa számára nyújthat *jogalkotási keretet* a bioetika területén. Ezen nyilatkozatokhoz csatlakozik a 2005. október 19. napján Párizsban a tagállamok által egyhangúan elfogadott *Bioetika és az emberi jogok egyetemes nyilatkozata*, amelynek elfogadását hosszú egyeztetés előzte meg. Az egyeztetés kiváló lehetőség volt arra, hogy a tagállamok felismerjék, hogy a tudományos fejlődés által érintett bioetikai kérdések teljességét ez a dokumentum sem tudja átfogni. A nemzetközi jogforrásokhoz illően ezen

nyilatkozat is az alapelvek meghatározására szorítkozik.

Nem is lehet ez másként, mivel az ily módon elfogadott és a világ számos országát érintő jogi normák természetükből fakadóan azt a törekvést valósítják meg, hogy az eltérő társadalmi hagyományokból, etikai, jogi környezetből, vagy az esetleges tájékozatlanságból adódó regionális hátrányokat általános elvek lefektetésével egyenlítsék ki. Ezen nemzetközi szintű jogforrások nem kötelező erejű dokumentumok, mivel a válaszadás helyett a nemzetközi párbeszéd elindítása és ehhez megfelelő fórumok biztosítása volt a céljuk.

A szűkebb hatályú uniós rendelkezések között a legfontosabb dokumentum az 1997. április 4. napján, Oviedóban elfogadott egyezmény, amely „Az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására” tekintettel történő védelméről szól⁴⁸, és amelyet csak Oviedói Egyezményként említenek. Az Oviedói Egyezmény 5. cikke szól az emberi génállománnyal kapcsolatos szabályokról, amikor is elvi élel rögzíti, hogy az egyén génjeivel kapcsolatos kutatás, kezelés vagy diagnózis csak a felmerülő kockázatok és nyereségek alapos előzetes megállapítása után, az ország törvényei által megszabott egyéb követelmények figyelembe vételével folytatható. Az Oviedói Egyezmény fontos elveket fektet le az egyén alapvető jogainak és szabadságjogainak védelmében is. A legfontosabb elvként rögzíti az emberi lény elsőbbségét, amely szerint „az emberi lény érdeke és jóléte a társadalom vagy a tudomány pusztá érdekével szemben mindenkor elsőbbséget élvez.”⁴⁹

Az Egyezmény szól továbbá az emberi génállomány, a tudományos kutatás, az embriókísérletek és a szervátültetés kérdéseiről is, hangsúlyozva, hogy bármely, a biológia és az orvostudomány területén végrehajtott beavatkozást csak az egyének felvilágosítását követően, tájékozott beleegyezésükkel lehet végrehajtani, az eljárás során egyszer sem feledkezve meg sajátos védelmük biztosításáról.

Az Oviedói Egyezmény fontos kiegészítő jegyzőkönyveként fogadták el Párizsban „Az emberi lény klónozásának tilalmáról” szóló Kiegészítő Jegyzőkönyvet 1998 januárjában,⁵⁰ amely az Oviedói Egyezmény emberi génállományon végzett beavatkozásokról szóló 13. cikke továbbfejlesztéseként is értelmezhető. Ezen 13. cikk az emberi génállományon történő beavatkozás fogalmát meghatározva rögzíti, hogy ide sorolható minden olyan beavatkozás, amelynek tárgya az emberi génállomány megváltoztatása, és mely beavatkozás végzésére csak megelőzési, kórismézési vagy gyógyítási indokból kerülhet sor és csak akkor, ha annak nem célja a leszármazottak genetikai állományának megváltoztatása. A jegyzőkönyv szerint továbbá „Tiltott minden olyan beavatkozás, amelynek célja egy másik élő vagy holt emberi lényvel genetikailag azonos emberi lény létrehozása.”⁵¹ A jegyzőkönyv fontos hiányossága azonban, hogy bár meghatározza, hogy pontosan mi tekinthető „genetikailag azonos lénynek”⁵², de nem tartalmazza a klónozás tiltásának érveit, melyek etikai útmutatóként szolgálhatnának a kutatók számára.

A nemzetközi jogalkotás eredményei a haza tudományos közösség fi-

gyelmét is felkeltették. Hazánkban az Egészségügyi és Tudományos Tanács⁵³ elnöksége és a Humán Reprodukciós Bizottság⁵⁴ több állásfoglalása is szól az új géntechnológiai eljárások megítéléséről. A *háromszülős embrió mesterséges előállításával kapcsolatosan kiadott állásfoglalás*⁵⁵ rámutat arra, hogy bármely géntechnológiai eljárás alkalmazása előtt szigorú szabályok lefektetése szükséges, amelyek egyértelműen meghatározzák, hogy az ilyen és ehhez hasonló genetikai szelekciós és manipulációs technológiák *pontosan milyen személyi és tárgyi feltételek mellett, milyen indikációk meglétekor és hogyan végezhetők*. Az állásfoglalás hangsúlyozza, hogy az orvostudományi és genetikai kutatások biztos alapokon nyugvó szakmai érvrendszereken, nemzetközi konszenzuson, megdönthetetlen bizonyítékokon és etikailag is engedélyezett, szabályos vizsgálatokon kell, hogy alapuljanak.

Az ETT HRB szerint a háromszülős embrió létrehozása a megszületendő gyermek betegséget okozó génjeinek kicserélése mellett lehetőséget ad egyéb „öröklött” tulajdonságainak a megrendelő igénye szerinti alakítására is. Az említett állásfoglalás ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy *elsődlegesen a gyógyítás szempontjából ítéli meg a meddség kezelésének ezen új technológiát, a születendő gyermek öröklött betegségeinek diagnosztizálását és a betegségek lehetséges megelőzését is, így alapvetően támogató álláspontot fogalmaz meg mind a preimplantációs genetikai diagnoszizis, mind a mitokondriális betegségek megelőzésére szolgáló, ígéretes te-*

rapiás lehetőség, a TPIVF-technológia kapcsán is.

Az állásfoglalás tehát nem elutasító a jelen tanulmányban érintett eljárásokkal kapcsolatosan, de hangsúlyozza az egészségügyi indikációt és az egyértelmű jogi szabályozás szükségességét. Az ETT Elnökségének és a Humán Reprodukciós Bizottságának *a közvetlenül a felhasználóknak végzett genetikai vizsgálatokkal kapcsolatos állásfoglalása* szerint is *elsődleges elvárás a jogalkotással szemben a törvényi háttér megteremtése és pontos szabályozást igényel az is, hogy mely esetekben és hogyan végezhetőek az egyes genetikai vizsgálatok, ha azokra nem egészségügyi indikáció okán, hanem a fogyasztó kezdeményezésére kerül sor*. Alapvető igény, hogy ezen genetikai vizsgálatok Magyarországon csak és kizárólag egészségügyi szolgáltatókon keresztül legyen elérhetőek a fogyasztók számára.⁵⁶ Az állásfoglalásokban kifejtett tudományos szempontok az Alaptörvény Szabadság és felelősség címet viselő II. részében rögzített emberi jogok⁵⁷ tudományos kifejtésének tekinthetők.

A jogalkotó az Alaptörvényben lefektetett rendelkezéseket követően a büntetőjog eszközrendszerét használva határozta meg a különböző géntechnológiai eljárások alkalmazásával kapcsolatos büntetőjogi kereteket. A vonatkozó szabályok a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény⁵⁸, *Az egészségügyi beavatkozás és a kutatás rendje elleni bűncselekmények* címet viselő XVI. fejezetében találhatóak, amelyek szabályozása először 1998-ban jelent meg az akkor hatályos Btk.-ban. A jogalkotó hamar reagált a

modern orvostudományok fejlődésére és arra, hogy a gyógyítás és a kutatás addigi lehetőségeiben ezáltal megnyíló távlatok azzal a veszéllyel is járhatnak, hogy az orvostudományi kutatások visszaélészerű alkalmazására nem kívánt célok elérése érdekében kerül sor. A jogalkotó a korábbi szabályozással összevetve érdemben nem módosította a tényállásokat, de az új Btk.-ban a védelem körét kiterjesztette az emberi test tiltott felhasználása körében a halott magzatra, illetve az embrió fogalmához fűzött értelmező rendelkezéssel az anya testéből kikerült, vagy emberi reprodukciós eljárás során létrejött és be nem ültetett embrióra is, amellett önálló alcímben szabályozza a genetikailag megegyező emberi egyedek létrehozásával kapcsolatos tilalmakat is.

A büntethetőséget kizáró okokat külön nem nevesíti a törvény, mivel ebben a körben is érvényes az általános rendelkezések között megjelenő szabály, mely szerint külön jogszabály engedélyt adhat ezen elkövetési magatartások tanúsítására.⁵⁹ Ez a külön jogszabály pedig az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény⁶⁰, amelynek az emberen végzett orvostudományi kutatásokról szóló VIII. fejezetében a konkrét, iránymutatónak tekinthető rendelkezések is megjelennek, majd a IX. fejezet szabályozza az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásokat, és az embriókkal és az ivarsejtekkel végzett kutatásokkal kapcsolatos rendelkezéseket.

Jelen tanulmányban említett géntechnológiai eljárások kapcsán két büntetőjogi tényállás emelhető ki. Ez a két tényállás a Btk. 168. §-ában szabályozott, az emberi génállományba való

beavatkozás büntetőjogi tényállása, és a Btk. 170. §-a, amely a születendő gyermek nemének megválasztása tilalmazásával kapcsolatos szabályokat tartalmazza.⁶¹ A büntetőjogi tilalom ellenére az Eütv. rendelkezései büntethetőséget kizáró okot határoznak meg, mivel lehetőséget adnak a megelőzési, kórismézési, illetőleg gyógykezelési indokból kezdeményezett beavatkozások végzésére. Így nem büntethető az az elkövető, aki az embriónak az Eütv. 182.§ (1) bekezdésében⁶² foglaltaktól különböző genetikai jellemzőit a születendő gyermek várható betegségének megelőzése, illetőleg kezelése céljából, e cél szerint a feltétlenül szükséges mértékben és módon változtatja meg. Az Eütv. által engedélyezett céllal történő beavatkozás ezért így, külön törvény engedélye alapján fennálló büntethetőséget kizáró okot jelenít meg.

A Btk. 170.§-ában rögzített tilalmi szabályt szintén az Eütv. 182.§ (1)-(2) bekezdései oldják fel, mivel lehetővé teszik, hogy az utód nemének születése előtti megválasztására irányuló eljárások a nemhez kötötten öröklődő megbetegedések felismerésére vagy a megbetegedések kialakulásának megelőzése érdekében végzhetők legyenek. A Btk. ezen mögöttes törvényi rendelkezés megsértését rendeli büntetni. A fentiek értelmében minden, az Eütv. 182. § (1) bekezdésében írt cél hiányában végzett olyan beavatkozás, amely az utód nemének megválasztására irányul, bűncselekményt valósít meg. Az utód nemének születése előtti megválasztására irányuló eljárások – így például a CRISPR-Cas9 technológia is – a nemhez kötötten öröklődő megbetegedések⁶³ felismerésére vagy a megbetegedé-

sek kialakulásának megelőzése érdekében – elméletben – alkalmazhatóak.

Kérdés, hogy magukat a géntechnológiai eljárásokat és azok lehetséges alkalmazhatóságát érintő büntetőjogi rendelkezések mellett szükséges-e, hogy más jogágbeli normák is értékeljék a dizájner babák és a háromszülős gyermekek „különleges” helyzetét? A különböző reprodukciós technikák a családi jogállás vizsgálatával összefüggésben különösen azokban az esetekben vethetnek fel jogi relevanciával bíró kérdéseket, amikor a megtermékenyítéshez nem a gyermeket vállalni kívánó személyektől származó ivarsejt, vagy embrió kerül felhasználásra, majd beültetésre, hanem a donáció révén, *egy kívülálló harmadik személy, a donor* is megjelenik az eljárásban, mint a TPIVF esetében is. A donor részvételével megfogant terhességek esetében egy elvégzett DNS vizsgálat arra a megállapításra juthatna, hogy az embrió, majd a megszületett gyermek genetikai állománya nem „hagyományos”, mivel nem csak a két szülő genetikai állományát tartalmazza.

Mater semper certa est. Ezen alapelvek a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény Családjogi könyve is tartalmazza, hiszen a 4:115.§ (1) bekezdése tényként és nem vélelemként rögzíti, hogy *a gyermek anyja az a nő, aki megszülte.* A *mater semper certa est* elvét a korábban hatályos Csjt. is tényként kezelte és egyáltalán nem foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a gyermek anyjának fogalmát részletesebben is értelmezze. A családjog hatályos szabályai nem értelmezik külön a biológiai vagy genetikai szülőség fogalmát, hanem

tényként rögzítik, hogy az anyaság vélelme a születéshez kötődik. A jog nem foglalkozik a mélyebb genetikai tartalom elemzésével és a szülőséget nem a gyermek öröklött vagy választott genetikai jellemzői milyenségétől teszi függővé, hanem *a gyermek vállalásának tényétől.*

A Polgári Törvénykönyv Családjogi Könyve ezen szűkszavúsága ellenére azonban a szükséges mértékben lépést tart a különféle asszisztált reprodukciós⁶⁴ technológiák fejlődésével, mivel elvi éllel zárja ki a származás megállapítása iránti perek megindításának, és az anyaság vélelme felmerülésének akárcsak a lehetőségét is olyan személyek vonatkozásában, akik a különböző reprodukciós eljárásokhoz ivarsejtet, vagy embriót adományoztak.

A törvényi szabályozás⁶⁵ szerint az anyaság megállapítása érdekében mind az anya, mind a gyermek, illetve az ő halála után a leszármazója is pert indíthat, *az a nő azonban, aki a mesterséges megtermékenyítési eljárás lefolytatásához ivarsejtet vagy embriót adományozott, a perindításból ki van zárva.*⁶⁶ A Csjt.-ben rögzített korábbi szabályozáshoz képest ez a rendelkezés annyival tekinthető szélesebb körűnek, hogy míg a Csjt. *csak azt zárta ki, hogy a gyermek a donor nővel szemben anyaság megállapítása iránt peres eljárást kezdeményezzen, addig a Ptk. Csjk. 4:115.§ (4) bekezdése már a donor nőre is kiterjeszti ezt a tilalmat,* amikor kimondja, hogy nemcsak a gyermek nem jogosult a donorról szemben, hanem maga a donor nő sem jogosult a gyermekkel szemben ilyen per megindítására.⁶⁷ Ez ugyanis egyértelműen ellentétes azzal a célzat-

tal, amellyel az adományozó donor nő az ivarsejtet a pár rendelkezésére bocsátja. A jelen tanulmányban részletezettek fényében felmerülhet az igény a szabályozás kiterjesztésére, amely így a különféle sejtalkotókat és a mitokondriumot szolgáltató donorok vonatkozásában is kizárhatná a származás megállapítása iránti perek jövőbeli megindításának lehetőségét.

A szülők mellett a gyermeket is meg kell említsük, azt a gyermeket, akinek adott esetben hosszú évekig tudomása sincs fogantatása speciális körülményeiről. A származás megállapítása iránti perindításra való jogát a Ptk. Csjk. egyértelműen szabályozza, de mi a helyzet akkor, ha nincs is tisztában származása speciális körülményeivel? Van lehetősége arra a gyermeknek, hogy genetikai-vérségi származását utóbb megismerje?

Ebben a körben továbbra is iránymutatónak tekinthető az 57/1991. (XI.8.) AB határozat⁶⁸, amely rámutat arra, hogy a vérségi származás kiderítése mindenkinek a legszemélyesebb joga, amely a korábbi Alkotmány 54.§ (1) bekezdésében írt „általános személyiségi jog” körébe tartozik. Az Alkotmánybíróság a 8/1990. (IV.23.) AB határozatában kifejtette, hogy az emberi méltósághoz való jogot az ún. „általános személyiségi jog” egyik megfogalmazásának tekinti és leszögezte, hogy ez egyfajta „anyajog”, azaz olyan szubszidiárius alapjog, amely az *egyén autonómiájának védelmére szolgál, ha az adott tényállásra a nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható*. Az Alkotmánybíróság fentiekben kifejtett álláspontja szerint ezen „általános személyiségi jog” részét képezi az

önazonossághoz és önrendelkezéshez való jog is, amely azt is magában foglalja, hogy mindenkinek a legszemélyesebb joga vérségi származását kideríteni, vérségi jogállását kétségbe vonni vagy felkutatni, illetőleg az, hogy vérségi származását – a vérségi kapcsolatban közvetlenül érintettek körén kívül – senki ne tegye vitássá. Ennek a jognak az elvonása a gyermek identitáshoz való jogát sérti és egyben az alkotmányosan védett általános személyiségi jog megsértésével járna.

De felmerül a kérdés, hogy kit tekinthetnek ezek a gyermekek a szülei-
 nek? Azokat, akik génlaborokban, kérdőívek segítségével választják ki gyermekeik genetikailag manipulálható tulajdonságait? Tekinthe-e az ily módon „megszerkesztett” genetikai állománnyal megszületett gyermek szüleiként azokra, akikkel az ő genetikai állománya – adott esetben semmilyen kapcsolatban nincs? Ugyanezen kérdés a TPIVF eljárásnál is felmerül: kiket tekinthetünk a gyermek szüleinek és hányan is vannak? Ketten vagy hárman? A fogantatáshoz hibátlan genetikai állományú mitokondriumot szolgáltató „donor” tekinthető-e bármilyen értelemben a gyermek szülőjének és kerülhet-e bármilyen, jogilag értelmezhető kapcsolatba a születendő gyermekkel?

További kérdés, hogy a CRISPR-Cas9 technológia alkalmazásával „megszerkesztett” genetikai állományú gyermekek, vagy a mitokondriális DNS-cserével létrehozott ún. háromszülős gyermeknemzés révén született gyermekek esetén beszélhetnek-e a szülők *saját* gyermekéről? A gyermeket vállaló pár mennyiben tekinthet *saját*

gyermekeként egy olyan gyermekre, aki a szülő által *választott* genetikai jellemzőkkel rendelkezik, léte egyfajta „tudatos mérnöki tevékenység” eredménye? Ilyenkor a szülők semmiképpen sem „genetikai” szülők, de akkor milyen szülők? „Biológiai” szülők? Van különbség a két fogalom között?

A gyermek identitását egyértelműen mélyen befolyásolhatják származásának körülményei. A TPVIF babák esetében bár a donor DNS-e csak minimális százalékot képvisel a gyermek DNS állományában, de a harmadik „fél” (vagy szülő?) jelenlétét nem lehet olyan egyszerűen lesöpörni az asztalról, mivel a donor bevonása mélyen érintheti a család belső dinamikáját is. Távolabbra mutató kérdésként jelentkezik, hogy ezen géntechnológiai beavatkozások mennyiben érinthetik a következő generációkat. Tudományos tény, hogy bizonyos esetekben egy adott betegségért felelős gén akár hasznos is lehet, például azáltal, hogy segíthet kiiktatni más betegségeket⁶⁹, így hosszú távon nem biztos, hogy feltétlenül „jól jár” az emberiség az egyes betegségeket okozó gének emberi genomból történő kiiktatásával.

A tudomány és a jog eltérő dinamikájából fakadóan a jogászoknak fel kell készülniük arra, hogy a feltartóztathatatlan géntechnológiai fejlődés új eredményei olyan, eddig megdönthetetlennek hitt alaptételeket fognak megkérdőjelezni, amelyek tartalmának mélyebb elemzésére évszázadokon keresztül nem volt szükség. Fontos lenne tisztázni azt is, hogy mi az a legkisebb emberi alkotóegység, amelyre a meglévő jogi normáink még alkalmazhatóak:

szervekre, szövetekre, ivarsejtekre vagy génekre is kiterjednek? Van lehetősége a jognak arra, hogy a sodró erejű, nemcsak társadalmi, hanem egyre inkább gazdasági, anyagi és egyéb megfontolások által is vezérelt géntechnológiai újítások alkalmazását bármilyen szinte kordában tartsa?

A dinamikusan fejlődő tudományos élet új szemléletet követel meg a jogalkotóktól, és elengedhetlenné teszi régi alapelveink átértékelését is. Számos, a jogi és etikai aggályok mentén felmerülő kérdés, amelyekre az ősi római jogelv megfogalmazásának idejében még senki sem gondolhatott, de melyek boncolgatása – a géntechnológiai gyors ütemű fejlődése miatt is – a modern jogelmélet és joggyakorlat számára egyre sürgetőbb igényként jelentkezik.

1 CRISPR-Cas9, azaz Clustered Regularly-Interspaced Short Palindromic Repeats, vagyis „csoportokba rendeződött, szabályosan elválasztott rövid palindrom ismétlődések”.

2 azaz Three Parent In Vitro Fertilization, vagyis háromszülős megtermékenyítés.

3 <https://www.vox.com/2018/7/23/17594864/crispr-cas9-gene-editing> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.17.

4 <https://hu.wikipedia.org/wiki/CRISPR> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

5 <https://www.wired.co.uk/article/gene-editing-crispr> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.17.

6 <https://www.yourgenome.org/facts/what-is-crispr-cas9> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

7 <https://ipon.hu/magazin/cikk/kinaban-maraz-elso-crispr-cas9-klubok-tesztre-keszulnek> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.02.10.

8 <https://hu.wikipedia.org/wiki/CRISPR> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.02.10.

9 <https://emmedicine.medscape.com/article/273415-overview> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.15.

10 Az eljárással kapcsolatos hazai nézetek kifejtését lásd a Humánreprodukciós Bizottság állásfog-

lalásában. Forrás: <https://ett.aeek.hu/wp-content/uploads/2016/09/preimplant.pdf> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

11 <https://americanpregnancy.org/infertility/preimplantation-genetic-diagnosis/> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

12 <https://www.yourgenome.org/facts/what-is-genetic-engineering> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

13 <https://www.newyorkfertilityservices.com/fertility-treatment/gender-selection/> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

14 <https://americanfertility.com/> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

15 <https://www.geneticsandsociety.org/article/these-are-countries-where-its-legal-edit-human-embryos-hint-us-one> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.14.

16 <http://mek.oszk.hu/00500/00545/html/genhu10.htm> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

17 lsd. He Jianku – https://en.wikipedia.org/wiki/He_Jiankui – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

18 <https://www.apnews.com/4997bb7aa36c45449b488e19ac83e86d> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.18.

19 <https://www.sciencemag.org/news/2019/12/chinese-scientist-who-produced-genetically-altered-babies-sentenced-3-years-jail> illetve <https://www.nytimes.com/2019/12/30/business/china-scientist-genetic-baby-prison.html> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

20 <https://www.apnews.com/4997bb7aa36c45449b488e19ac83e86d> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

21 <http://www.globaltimes.cn/pdf/Chinese-PublicAttitudesOnGeneEditing2018.11.12.pdf> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

22 Megjegyzendő, hogy a Pew Research Center által, az Egyesült Államokban elvégzett közvélemény-kutatás is hasonló adatokat mutat. Forrásért lsd. <https://www.pewresearch.org/science/2018/07/26/public-views-of-gene-editing-for-babies-depend-on-how-it-would-be-used/> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

23 <https://www.genome.gov/27569225/what-are-the-ethical-concerns-about-genome-editing/> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

24 <https://news.harvard.edu/gazette/story/2019/01/perspectives-on-gene-editing/> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

25 <https://www.nature.com/articles/natu->

re21059 – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

26 <https://phys.org/news/2019-02-scientists-smaller-crispr-gene-editor.html> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

27 <https://futurism.com/crispr-protein-casx-gene-editing> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

28 <https://askabiologist.asu.edu/explora-sejt-reszei> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

29 <http://www.termeszetvilaga.hu/tv98/tv9811/genetika.html> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

30 Mitokondriális úton öröklődő betegségek például az izomgyengeség, látászavar, memóriazavar, cukorbetegség, stroke, pajzsmirigy-betegség. (Forrás: <http://semmelweis.hu/hirek/2018/04/04/egy-ritka-korkep-mitokondrialis-betegsegek/>) – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.02.14.

31 <https://www.chroniclive.co.uk/news/north-east-news/weve-doing-more-newcastle-professor-12602193> és <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5317313/> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

32 A mitokondrium cserének kétféle technikai eljárása ismert: a *maternal spindle transfer*, illetőleg a *pronuclear transfer*. A *maternal spindle transfer*, azaz az anyai magorsó-transzfer esetében az anyai petesejtből eltávolítják az orsó alakú részt és ezt termékenyítik meg az apa hímivarsejtjével, majd a megtermékenyítést követően beültetik egy donor petesejtjébe, amelyből előzőleg már eltávolították a sejtmagot. A *pronuclear transfer* esetében az anyai és apai ivarsejtekkel lezajlik a megtermékenyítés és ezt követően a megtermékenyítést követően létrejött sejtmagot átültetik egy, a sejtmagtól megfosztott egészséges mitokondriális állománnyal rendelkező embrióba. Forrás: Dr. Sándor Judit: Az én molekulám (L'Harmattan Kiadó, Budapest – 2008., 206. oldal)

33 <https://www.the-scientist.com/news-opinion/three-parent-ivf-trialed-for-infertility-65388> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

34 https://hu.wikipedia.org/wiki/H%C3%A1romsz%C3%BC1%C5%91s_megterm%C3%A9ny%C3%ADt%C3%A9s – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.18.

35 <https://www.iflscience.com/health-and-medicine/meet-girl-dna-three-parents/> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

36 <https://www.bbc.com/news/magazine-28986843> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

37 azaz az FDA, az Élelmiszer- és Gyógyszerfelügyeleti Hatóság

38 <https://www.bbc.com/news/magazine->

ne-28986843 – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.19.

39 <https://www.nature.com/news/historic-decision-allows-uk-researchers-to-trial-three-person-babies-1.21182> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.21.

40 <https://www.scientificamerican.com/article/britain-votes-to-allow-world-s-first-3-parent-ivf-babies/> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.21.

41 <https://hu.wikipedia.org/wiki/Genom> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.21.

42 <https://www.sciencemag.org/news/2019/08/untold-story-circle-trust-behind-world-s-first-gene-edited-babies> – utolsó hozzáférés ideje: 2020.04.21.

43 <https://www.bbc.com/news/magazine-28986843> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.21.

44 <https://www.bbc.com/news/magazine-28986843> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.21.

45 researchbriefings.files.parliament.uk/documents/POST-PN-431/POST-PN-431.pdf – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.03.09.

46 <https://celab.ceu.edu/sites/celab.ceu.edu/files/attachment/basicpage/29/hungariantranslationfinal.pdf> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.21.

47 <https://celab.ceu.edu/sites/celab.ceu.edu/files/attachment/basicpage/29/hungariantranslationfinal.pdf> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.21.

48 lsd. a továbbiakban: az Oviedói Egyezmény

49 2002. évi VI. törvény 2. cikk Az emberi lény elsőbbsége

50 E két fontos nemzetközi dokumentum magyar jogrendszerbe történő átültetését valósította meg a 2002. évi VI. törvény, amely az egyezmény és a kiegészítő jegyzőkönyv angol nyelvű szövege mellett a magyar nyelvű fordítást is tartalmazza.

51 2002. évi VI. törvény 1998. évi Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk

52 2002. évi VI. törvény 1998. évi Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk: egy másik emberi lényvel „genetikailag azonos” emberi lény kifejezés azt az emberi lényt jelenti, akinek egy másikéval genetikailag megegyező sejtmagállománya van.

53 a továbbiakban: az ETT

54 a továbbiakban: a HRB.

55 https://ett.aeek.hu/wp-content/uploads/2016/09/haromszulos_allf_201503.pdf – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.21.

56 https://ett.aeek.hu/wp-content/uploads/2016/09/dtc_allf_201504.pdf – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.21.)

57 A II. cikkben megjelenik a magzatot is megillető emberi méltósághoz való jog, majd a III. cikk kifejezetten előírja, hogy tilos emberen, tájékoztatáson alapuló, önkéntes hozzájárulása nélkül orvosi vagy tudományos kísérletet végezni, így tilos az emberi fajnemesítést végző bármilyen gyakorlat alkalmazása, illetőleg az emberi test és testrészek hasznoszerzési célú felhasználása, valamint az emberi egyedmásolás kifejezett tiltásával a klónozás tilalma is egyértelmű tilalmat nyert.

58 a továbbiakban: a Btk.

59 Btk. 24.§ e) pontja

60 a továbbiakban: az Eütv.

61 Btk. 168. § (1) bekezdése szerint, aki az emberi vagy magzati génállományon, illetve emberi embrió génállományán annak megváltoztatására irányuló beavatkozást végez, büntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

Btk. 170. §-a szerint, aki a születendő gyermek nemének megválasztására irányuló beavatkozást végez, büntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

62 Eütv. 182. § (1) bekezdése szerint az utód nemének születése előtti megválasztására irányuló eljárások a nemhez kötötten öröklődő megbetegedések felismerésére vagy a megbetegedések kialakulásának megelőzésére végezhetőek.

Ugyanezen szakasz (2) bekezdése szerint az embrió (1) bekezdésben foglaltaktól különböző genetikai jellemzői a születendő gyermek várható betegségének megelőzése, illetőleg kezelése céljából változtathatóak meg, a cél szerint feltétlenül szükséges mértékben és módon.

63 <http://gendiagnosztika.hu/cimke/oroklodo-genetikai-rendellenessegek/> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.21.

64 lsd. az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény IX. fejezet

65 Ptk. Csjk. 4:118.§

66 Ptk. Csjk. 4:115.§ (4) bekezdése

67 Ptk. 4:115.§ (4) bekezdés és Ptk. 4:118.§ (2) bekezdései

68 <http://public.mkab.hu/dev/dont-esek.nsf/0/E0EA0DFE4090E83C1257ADA00526A5C?OpenDocument> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.21.

69 pl. a sarlósejtes anémiáért felelős gén megléte védettséget jelenthet a maláriával szemben. Forrás: <https://www.origo.hu/tudomany/20101103-terkep-is-megerositik-a-sarlosejtes-verszegenyseg-es-a-malaria-elterjedesenek.html> – utolsó hozzáférés dátuma: 2020.04.21.

AD HOC

Hámori Antal

egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Egyetem

A tudós bíró, aki az Igazságra tanított sokakat

–

Lábady Tamás

*„[...] akik igazságra tanítottak sokakat,
tündökölnék örökkön-örökké, miként a
csillagok.”¹*

Lábady Tamás (Baja, 1944. július 6. – Budapest, 2017. augusztus 11.) sokak által megismerhetett, például a tárgyalótermek soraiból, a tantermek padso-raiból, a jogtudományi kiadványokban megjelent írásaiból; summa cum laude minősítéssel 1968-ban állam- és jogtu-dományi doktorrá avatott, 1970-ben nyert bírói kinevezést, 1990 és 1999 között alkotmánybíróként szolgált, hat éven át az Alkotmánybíróság helyet-tes elnöke, 2003 és 2012 között a Pécsi Ítéltábla elnöke, címzetes kúriai bíró is volt; bírói munkáját az első pillanattól kezdve szolgálatként élte meg:² „Ez szolgálat, amit csak alázatosan, megfele-lő méltósággal és komolysággal lehet teljesíteni.”³

Lábady Tamás 1972-től – a bírói hivatása mellett – a Pécsi Tudomány-egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Jogi Tanszékén tanított, ad-junktus, docens, 1988-ban az állam- és jogtudományok kandidátusa, 1989-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar címzetes egyetemi docense, 2017-ben címzetes egyetemi tanára lett, 1995-től haláláig a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar oktatója, a Ma-gánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék, illetve a Polgári Jogi Tanszék egyetemi docense, majd 2014-től címzetes egye-temi tanára, a polgári jog, ezen belül a családjog kiváló tudósa, az életvédelmi jog kimagasló képviselője volt.

Lábady Tamás közel félévszázados tudományos szolgálatát – tanítványai és kollégái szeretete által övezve – a 60. és a 70. életévének betöltése alkalmából kiadott kötetekben⁴ található életrajzi adatok, bibliográfiák, a Magyar Tudu-mányos Művek Tárában rögzített al-kotásai is mutatják; A magyar magán-jog (polgári jog) általános része című, rendkívül értékes, számos kiadást megélt – bioetikai kérdéseket is felvető – tankönyvén⁵ jogászgenerációk nőttek fel, előadásaiban és írásaiban a jog és az etika határterületeit is érintette.⁶

Vékás Lajos szerint az elmúlt ne-gyed század monografikus- és tan-könyvirodalmának csúcspontját al-kotta meg Lábady Tamás A magyar magánjog (polgári jog) általános része című munkájával.⁷

Kőrös András Lábady Tamásra em-lékezve ekként írt a könyvről: „Nem-zetközileg elismert, neves professzorok tankönyveiből, jegyzeteiből tanultam a

polgári jogot. A magánjogi gondolkodás rejtelseibe kiemelkedő színvonalú művek vezettek be. Amikor 1997-ben –már legfelsőbb bírósági bíróként – kezembe vettem Lábady Tamás akkor megjelent könyvét, amely a magyar magánjog (polgári jog) általános részét tartalmazza, mégis egy új világ tárult elém. A száraz és sokszor nehézkes jogi fogalmak, szabályok, elméletek valósággal életre keltek és kiszínesedtek abban a kultúrtörténeti környezetben, amelyekben a Szerző azokat bemutatta. Az irodalmi idézetek, művészettörténeti példák, az érdekes történelmi-társadalmi utalások szinte lehetetlenné tették a tankönyvként aposztrofált írásművet.”⁸

Lábady Tamás kiemelkedő pályáját jelzi, hogy több ciklusban volt a Magyar Tudományos Akadémia Közgyűlésének doktor képviselője, részt vett az új Polgári Törvénykönyv Kodifikációs Szerkesztőbizottságának és Operatív Szakmai Bizottságának munkájában, alapítója és szerkesztőbizottsági elnöke volt a Bírósági Döntések Tára című folyóiratnak, és az Ítéltáblai Határozatok című folyóirat szerkesztőbizottságának is tagja volt.

1999-ben a Magyar Köztársaság elnöke Lábady Tamás részére a Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal kitüntetés adományozta, 2006-ban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán „Pro Facultate” kitüntetésben részesült, 2011-ben a Deák Ferenc-díj kitüntetettje, és tehetséggondozó szolgálatát az Országos Tudományos Diákköri Tanács Mestertanár Aranyéremmel ismerte el, 2012-ben elnyerte a legmaga-

sabb igazságügyi kitüntetését, a Juhász Andor-díj arany fokozatát, a Magyar Ügyvédi Kamara elnöksége a „Jog szolgálatában” kitüntetés adományozta részére, és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Emlékérmét vehette át, 2013-ban Pécs Megyei Jogú Város Közgyűlése a jogtudomány területén elért kiemelkedő teljesítményéért „Pro Communitate” emlékéremmel tüntette ki, 2015-ben a Magyar Bioetikai Társaság elnöksége az élet védelmében kifejtett szolgálataért a Gaizler Gyula-emlékérmét adományozta neki. Székfoglaló előadását a Szent István Tudományos Akadémián 2017. március 6-án, Az emberi személy az új Polgári Törvénykönyvben címmel tartotta meg.

A tudós bíró életvédő szolgálatát, küldetését alkotmánybíróként is megélte; mind a halálbüntetés alkotmányellenességéről szóló 23/1990. (X. 31.) AB határozathoz, mind pedig a két abortusz-döntéshez, a 64/1991. (XII. 17.) AB határozathoz és a 48/1998. (XI. 23.) AB határozathoz megismerendő véleményt fűzött. Lábady Tamás nemcsak az „erkölcsi szörnyeteg bűnöző”⁹ élete és emberi méltósága mellett állt ki, hanem alkotmánybíróként egyedül ő foglalta írásba, hogy a még meg nem született embernek is alanyi joga van az élethez, a megfogant magzat is jogalany, alkotmányjogi értelemben is ember, megilleti őt az alanyi jogi jogvédelem, a művi abortusz alkotmányellenes.

A Szabadságra elhívva az életért című, 2006. szeptember 25-i konferencián tartott előadásában így fogalmazott: „A szabadság csak az életre, az élet vé-

delmére, az élet igenlésére irányulhat. [...] Az a kultúra és az az állam, amely a gyakorlatilag korlátlan abortuszhoz, sterilizációhoz, eutanáziához, eugenikai módszerekhez folyamodik, a szabadság ellensége, mert egyedül csak az élet pártján álló felfogás szabad. Igazán szabadnak lenni tehát azt jelenti, – és ez Tacitus 19 évszázaddal ezelőtt feltett kérdésére a végleges felelet – hogy képesek vagyunk az életet választani, az Életet, azaz a második isteni Személyt, aki maga az Élet, s a Szentháromság misztériumából következően maga a Szeretet.”¹⁰

Lábady Tamás földi életének vége kapcsán például Ádám Antal, Benke József, Harmathy Attila, Komáromi László, Kőrös András, Nochta Tibor, Schanda Balázs, Sólyom László, Szuro mi Szabolcs, Varga Zs. András emlékeztek.¹¹

2018. október 24-én a három egyetem, amelyeken tanított, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Jogi Tanszékei szervezésében, a PPKE dísztermében emlékülésen előadással tisztelegtek: Benke József, Kecskés László, Kisfaludi András, Koltay András, Landi Balázs, Menyhárd Attila, Navratyil Zoltán, Nochta Tibor; bemutatva A magánjog általános tana¹² és a Megtartott szó. Válogatott jogi tanulmányok¹³ című köteteket.¹⁴

Lábady Tamás az Igazságra tanított sokakat; Nochta Tibor a következőket írja: „Szerettem volna sok-sok mindent viszonzni, sőt meghálálni, de most

már csupán annyit tehetek, hogy követem és továbbadom mindazt a szakmai és erkölcsi értékrendet, igényességet, amelyet ő mutatott meg.”¹⁵

Schanda Balázs szavai szerint: „Lábady Tamás rendíthetetlen hite, az élet, a házasság és a család iránti megélt elkötelezettsége, készsége, hogy páratlan szakmai felkészültségét jó ügyek szolgálatába állítsa, mérce marad mindebben.”¹⁶

Sólyom László még a (L)ex Cathedra et Praxis című kötetben írta Lábady Tamásról: „Úgy tudott mindig kiállni a jogért, a jog alapjaiért, hogy erkölcsi meggyőződését is következetesen érvényesíteni tudta.”¹⁷

Lábady Tamás hitét, szeretetét mutatja: „S ekkor megélttem a nikodémusi találkozást. Igen, hiszem, hogy az ember újjá tud születni! Megértettem, hogy nem a karrierem a döntő, hanem elsődlegesen férjként, apaként kell élnem, és az értékrendemen alapvetően változtatnom kell. Mindenben és mindenütt helyettesíthető vagyok, de férjként és apaként helyettesíthetetlen.”¹⁸

„A hitvestársak, amikor egymásnak időznek, akkor tulajdonképpen Krisztusnak időznek, amikor egymást ölelik, Istent ölelik magukhoz, amikor a hitvesek a teljes lelki, szellemi, testi egységben egybeolvadnak, akkor a Szentháromság katartikus élményét élik át. Tulajdonképpen a házasság a Szentháromság szeretetkapcsolatának földi leképezése, a Szentháromság ikonja, amely egyúttal azt is jelenti, hogy házasságnak lenni egyet jelent az apostolokdással is.”¹⁹

„[...] mint teremtménynek elsődleges küldetésem az, hogy Istenre ha-

gyatkozzam, alázatosan figyeljek az Ő hangjára.”²⁰

„Ha túl gyenge is vagyok, tudom, hogy a bennem élő Krisztus bármire képes!”²¹

1 Dán 12,3; Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Budapest, Szent István Társulat, 2000. 1024. [„A jámborokra és azokra, akik másokat igaz hitre oktatnak, különleges jutalom vár (Aureola doctorum).” – uo. 1031.].

2 Ld. Újjászületés. Dr. Lábady Tamás jogtanárral, volt alkotmánybíróval beszélget Bodnár Zita. Kairosz Kiadó, Budapest 2007. 26. o. („A bírói munkámat az első pillanattól kezdve szolgálatként éltem meg.”)

3 Uo.

4 Ld. pl. Nochta Tibor és Bölcskei János (szerk.): Emlékkönyv Lábady Tamás 60. születésnapjára tanítványaitól. Szent István Társulat, Budapest 2004. 509–515.; Csehi Zoltán – Koltay András – Landi Balázs – Pogácsás Anett (szerk.): (L)ex Cathedraet Praxis. Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából. Pázmány Press, Budapest 2014. 13–14.

5 Ld. pl. Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része. 3. (javított), bővített kiadás. Budapest–Pécs, Dialóg Campus 2002. 257., 289–290. (a 15. oldalon a lektor, Harmathy Attila előszavával, amely szerint: „Azon kívül, hogy a polgári joggal most először találkozó hallgatók számára szolgáltat tananyagot, ezen túlmenő igényeket is kielégít és az alapképzés követelményeit meghaladó, a doktori képzésben is használható ismereteket is tartalmaz, továbbá a polgári joggal foglalkozó szakembereknek is érdekes olvasmány.”).

6 Ld. pl. Lábady Tamás: Szabadságra elhívatva az életért. In: (szerk.: Hámori Antal – Rojkovich Bernadette – Szilágyi Szilvia): Szabadságra elhívatva az

életért. Magyar Katolikus Családegyesület, Budapest 2007. 59–62.

7 <https://jak.ppke.hu/aktualis/aktualitasok/a-joghoz-hozzatarozik-a-kultura>

8 Kőrös András: Érezve és gondolkodva. Emlékek Lábady Tamásról.

<http://jak.ppke.hu/polgari-jogi-tanszek/i-m-labady-tamas/tisztelgesek>

9 Ld. 23/1990. (X. 31.) AB határozat. Dr. Sólyom László alkotmánybíró párhuzamos véleménye 3. pont.

10 Lábady (2007): i. m. 62. Lábady Tamás életvéddé szolgálatához ld. még pl. Lábady Tamás: Életjog – Haláljog? Magyar Bioetikai Szemle, 2008. 1. szám. 3–6.

11 <http://jak.ppke.hu/polgari-jogi-tanszek/i-m-labady-tamas/tisztelgesek>

12 Lábady Tamás: A magánjog általános tana. Szent István Társulat, Budapest 2018. 238.

13 Lábady Tamás: Megtartott szó – válogatott jogi tanulmányok. Wolters Kluwer, Budapest 2018. (532). Ld. Navratyil Zoltán: Lábady Tamás: Megtartott szó. Válogatott jogi tanulmányok című kiadvány ismertetése. Polgári Jog 2019. 5. szám. 6.

14 Ld. pl. Molnár Sarolta Judit: Lábady Tamás emlékülés a PPKE Jog- és Államtudományi Kar, az ELTE és a PTE Állam- és Jogtudományi Karának Polgári Jogi Tanszékei szervezésében. Polgári Jog 2019. 3. szám-4.

15 Nochta Tibor: Velem maradó emlékek Lábady Tamásról. Jura 2018. 2. szám 573.

16 Schanda Balázs: Lábady Tamásra emlékezve. <http://jak.ppke.hu/polgari-jogi-tanszek/i-m-labady-tamas/tisztelgesek>

17 Sólyom László: Iskola a határon. In: (szerk.: Csehi – Koltay – Landi – Pogácsás): i. m. 19.

18 2. lj. 73–74.

19 Uo. 86–87.

20 Uo. 87.

21 Uo. 109.